

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-IX

Research on Social Sciences-IX

Editörler:

Doç. Dr. Hasibe Yazıt • Dr. Neşe Köktürk

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-IX

Editörler:

Doç. Dr. Hasibe Yazıt

Dr. Neşe Köktürk

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-IX

Research on Social Sciences- IX

Editörler: Doç. Dr. Hasibe Yazıt • Dr. Neşe Köktürk

Language: Turkish-English

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-719-1

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub240>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Yazıt, H. (ed), Köktürk, N. (ed) (2023). *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-IX*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub240>. License: CC-BY-NC 4.0

“Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu ile ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk yazarlara aittir.”

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Önsöz

Değişim ve gelişimin her alanda çok hızlı bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu hızlı değişim ve gelişim sosyal bilimler alanında da olmaktadır. Bu kitap, sosyal bilimler alanında önemli görülen pek çok konuyu okuyuculara bilimsel anlamda farklı bakış açılarıyla sunmayı amaçlamaktadır.

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-IX'da yer alan bilimsel çalışmaların sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar, öğrenciler ve akademisyenler için faydalı bir kaynak olmasını, onlara değişik açılardan da bakmayı sağlamasını temenni ederiz.

Preface

It is seen that change and development are experienced very rapidly in every field. This rapid change and development also occurs in the field of social sciences. This book aims to present readers with many important issues in the field of social sciences from different scientific perspectives.

We hope that the scientific studies in Research on Social Sciences- IX will be a useful resource for researchers, students and academics in the field of social sciences and will enable them to look at them from different perspectives.

İçindekiler

Önsöz	iii
Preface	v

Bölüm 1

The Institutions and Organizations Supporting Women's Entrepreneurship in Palestine: A Gender Analysis	1
<i>Rita R. Y. Eid</i>	
<i>Senem Gürkan</i>	

Bölüm 2

Stratejik Yönetimin Unsurları Bağlamında Dünyadan Örneklerle Suçla Mücadele Stratejik Planlarının Analizi: Amaç, Kapsam, Süre, Paydaşlar ve Metodolojik Farklılıklar	29
<i>Sevcan Kılıç Akıncı</i>	

Bölüm 3

Osmanlı Süreli Yayınlarının Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanılabilirliği: Servet-i Fünûn Dergisi Bağlamında Bir Değerlendirme	49
<i>Sinan Sümbül</i>	

Bölüm 4

Konya Doğanhisar Deştiğın Ulu Camii ve Kalem İşi Bezemeleri	63
<i>Şeyda Algaç</i>	63

Bölüm 5

Covid-19 Sonrası Eğitim Sisteminin Yeni Medya Ortamlarına Taşınmasına
Yönelik Bir İnceleme 93

Taylan Maral

Mehmet Özdemir

Bölüm 6

Culture and Language Correlation in Language Learning, Language Teaching
and Communication 115

Tuncer Yılmaz

Bölüm 7

Günlük Yaşamda Mizaha Postmodern Bakış 123

Yalçın Kahya

Bölüm 8

Turizm’de Krizler: Dünya ve Türkiye Turizmi Üzerine Etkileri 137

Yaşar Yiğit Kaçmaz

Bölüm 9

Türkiye’nin Güvenlik Kültürü, Ordu ve Askeri Darbeler 157

Zehra Doğan

Bölüm 10

Koşullu Çevre İtinmesinde Yüksek Doz D-Cycloserine’nin NMDA
Reseptörüne Etkisi 177

Sezen Kışlal

Bölüm 11

Sürdürülebilir Ulaşımında Karayolu Tünellerinin Yeri: Yeni Zigana (Trabzon)
Tüneli 193

Mehmet Üzülmöz

The Institutions and Organizations Supporting Women's Entrepreneurship in Palestine: A Gender Analysis

Rita R. Y. Eid¹

Senem Gürkan²

Abstract

In recent decades, entrepreneurship has emerged as a key driver of economic growth and development worldwide. Its ability to generate employment opportunities, reduce unemployment, and alleviate poverty has made it an essential component of modern societies. Women's entrepreneurship in particular has been recognized as a critical contributor to economic growth and social success. However, female entrepreneurs face unique challenges in starting and growing their businesses due to various economic, social, cultural, and psychological factors. These challenges are particularly pronounced in developing countries such as Palestine.

To support women entrepreneurs in Palestine, numerous organizations and associations have been established to help overcome these challenges. The purpose of this study is to investigate the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine from a gender equality perspective.

The study findings reveal that there are several institutions and organizations in Palestine actively supporting women's entrepreneurship with a specific emphasis on gender equality. These initiatives encompass mentorship programs, training workshops, improved access to finance, networking platforms, and efforts to advocate for policy reforms. To enhance the support provided to women entrepreneurs, recommended solutions include bolstering institutional assistance, delivering customized training

---

1 Ondokuz Mayıs University, Master's Student, rita.rad.eid@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7320-1132

2 Asst. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, senemgrk@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-2061-6385

and mentorship programs, ensuring equitable access to financial resources, fostering collaboration and networking opportunities, and advocating for gender-responsive policies. Implementing these solutions will help cultivate a favourable environment for women entrepreneurs, enabling their economic empowerment and driving sustainable economic growth in the region.

1. Introduction

Entrepreneurship is widely recognized as a key driver of economic growth and sustainability in today's rapidly evolving and fiercely competitive globalized world. It involves identifying opportunities and taking calculated risks to pursue them, fostering innovation, risk-taking, and the integration of different production elements to create value. In recent years, the importance of women's entrepreneurship has gained significant attention worldwide, as it is essential to ensure that all working-age individuals contribute to economic growth (Kirziner, 1973; Ogbo & Nwachukwu, 2012).

Palestine is a country that has faced numerous economic challenges, including the ongoing Israeli occupation, trade and mobility restrictions in the West Bank, and the 16-year siege on the Gaza Strip. These challenges have contributed to a lack of productivity and prevented the economy from reaching its full potential, leading to significantly low investment levels. Despite these obstacles, Palestine has seen an increase in the number of registered companies, including those with female owners or shareholders. However, women's employment rate in Palestine remains disproportionately low, with female unemployment standing at a staggering 51% (PCBS, web site, 2020).

1.1. Literature Review

Women's entrepreneurship is an important factor in the economic development of any country, and Palestine is no exception. Despite the many challenges faced by women entrepreneurs in Palestine, there are several institutions and organizations that have been established to support and promote their entrepreneurial endeavors. In this literature review, we will examine some of the existing research on the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine (PECDAR, 2008).

A study by Dajani & Marlow (2016) explored the factors influencing women's entrepreneurship in Palestine. The study found that there were many barriers facing women entrepreneurs in Palestine, including limited access to finance, cultural and social constraints, and limited access to markets. The study also highlighted the importance of institutional support in facilitating women's entrepreneurship in Palestine. According to the

authors, women entrepreneurs require support from institutions such as government agencies, NGOs, and universities to overcome the challenges they face and to succeed in their ventures.

According to the Palestinian Ministry of National Economy's report (2019), policies that create a supportive environment for women's entrepreneurship are crucial. These policies encompass initiatives like enhancing women's access to capital, implementing mentorship and training programs, and promoting women's participation in decision-making. The report emphasizes the necessity of better cooperation and coordination among various stakeholders to support women's entrepreneurship.

Non-governmental organizations (NGOs) play a crucial role in facilitating women's entrepreneurship in Palestine. M. Jaber & A. Abu-Zaid's (2019) research examined the unique opportunities and challenges encountered by Palestinian women entrepreneurs. The study revealed that these women face various obstacles, including limited financial resources, inadequate institutional support, cultural barriers, and mobility restrictions due to the Israeli occupation. However, there are also promising areas for growth in women-owned enterprises, particularly in the tourism, agriculture, and handicrafts sectors.

In another study, E. Qaisi & D. Dajani (2021) investigated the role of NGOs in promoting female business ownership in Palestine. The research found that NGOs play a critical role in helping women entrepreneurs gain access to crucial resources such as education, guidance, and networking opportunities. Nonetheless, the study highlighted issues that need to be addressed, such as better collaboration among stakeholders and the long-term sustainability of NGO-led programs.

The role of the Palestinian government in supporting women's entrepreneurship has also been discussed in the literature. The Palestinian Economic Council for Development and Reconstruction (PECDAR) has implemented several initiatives to support women's entrepreneurship, including the establishment of a women's business centre in Ramallah (Palestinian Central Bureau of Statistics, 2020). However, some researchers suggest that government policies could be more comprehensive and effective in supporting women's entrepreneurship (Jabareen, 2016).

Another study conducted by Amara & Ben Youssef (2018), the focus was on investigating the impact of gender on the success of entrepreneurial endeavours in Palestine. The findings indicated that gender indeed played a noteworthy role in determining the success of women's entrepreneurial

ventures, revealing that women encountered greater obstacles compared to their male counterparts. However, the study also shed light on the crucial significance of institutional support in fostering the prosperity of women entrepreneurs. Consequently, the authors recommended that Palestinian institutions enhance their support mechanisms for women, encompassing aspects such as financial assistance, training, and mentorship programs.

A study by Hamed & Khallaf (2019) examined the impact of institutions and policies on women's entrepreneurship in Palestine. The study found that there was a lack of institutional support for women entrepreneurs in Palestine, with few policies or programs specifically targeting their needs. The authors recommended that institutions in Palestine develop policies and programs that are tailored to the needs of women entrepreneurs, including access to finance, training, and mentoring.

In conclusion, the existing research highlights the importance of institutional support in promoting and facilitating women's entrepreneurship in Palestine. The studies suggest that institutions and organizations in Palestine should provide more support for women entrepreneurs, including financial support, training, and mentoring. The research also highlights the need for policies and programs that are tailored to the needs of women entrepreneurs in Palestine.

An Overview on Women's Entrepreneurship in Palestine

In recent years, Palestinian women have made significant progress in various development fields, becoming vital members of society and partners in development, contributing to economic growth. However, Palestine continues to face challenges due to Israeli occupation, lands in the West Bank, which make up about 60% of the area. The Gaza Strip has also been under blockade for over two decades, exacerbating economic challenges. The COVID-19 pandemic has further impacted the Palestinian economy, despite a reported 6.7% increase in gross domestic product in 2021, according to the Central Bureau of Statistics (PCBS, web site, 2021).

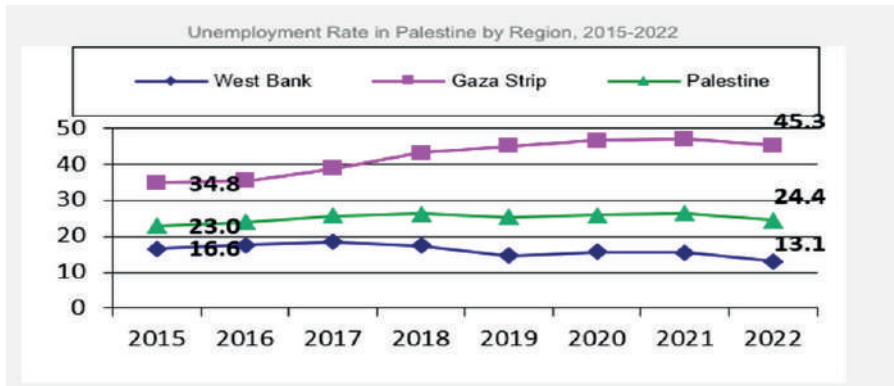
Empowering women and improving their status is essential for achieving economic, political, and social development in Palestine. Despite a high unemployment rate of 43% for women compared to 22% for men, 157,152 women over the age of 15 were employed in 2021, with 52,208 in the public sector and 103,264 in the private sector. Out of those, 3,309 women were business owners and employers, representing 2.1%, and 18,250 were entrepreneurs working alone, representing 11.6% of those engaged in economic activities. However, the unemployment rate for young people with

intermediate diplomas or above was 53%, with 66% for females compared to 39% for males (GDPER-DPS, web site, 2021).

Despite progress in the labor market, women's participation remains modest. Nevertheless, new opportunities for women to contribute more to the labor market and the local economy are emerging. In 2021, 14.4% of working females were employers or self-employed, while 21.5% of working males held these roles, marking a significant increase from previous years when the percentage of females did not reach 8%. Women predominantly run medium and small projects, with a concentration in the service sector, where they make up 83.6% of the workforce. However, women are absent from the construction sector and limited to technical jobs in the transportation, communication, and quarry sectors (PIPA, web site, 2021).

It is expected that skilled male labor will leave the country in the coming years, creating more opportunities for women in the labor market, especially in the service sectors. The legislative environment guarantees gender equality in economic rights, such as wages and commercial registration, although there are discrepancies in its application in the private sector. For example, female workers are often paid less than the minimum wage in small establishments and sectors, such as secretarial, kindergarten, clothing, and sewing. Therefore, monitoring adherence to the minimum wage and implementing stricter policies and penalties for non-compliance is necessary. The percentage of females in the commercial register increased by 119.1% during 2021. The annual statistical report 2021, based on administrative records issued by the General Department for Policies and Economic Relations "Department of Policies and Statistics" in the Ministry of Economy, stated that the number of females registered in the commercial register increased by 119.1% during 2021 compared to 2020, with 252 females registered in 2021 compared to 115 in 2020, and females accounted for 9.6% of the total number of those registered in the commercial register in 2021 (GDPER-DPS, web site, 2021).

Regarding the economic activities of female entrepreneurs and those registered in the commercial register, it is noted that they are mainly concentrated in beauty salons, selling cosmetics and accessories (8%), sewing and selling clothes (6%), followed by restaurants, kitchens, and sweets (6%), and trading activities such as food and catering items (groceries, supermarkets) (5.2%). In 2021, 894 women owned or held shares in a company, and this number increased by 10.6% compared to the previous year, 2020 (MoNE, web site, 2022).

Figure 1. Unemployment rate in Palestine during 2015-2022

According to the Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS), the results of the Labour Force Survey conducted in 2022 indicate that the unemployment rate among participants in the labor force in Palestine has reached 24%. Furthermore, the total labor underutilization rate has reached 31% (PCBS, web site, 2022).

Notably, there remains a significant disparity in the unemployment rate between the West Bank and the Gaza Strip. In the Gaza Strip, the rate reached 45%, while in the West Bank it was 13%. Additionally, there is a gender disparity in unemployment rates, with females experiencing a higher rate of unemployment at 40% compared to males at 20% (PCBS, web site, 2022).

Moreover, the survey highlights a substantial gap in the labor force participation rate between males and females, with approximately 7 out of 10 males participating in the labor force compared to only 2 out of 10 females. The rate of female participation in the labor force was 18.6%, in contrast to 70.7% for males (PCBS, web site, 2022).

1.3. The role of small projects in improving the status of women in Palestine

Small projects play a crucial role in enhancing the status of women in Palestine, particularly in their entrepreneurial pursuits. They offer several benefits such as access to resources, networks, and training to support women entrepreneurs in their pursuit of economic success (Faleet, O. 2011).

The significance of small projects in this regard lies in their ability to foster innovation and creativity, promote economic growth and development,

and address the challenges faced by women entrepreneurs. In Palestine, women face numerous obstacles to entrepreneurship such as limited access to funding, resources, and networks. Small projects can overcome these challenges by providing targeted support to women entrepreneurs (Faleet, O. 2011)

Furthermore, small projects contribute to promoting gender equality and social justice in Palestine. By empowering women entrepreneurs and supporting their success, small projects help to reduce gender disparities and promote greater economic and social inclusion (Hilal & Shalian, 2011).

Small projects are critical in enhancing the status of women in Palestine and promoting their participation in economic activities. By providing targeted support to women entrepreneurs, small projects contribute to economic growth, gender equality, and social justice in the region (Faleet, O. 2011).

Considering the above-mentioned information, it can be inferred that the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship play a critical role in empowering women and boosting the Palestinian economy. These entities offer various support mechanisms, including training, mentoring, networking, and financial support to help women entrepreneurs start and grow their businesses. However, the effectiveness of these support mechanisms and their impact on women's entrepreneurship in Palestine requires further investigation.

The purpose of this study is to investigate the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine from a gender equality perspective.

The research questions that guide this study are:

1. How are the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine grouped?
2. What types of support do women entrepreneurs in Palestine receive from institutions and organizations?
3. How effective are these institutions and organizations in supporting women's entrepreneurship in Palestine in terms of gender equality?

2. Methodology

The qualitative research methodology was chosen for this study based on its suitability for the research objectives and the data collection method employed. Qualitative research enables a deep exploration of the

experiences, perspectives, and contextual factors associated with the topic under investigation (Merriam, 2009).

In the context of examining the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine, qualitative research offers a valuable approach to delve into the complexities and nuances of the subject matter.

By employing qualitative research methods, specifically document analysis, this study analyzed and interpreted relevant documents to gain insights into the institutions and organizations that support women's entrepreneurship in Palestine. This methodology facilitated a comprehensive examination of existing policies, programs, and initiatives, allowing for an understanding of their impact and effectiveness in supporting women entrepreneurs (Creswell, 2013).

2.1. Design

The study was designed using content analysis as a systematic and objective approach to analyze qualitative data, such as texts, documents, or other forms of communication. Content analysis involves categorizing and interpreting the content within the data in a systematic manner to identify patterns, themes, and relationships (Krippendorff, 2018).

In this study, content analysis was employed to analyze and interpret relevant documents regarding the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine. By applying content analysis, a thorough examination of the document content was conducted, allowing for the extraction of meaningful insights and a comprehensive understanding of the various forms of support provided to women entrepreneurs (Neuendorf, 2017).

2.2. Data Collection:

The qualitative data for this study was collected through document analysis, which involved systematically examining and interpreting qualitative data from various types of documents (Bowen, 2009).

The documents analyzed in this study included government reports and policies related to women's entrepreneurship and gender equality in Palestine, publications and reports by non-governmental organizations (NGOs) focusing on women's entrepreneurship in Palestine, official websites of institutions and organizations supporting women's entrepreneurship, case studies or success stories of women entrepreneurs in Palestine, and relevant literature and publications on women's entrepreneurship and gender equality

in the Palestinian context. These documents provided valuable insights and information for the study, allowing for a comprehensive understanding of the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine.

2.3. Data Analysis:

The data analysis in this study followed Miles & Huberman's (1994) qualitative data analysis stages, including data reduction, data display, and drawing conclusions/verification. In the data reduction stage, the qualitative data obtained through document analysis were systematically organized and condensed by categorizing and coding. This process aimed to identify patterns, themes, and key insights relevant to the research topic.

During the data display stage, the analyzed data were visually represented using charts, tables, matrices, or other visual displays. These visual representations facilitated a comprehensive overview of the findings, making it easier to interpret and identify connections between different elements of the data (Saldaña, 2016).

Lastly, in the conclusions drawing/verification stage, the researchers drew conclusions and made interpretations based on the analyzed data. The findings underwent critical examination, were compared with existing literature and theoretical frameworks, and were verified through member checking or peer review (Miles & Huberman, 1994).

2.4. Assumptions and Limitations:

The study is subject to several limitations. Firstly, the small sample size and limited scope of the study may restrict the generalizability of the findings to the entire population of women entrepreneurs in Palestine. Additionally, due to constraints in time and resources, not all aspects of women's entrepreneurship in Palestine could be fully examined.

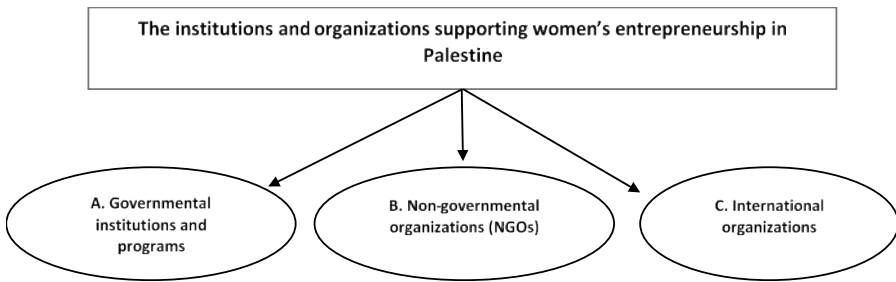
This study operates under the assumption that supporting women's entrepreneurship plays a vital role in the economic growth and sustainability of Palestine. However, it acknowledges that there are other factors beyond the scope of this research that may also influence economic growth.

Sampling bias represents a limitation in this study, as the sample of women entrepreneurs and representatives from institutions and organizations supporting women's entrepreneurship may not provide a fully representative picture. Nevertheless, the study will make efforts to address this limitation by ensuring a diverse sample.

3. Findings about the Institutions and Organizations Supporting Women

3.1. The institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine

As a result of the study, as Figure-2 shows, it can be said that the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine can be grouped into three such as Governmental institutions and programs, non-governmental institutions and programs and international organizations.

Figure-2 The institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine

3.1.1. Governmental institutions and programs

3.1.1.1. Ministry of Women's Affairs

The Ministry of Women's Affairs in Palestine promotes women's rights and empowerment by supporting women's entrepreneurship through various programs and initiatives. The Women's Economic Empowerment program is a prominent initiative that offers training workshops, coaching, and access to funding opportunities. The Palestinian Women Business Forum facilitates networking and showcases women's products and services. The Ministry also administers sector-specific projects like the Women's Handicrafts Project and the Women in Agriculture Project to enhance women's skills and productivity (MoWA , web site , 2023).

3.1.1.2. The Palestinian Ministry of Economy

The Palestinian Ministry of Economy supports sustainable economic growth, job creation, and poverty reduction by providing services to

entrepreneurs and SMEs. To support women's entrepreneurship, the ministry established programs such as the Palestinian Women's Business Forum and the Women's Business Incubator. The ministry collaborates with international organizations, including the UNDP, to implement programs that provide training, mentorship, and access to finance for women entrepreneurs (MoE , web site, 2023).

3.1.1.3. Palestinian Authority's Small and Medium Enterprise (SME) Development Program

The Palestinian Authority's SME Development Program supports small and medium-sized enterprises in Palestine and offers initiatives specifically tailored for women entrepreneurs. The Business Start-Up Support Program provides financial and technical support, tailored business training, and mentoring for women entrepreneurs. The Women's Business Incubator offers access to training, coaching, networking, and mentorship. The SME Development Program also collaborates with local organizations and institutions, such as ASALA and the Palestinian Islamic Bank, to provide further support for women-led businesses (SME, web site, 2023).

3.1.1.4. Palestinian Investment Fund

The Palestinian Investment Fund (PIF) is a sovereign wealth fund that invests in various sectors to support the development of the Palestinian economy. To promote economic growth and job creation, the PIF has implemented initiatives to support women entrepreneurs, such as the Women's Empowerment Program that provides training, mentorship, and financial support. Additionally, the PIF collaborates with other organizations and has established funds that target specific sectors and industries to further support women-led businesses (PIF, web site, 2023).

3.1.1.5. Small Enterprise Center

The Small Enterprise Center (SEC) is a non-profit organization in Palestine that supports the growth of small and medium-sized enterprises (SMEs), with a particular focus on women entrepreneurs. The Women's Business Development Program provides training, mentoring, and networking opportunities to women entrepreneurs. Additionally, the SEC offers business development services and incubation services to SMEs, and partners with local and international organizations to provide further support (SEC, web site, 2023).

3.1.1.6. Palestine Industrial Estates and Free Zones Authority

The Palestine Industrial Estates and Free Zones Authority (PIEFZA) is a governmental institution that provides business development services and incentives to promote economic growth and job creation in Palestine. It has implemented several programs and initiatives to support women-led businesses, including the Women's Industrial Estate that offers industrial land and business development services. PIEFZA offers SMEs tax exemptions, duty-free access to export markets, and access to finance. It also collaborates with local and international organizations to provide additional support to women entrepreneurs (PIEFZA, web site, 2023).

3.1.1.7. Palestine Economic Policy Research Institute (MAS)

The Palestine Economic Policy Research Institute (MAS) is a non-profit research institution established to promote economic development in Palestine through policy research and analysis. MAS supports women's entrepreneurship in Palestine through its Women's Economic Empowerment Program, which provides training, mentoring, and access to finance. It also conducts research and collaborates with other organizations such as ASALA & BWFP to support women entrepreneurs (MAS, web site, 2023).

3.1.1.8. The Palestinian Monetary Authority

The Palestine Monetary Authority (PMA) is the central bank of Palestine, established in 1994 to regulate and supervise the financial sector in Palestine. The PMA has launched a Women's Banking Unit to promote financial inclusion and collaborates with local banks and microfinance institutions to provide products and services that cater to women entrepreneurs. The PMA also promotes gender diversity and supports initiatives that promote women's entrepreneurship, such as the Palestine Businesswomen's Association (PMA, web site, 2023).

3.1.2. Non-governmental organizations (NGOs):

3.1.2.1. Women's Affairs Technical Committee

The Women's Affairs Technical Committee (WATC) is a non-governmental organization in Palestine established in 1992 to advance women's rights and promote gender equality. The committee is focused on women's economic empowerment and supports women entrepreneurs through various programs and initiatives such as training, mentoring, financial support, and networking opportunities. WATC also conducts research and advocacy on women's entrepreneurship and economic empowerment, engages policymakers and

other stakeholders, and collaborates with other organizations to provide additional support to women entrepreneurs (WATC, web site, 2023).

3.1.2.2. Women's Studies Center

The Women's Studies Center (WSC) is a non-profit organization in Palestine established in 1989 to promote women's rights and gender equality. It is a leading institution in women's studies and supports women's economic empowerment through various programs that provide training, mentoring, financial support, and networking opportunities to women entrepreneurs. The WSC's Women's Economic Empowerment Program offers business development services, access to finance, training, and mentoring to help women overcome challenges in establishing and scaling their businesses. The center also collaborates with other organizations to provide additional support, conducts research, and engages in advocacy to promote policies and programs that support women entrepreneurs (WSC, web site, 2023).

3.1.2.3. Arab Women's Enterprise Fund

The Arab Women's Enterprise Fund (AWEF) is a trust fund managed by the International Labour Organization (ILO) that supports women's entrepreneurship in the Arab region. In Palestine, the AWEF provides training, finance, and business development services to women entrepreneurs through its Start Your Business (SYB) program and partnerships with local banks and microfinance institutions. The fund also engages in policy and advocacy efforts to promote women's entrepreneurship and address related barriers in Palestine. (International Labour Organization (AWEF, web site, 2023).

3.1.2.4. Cherie Blair Foundation for Women

The Cherie Blair Foundation for Women is a non-profit organization established to empower women entrepreneurs worldwide by providing access to finance, technology, and networks. In Palestine, the foundation's initiatives include the Mentoring Women in Business Program, which pairs women entrepreneurs with experienced business mentors, and the HerVenture online training program. The foundation also partners with local organizations to provide access to finance and business networks, creating a supportive ecosystem for women entrepreneurs in Palestine (CBFW, web site, 2023).

3.1.2.5. Palestine Ahliya University Women's Incubator

The Palestine Ahliya University Women's Incubator is a business incubator that supports women's entrepreneurship in Palestine by providing resources and services. Its Incubation Program offers office space, mentorship, coaching, training, networking opportunities, and access to finance. Additionally, it offers training and mentorship programs, such as the Women's Entrepreneurship Development Program, and collaborates with organizations like the UNDP & ASALA to support women entrepreneurs (PAUWI, web site, 2023).

3.1.2.6. Business Women Forum Palestine

The Business Women Forum Palestine (BWFP) is a non-profit organization that supports and empowers women entrepreneurs in Palestine. It offers a platform for networking, resources, and training to assist women in starting and growing their businesses. Programs such as the Women's Business Center (WBC) provide training and mentoring on different aspects of business development, access to finance, and more. The BWFP also runs a mentorship program, organizes events and conferences, and collaborates with other organizations like the UNDP and ASALA to provide support and resources for women entrepreneurs (BWFP, web site, 2023).

3.1.2.7. Palestine Economic Development Corporation

The Palestine Economic Development Corporation (PEDC) promotes economic development by providing financial and technical support to SMEs in Palestine. PEDC supports women entrepreneurs through its Women in Business Program, offering training, mentorship, financing, and other resources. Additionally, PEDC offers an Entrepreneurship Development Program for aspiring entrepreneurs, including women. The organization collaborates with other organizations such as the Cherie Blair Foundation for Women and the United Nations Development Programme to provide further support to women-led businesses. (Palestine Economic Development Corporation (PEDC), web site, 2023).

3.1.2.8. Leaders Organization

The Leaders Organization, a NGO in Palestine established in 2001, promotes leadership and entrepreneurship among Palestinian youth, with a special focus on women and girls. The Women Entrepreneurs Support Program provides training, mentorship, networking opportunities, and access to finance. The organization also offers leadership and entrepreneurial

training programs for young women and girls. As a member of the Women's Economic Empowerment Network, the Leaders Organization collaborates with other organizations to support women's entrepreneurship (LO, web site, 2023).

3.1.2.9. Paltrade

Paltrade, a non-profit organization established in 1998, focuses on promoting Palestinian exports and supporting the development of the private sector. It offers several programs and initiatives to support women's entrepreneurship, such as the Women in Business Program, which provides training, mentorship, networking opportunities, and financial support to women entrepreneurs. Paltrade also offers services like information on trade regulations, export markets, product development, marketing, and branding to help women entrepreneurs expand their businesses. Additionally, Paltrade collaborates with other organizations worldwide to promote women's entrepreneurship, including the SheTrades initiative of the International Trade Centre (Paltrade, web site, 2023).

3.1.2.10. The Microfinance Institutions Sector

Microfinance institutions, credit unions, and NGOs in Palestine offer financial services to low-income individuals and small businesses, regulated by the Palestine Monetary Authority. Women's entrepreneurship is supported through programs and initiatives by microfinance institutions, such as the Women's Empowerment Program by FATEN MFI. These programs offer training, mentoring, and financial support, while also collaborating with local partners to provide access to markets and networking opportunities. Microfinance institutions also promote financial inclusion and contribute to the economic development of Palestine (MFI, web site, 2023).

3.1.3. International organizations

3.1.3.1. United Nations Development Programme (UNDP):

The UNDP is committed to promoting sustainable development and reducing poverty and inequalities globally. In Palestine, the UNDP has several initiatives to support women's entrepreneurship, such as the "Social and Economic Empowerment of Women in the South Mediterranean Region" project, providing training, access to finance, and market opportunities to women entrepreneurs. The UNDP also collaborates with the private sector and government agencies to promote policies and regulations that support women's entrepreneurship and economic empowerment (UNDP, web site, 2023).

3.1.3.2. European Union (EU):

The EU is a union of 27 European countries that promotes economic and political cooperation. In Palestine, the EU supports women's entrepreneurship and economic empowerment through programs like JESIP, which provides access to finance, training, and business development services. The EU also collaborates with the Palestinian Ministry of Women's Affairs on the WEP, which supports women entrepreneurs and promotes gender equality in the economy. Additionally, the EU has contributed to the development of microfinance institutions like FATEN and Sharakeh that offer financial services to women entrepreneurs and other underserved communities (EU, web site, 2023).

3.1.3.3. International Labour Organization (ILO):

The ILO is a UN agency that promotes social justice and decent work opportunities. It has been active in Palestine since 1967, supporting labor market development and workers' rights. The ILO implements several programs to support women's entrepreneurship and economic empowerment in Palestine, including the "Decent Work for Palestinian Women" and "Enhancing Employment and Income for Women and Youth in the Olive Oil Sector in Palestine" projects. The ILO also collaborates with local organizations, such as the Palestinian Businesswomen's Association, to provide training and support for women entrepreneurs (ILO, web site, 2023).

3.1.3.4. United States Agency for International Development (USAID):

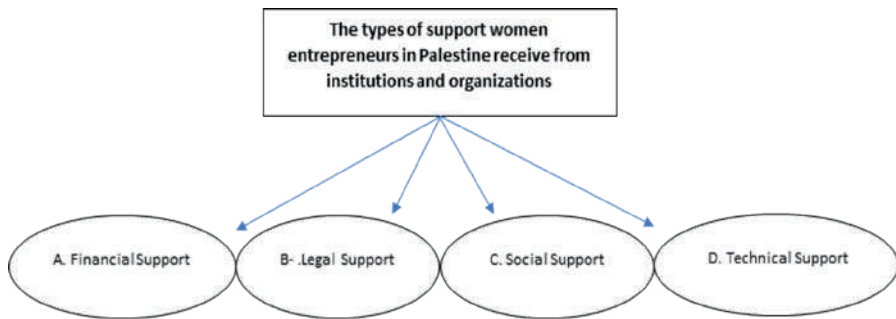
USAID is a US government agency that provides foreign assistance to promote sustainable development and advance US foreign policy objectives. In Palestine, it has programs and initiatives that aim to support women's entrepreneurship and economic empowerment, including the "Palestinian Women's Economic Empowerment and Advocacy" and "Partnership for Economic Growth" projects. These projects provide women entrepreneurs with training, access to finance, and business development services, and advocate for policies and regulations that support gender equality. USAID has also supported the development of business incubators and accelerators in Palestine that provide training, mentorship, and access to finance to entrepreneurs, including women entrepreneurs (USAID, web site, 2023).

3.1.3.5. Women's World Banking (WWB):

Women's World Banking (WWB) is a non-profit organization that focuses on enhancing access to financial services for low-income women entrepreneurs globally. In Palestine, WWB has been active since 1996, advocating for women's economic empowerment and supporting the development of the microfinance sector. Through various initiatives, WWB provides training, mentorship, and access to microfinance services for women entrepreneurs, partners with local microfinance institutions to develop financial products that cater to their needs and promotes women's entrepreneurship in the agriculture sector through training, support, and access to finance and market linkages (WWB, web site, 2023).

3.2. What types of support do women entrepreneurs in Palestine receive from institutions and organizations?

It was found out that there are various forms of support available to women entrepreneurs in Palestine from different institutions and organizations. Here are some examples categorized by their nature as Figure-3 shows:

Figure-3 The types of support women entrepreneurs in Palestine receive from institutions and organizations

3.2.1. Financial Support

Women entrepreneurs in Palestine can face challenges in accessing the necessary capital to start or expand their businesses. In response, several institutions and organizations offer financial support to women entrepreneurs in Palestine. One such organization is the Palestine for Credit and Development (FATEN), which provides microfinance loans to women entrepreneurs to help them start or expand their businesses. FATEN also offers technical assistance and training programs to help women

entrepreneurs develop their business plans and financial management skills (SEC, web site, 2023).

Another organization that provides financial support to women entrepreneurs in Palestine is the Arab Women's Enterprise Fund (AWEF). AWEF is a multi-donor initiative that provides grants and loans to women entrepreneurs in the Middle East and North Africa, including Palestine. The organization provides financial support to women entrepreneurs who are looking to start or expand their businesses, particularly in underserved sectors such as agriculture and renewable energy (AWEF, web site, 2023).

Additionally, the Palestinian Development and Investment Company (PADICO) provides financial support to women entrepreneurs in Palestine through its subsidiary, the Palestine Investment Fund (PIF). PIF offers loans and equity investments to women entrepreneurs in various sectors, including agriculture, industry, and services. PIF also provides technical assistance and support to help women entrepreneurs develop their businesses and access new markets (PADICO, web site, 2023).

Financial support from institutions and organizations can help women entrepreneurs in Palestine overcome the barriers they face in accessing capital and grow successful businesses.

3.2.2. Legal Support

Women entrepreneurs in Palestine may face legal challenges and obstacles while starting and running their businesses. Therefore, several institutions and organizations offer legal support to women entrepreneurs in Palestine. Legal support may include assistance with registering their businesses, obtaining necessary licenses and permits, navigating legal frameworks and regulations, and accessing legal advice and representation. This support can help women entrepreneurs ensure that their businesses are legally compliant and can operate without interruption.

The Palestinian Bar Association is one organization that provides legal support to women entrepreneurs in Palestine. The association provides legal advice and representation to entrepreneurs, particularly in the areas of commercial and business law. They also offer legal training and workshops to educate entrepreneurs on their legal rights and obligations and how to navigate legal frameworks. The association also offers pro-bono legal services to women entrepreneurs who may not be able to afford legal representation (PBA, web site, 2023).

3.2.3. Social Support

Women entrepreneurs in Palestine receive social support from a variety of institutions and organizations that offer mentorship programs, training sessions, and networking opportunities. These programs provide women entrepreneurs with the opportunity to connect with other businesswomen and learn from experienced mentors in their field. The Business Women Forum, for example, is a leading organization that provides networking and mentorship opportunities to Palestinian businesswomen. Through their programs, women entrepreneurs can gain valuable insights, receive feedback on their business ideas, and build connections that can help them grow their businesses.

In addition to mentorship and networking opportunities, organizations such as the Cherie Blair Foundation for Women offer business training and mentoring to women entrepreneurs in Palestine. The foundation provides women entrepreneurs with access to online resources and business training modules, as well as one-on-one mentoring from experienced business leaders. This type of support can be particularly valuable to women entrepreneurs who may face unique challenges in starting and growing a business in Palestine, such as limited access to funding and business education. By providing social support in the form of mentorship and training, organizations can help women entrepreneurs overcome these challenges and succeed in their businesses (CBFW, web site, 2023).

3.2.4. Technical Support:

Women entrepreneurs in Palestine can receive technical support in various ways from institutions and organizations. Technical support can include assistance with developing and implementing new technologies or processes, training in different fields such as manufacturing, technology, and agriculture, access to specialized equipment or software, help with product design, prototyping, and testing, guidance on quality control and regulatory compliance, support with logistics and supply chain management, and much more.

Several institutions and organizations offer technical support to women entrepreneurs in Palestine. For instance, the Palestinian Industrial Estates and Free Zones Authority provides training programs to help women entrepreneurs develop the skills and knowledge they need to succeed in their businesses. This includes technical training and support in various fields such as agribusiness, food processing, textiles, and more. The Palestine Techno Park, another organization, provides technical support and mentoring

to entrepreneurs in the technology sector, helping them to develop and commercialize their innovative ideas (PIEFZA, web site, 2023).

In addition, the Palestine Businesswomen's Association (ASALA) offers technical support to women entrepreneurs in Palestine, particularly in the areas of business development and management. ASALA provides training programs on various topics, including accounting, financial management, and marketing. They also offer mentorship and coaching programs to help women entrepreneurs overcome the challenges they face in their businesses. Overall, technical support from institutions and organizations can help women entrepreneurs in Palestine build the skills, knowledge, and resources they need to start and grow successful businesses (ASALA, web site, 2023).

These institutions and organizations provide women entrepreneurs in Palestine with the necessary tools and resources to succeed in their businesses.

3.3. How effective are these institutions and organizations in supporting women's entrepreneurship in Palestine in terms of gender equality?

The effectiveness of institutions and organizations in supporting women's entrepreneurship in Palestine in terms of gender equality varies. While many organizations have made significant efforts to promote gender equality and women's economic empowerment, there is still a long way to go in terms of achieving true equality.

Studies have highlighted the challenges faced by women in Palestine, including structural and cultural barriers that limit their full participation in the economy and society (Al-Mahamid & Sayej, 2021). Women's responsibilities for household and caregiving duties can constrain their time and energy to invest in their businesses, while discrimination and harassment in the workplace or marketplace pose additional obstacles to their success (Al-Mahamid & Sayej, 2021; Khelifat, 2018).

Nevertheless, institutions and organizations have made strides in promoting gender equality in their support programs and services for women entrepreneurs. Some organizations offer tailored services that address the unique needs and challenges faced by women entrepreneurs, while others provide training and capacity-building programs to enhance their skills and knowledge (Al-Mahamid & Sayej, 2021; Khelifat, 2018).

The women's movement in Palestine has been instrumental in advocating for gender equality and women's empowerment, including in the realm of entrepreneurship. Women's rights organizations and activists have engaged

in grassroots activism, awareness campaigns, and lobbying efforts to challenge discriminatory norms, advocate for policy reforms, and create a more inclusive and supportive environment for women entrepreneurs (AbuZayyad, 2020; Al-Mahamid & Sayej, 2021).

Efforts to promote gender equality in women's entrepreneurship are closely aligned with broader movements for gender equality in Palestine. These movements aim to challenge societal norms, advocate for policy changes, and create opportunities for women's economic empowerment, thereby advancing gender equality and fostering a more equitable society (AbuZayyad, 2020).

4. Discussion

The research findings shed light on the current state of women's entrepreneurship in Palestine, revealing both its growth and the challenges it faces. Women are driven to establish their own businesses by a variety of factors, such as the desire for financial independence, the need to support their families, and the opportunity to pursue their passions. However, they encounter significant barriers, including limited access to funding and markets, social and cultural constraints, and a lack of supportive policies and infrastructure.

These findings are consistent with existing literature. For example, a study conducted by Al-Mahamid & Sayej (2021) highlights the diverse motivations behind women's entrepreneurship in Palestine, including financial independence and family support. Khelifat (2018) also acknowledges the challenges faced by women entrepreneurs, including limited access to resources and cultural obstacles.

Despite these challenges, there is a positive trend of increasing institutional and organizational support for women's entrepreneurship in Palestine. Numerous organizations and initiatives have been established to provide women entrepreneurs with training, mentoring, and access to funding and networks. However, the impact of these efforts is hampered by various factors, such as inadequate resources, weak institutional frameworks, and limited collaboration among stakeholders.

The literature further substantiates the presence of growing institutional and organizational support. Al-Mahamid & Sayej (2021) emphasize the establishment of organizations and initiatives that offer training, mentoring, and access to funding and networks for women entrepreneurs in Palestine. Khelifat (2018) also recognizes the emergence of support mechanisms for women's entrepreneurship in the region.

Although progress is being made, there is still significant work to be done in supporting women's entrepreneurship in Palestine. Policymakers and practitioners must identify and address the specific challenges faced by women entrepreneurs while simultaneously strengthening institutional and organizational support for their activities.

The literature emphasizes the importance of targeted policies and programs to tackle the challenges encountered by women entrepreneurs. These initiatives should focus on improving their access to finance, markets, and business networks. Additionally, strengthening institutional and organizational support through training and mentoring programs, enhanced access to information and resources, and the creation of an enabling environment for women's entrepreneurship are critical components.

A gender-sensitive approach to entrepreneurship development is paramount, as highlighted in the literature. Policymakers and practitioners should acknowledge the unique challenges faced by women entrepreneurs and tailor solutions that meet their specific needs. Furthermore, collaboration among various stakeholders, including government entities, non-governmental organizations, and the private sector, is essential to establish a supportive ecosystem for women's entrepreneurship in Palestine.

The literature provides additional support for the implications derived from the research findings. Both Al-Mahamid & Sayej (2021) & Khelifat (2018) emphasize the necessity of tailored solutions and collaboration among stakeholders to promote women's entrepreneurship in Palestine.

Enhancing institutional and organizational support for women's entrepreneurship in Palestine can lead to significant economic and social benefits, including job creation, poverty reduction, and improved gender equality. However, it is crucial to recognize that addressing the challenges and advancing gender equality require sustained efforts from multiple stakeholders.

To summarize, the research findings, complemented by supporting literature, underscore the growth of women's entrepreneurship in Palestine and the challenges it confronts. Policymakers and practitioners must confront these challenges through targeted policies and programs, fortify support mechanisms, adopt a gender-sensitive approach, and foster collaboration among stakeholders. By doing so, Palestine can harness the economic and social advantages associated with women's entrepreneurship.

5. Conclusion

The research found that women's entrepreneurship in Palestine is driven by a combination of economic and social factors. Women entrepreneurs in Palestine face significant challenges, including limited access to finance, limited access to information and technology, and social and cultural barriers. However, the study also found that there are numerous institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine. These organizations provide various forms of support, including training, mentoring, networking, and access to finance. The research suggests that these organizations are essential for promoting women's entrepreneurship in Palestine and that there is a need for more effective solutions to support women entrepreneurs in the region.

The research on the institutions and organizations supporting women's entrepreneurship in Palestine contributes to the field of women's entrepreneurship in several ways. Firstly, it highlights the importance of institutional and organizational support for women's entrepreneurship in developing countries, where women face unique challenges due to various economic, social, cultural, and psychological factors. Secondly, it sheds light on the motivations and reasons for women to start their businesses in Palestine, which can inform policies and programs aimed at increasing women's participation in entrepreneurship. Thirdly, it identifies the challenges faced by women entrepreneurs in Palestine, which can guide the development of interventions to support women's entrepreneurship. Finally, it provides insights into the types of institutional and organizational support available to women entrepreneurs in Palestine, which can inform the development of effective policies and programs to support women's entrepreneurship in other developing countries.

In conclusion, this research has shed light on the importance of women's entrepreneurship in Palestine, the motivations and challenges faced by women entrepreneurs, and the institutional and organizational support available to them. Despite the challenges faced, women in Palestine are determined to start and grow their own businesses, with a strong desire to contribute to the economy and their communities. However, more needs to be done to support and empower them to succeed.

Based on the findings and implications discussed, it is recommended that policymakers and practitioners prioritize the development and implementation of programs and policies that support women's entrepreneurship in Palestine. This includes increasing access to financing and training, addressing cultural and social barriers, and promoting gender-

sensitive approaches to entrepreneurship development. Additionally, there is a need for ongoing research to better understand the experiences of women entrepreneurs and to monitor progress towards gender equality in entrepreneurship.

Overall, the potential for women's entrepreneurship to contribute to economic growth and social development in Palestine is immense. By providing the necessary support and resources, we can ensure that women entrepreneurs are able to reach their full potential and contribute to a more prosperous and inclusive society.

6. References

- AbuZayyad, L. (2020). The women's movement in Palestine. *Mediterranean Politics*, 25(1), 86-89. doi: 10.1080/13629395.2020.1718197
- Amara, N., & Ben Youssef, A. (2018). Gender and Entrepreneurial Success: Evidence from Palestine. *Journal of Small Business Management*, 56(2), 308-324.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Business Women Forum Palestine (BWF). (n.d.). About us. Retrieved from <https://bwf.ps/about-us/> (2023)
- Cherie Blair Foundation for Women (CBFW). (n.d.). Our work. Retrieved from <https://www.cherieblairfoundation.org/our-work/> (2023)
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Dajani, M., & Marlow, S. (2016). Women's Entrepreneurship in Palestine: An Institutional Theory Perspective. *Journal of Business Research*, 69(11), 4835-4843.
- European Union External Action (EEAS). (n.d.). Palestine. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5918/palestine_en
- Faleet, O. (2011). Small Projects in Gaza Strip and their Role in Economic Development: A Geographical study. *The Academic Journal of the Islamic University of Gaza for Social Sciences*, 19(2), 1081-1129.
- General Department for Policies and Economic Relations "Department of Policies and Statistics" (GDPER-DPS) in the Ministry of Economy. (2021). *Annual Statistical Report 2021*. Retrieved from <https://www.mne.gov.ps>
- Hamed, A., & Khallaf, A. (2019). Women's Entrepreneurship in Palestine: The Role of Institutions and Policies. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 11(1), 116-137.
- Hilal, R., & Shalian, Y. (2011). *Study of the Economic Opportunities in Nablus Governorate and the North*. Palestinian National Authority Nablus Governorate, Palestine.
- International Labour Organization (ILO). (n.d.). Arab Women's Enterprise Fund. Retrieved from <https://www.ilo.org/beirut/areas-of-work/gender-equality-in-the-world-of-work/womens-entrepreneurship-development-programme/arab-womens-enterprise-fund/lang--en/index.htm> (2023)
- International Labour Organization (ILO). (n.d.). Decent Work for Palestinian Women. Retrieved from <https://www.ilo.org/beirut/areasofwork/women-in-informal-economy/our-projects/Decent-Work-for-Palestinian-Women/lang--en/index.htm> (2023)

- Jaber, M., & Abu-Zaid, A. (2019). Palestinian Women Entrepreneurs: Opportunities and Challenges. *Gender in Management: An International Journal*, 34(4), 301-315.
- Jabareen, Y. R. (2016). Promoting Women's Entrepreneurship in Palestine. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 5(1), 1-11.
- Khelifat, A. M. (2018). Obstacles to women's entrepreneurship in Palestine. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 10(1), 78-94. doi: 10.1108/IJGE-07-2017-0030
- Kirzner, I. M. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). Sage Publications.
- M. Al-Mahamid, & A. J. Sayej. (2021). Women's Entrepreneurship in Palestine: Opportunities and Challenges. *Journal of Research in Gender Studies*, 11(1), 243-262. <https://doi.org/10.22381/JRGS11120208>
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.
- Ministry of Women's Affairs in Palestine (MoWA) - <https://mowa.pna.ps/en/> (2023)
- Ministry of National Economy (MoNE) . (n.d.). Retrieved from <https://www.mne.gov.ps/> (2022)
- Palestine Ahliya University (PAU). (n.d.). Women's incubator. Retrieved from <https://www.pau.edu.ps/womens-incubator/>
- Palestine Economic Development Corporation (PEDC). (n.d.). Women in business program. Retrieved from <https://www.pedc-pal.org/en/initiatives/women-in-business-program>
- Palestine Economic Policy Research Institute (MAS) - <https://www.mas.ps/> (2023)
- Palestine for Credit and Development (FATEN) website: <https://www.faten.org/> (2023)
- Palestine Industrial Estates and Free Zones Authority (PIEFZA) - <https://www.piefza.ps/> (2023)
- Palestine Investment Fund (PIF) - <https://www.pif.ps/> (2023)
- Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS). (2020). Palestinian Women and Men in the Labor Force. Retrieved from <https://www.pcbs.gov.ps/site/512/default.aspx?tabID=512&lang=en-US&ItemID=3691&mid=3170&wversion=Staging>

- Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS). (2021). Palestinian National Authority: Statistical Yearbook 2021. Retrieved from <https://www.pcbs.gov.ps/site/512/default.aspx?tabID=512&lang=en-US&ItemID=3723&mid=3170&wversion=Staging>
- Palestinian Development and Investment Company (PADICO) - website: <https://www.padico.com/> (2023)
- Palestinian Ministry of Economy (MoE) - <https://www.economy.gov.ps/en/>
- Palestinian Ministry of National Economy (MoNE). (2019). Women's Entrepreneurship and Economic Empowerment. Retrieved from http://www.nepaleconomy.ps/Portals/0/PDF/women_entrepreneurship_report.pdf
- Palestinian Monetary Authority (PMA) - <https://www.pma.ps/> (2023)
- Palestinian Authority's Small and Medium Enterprise Development Program (SME) - <https://www.paltrade.org/> (2023)
- Palestinian Economic Council for Development and Reconstruction (PEC-DAR) (2008). Poverty in Palestinian Territories. Ramallah, Palestine.
- Palestinian Investment Promotion Agency (PIPA). (n.d.). Retrieved from <http://www.pipa.ps/> (2021)
- Qaisi, E., & Dajani, D. (2021). The Role of NGOs in Promoting Female Business Ownership: Evidence from Palestine. *Journal of Business Research*, 128, 196-207.
- Saldaña, J. (2016). *The coding manual for qualitative researchers*. Sage Publications.
- Small Enterprise Center (SEC) - <http://www.secpal.org/> (2023)
- United Nations Development Programme (UNDP). (n.d.). Palestine. Retrieved from <https://www.ps.undp.org/content/papp/en/home/countryinfo.html> (2023)
- United States Agency for International Development (USAID). (n.d.). Palestine. Retrieved from <https://www.usaid.gov/palestine> (2023)
- Women's Affairs Technical Committee (WATC). (n.d.). About us. Retrieved from <https://www.watcpal.org/about-us/> (2023)
- Women's Studies Center (WSC). (n.d.). About us. Retrieved from <http://wsc-pal.org/index.php/about-us> (2023)
- Women's World Banking (WWB). (n.d.). Where We Work: Palestine. Retrieved from <https://www.womensworldbanking.org/where-we-work/palestine/> (2023)

Stratejik Yönetimin Unsurları Bağlamında Dünyadan Örneklerle Suçla Mücadele Stratejik Planlarının Analizi: Amaç, Kapsam, Süre, Paydaşlar ve Metodolojik Farklılıklar

Sevcan Kılıç Akıncı^{1,2}

Özet

Ağırlıklı olarak özel sektörde uygulanmakla beraber kamu sektöründe de hızla yayılan stratejik planlama sürecinde hazırlanan stratejik planlar yönetim biliminin en işlevsel referans dokümanlarından biridir. Stratejik planlar genellikle tek sektörü kapsamakta (kamu sektörü, özel sektörü veya üçüncü sektörü) ve diğer sektörlerle ilişkili bazı faaliyetlere kısıtlı yer verilmektedir. Suç ve suçlulukla mücadele alanında hazırlanan planlar ise söz konusu alanın çok aktörlü ve çok katmanlı olması nedeniyle adı geçen sektörlerin tamamını odağına alması yönüyle stratejik yönetim alanının en kapsamlı uygulamalarını barındırmaktadır. Buna ilaveten amaç, kapsam, süre ve izlenen metodolojiler bağlamında da akademik literatürde özel bir yere sahiptir ve bu nedenle incelemeye değerdir. Ayrıca diğer stratejik planlardan farklı olarak, bu belgelerin isimleri, planın kapsadığı dönemin (uzun veya kısa vadeli) karşılığı olan kavrama göre farklılaşmakta; suç önleme, suç azaltma veya toplum güvenliği planı olarak değişik adlarla hazırlanmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmanın kavramsal analiz bölümünde suçla mücadele planları amaç, kapsam, paydaşlar, süre ve metodolojik farklılıklar bağlamında analiz edilmiştir. Ardından suç önleme stratejileri açıklanmış; konuya ilişkin olarak Birleşmiş Milletler'in yaklaşımı ile Türkiye, Birleşik Krallık ve Kanada'dan başarılı ve ilham verici örnek uygulamalar sunulmuş ve bu örnekler stratejik planlamanın amaç, kapsam, paydaşlar, süre, dayandığı metodolojiler faktörleri baz alınarak analiz edilmiştir. Akademik literatürdeki boşluğu doldurmasının yanında çalışmanın diğer önemli

1 Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İİBE İşletme Bölümü,
ORCID: 0000-0003-3315-6346

2 Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, Adli Bilimler Enstitüsü

katkısı olarak, kavram karışıklığını gidermek ve karar vericilere hazırlanan stratejik planlarda destek olmak bağlamında sonuç bölümünde açıklamalar şeklinde sunulmuştur.

Giriş

Yönetim biliminin vazgeçilmez araçlarından olan stratejik planlar özel sektör, kamu sektörü ve hatta üçüncü sektör tarafından da sıkça kullanılmakta olmasına rağmen genellikle tek sektörü (kamu sektörü, özel sektör veya üçüncü sektör) kapsayacak şekilde hazırlanmakta ve diğer sektörlerle sadece faaliyetler ölçüğünde kısıtlı yer verilmektedir. Suç ve suçlulukla mücadele alanında hazırlanan strateji belgeleri ise kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektör adı verilen gönüllü faaliyet gösteren kuruluşları da odağına alması sayesinde stratejik yönetim alanının en kapsamlı uygulamalarını barındırması bakımından özel bir yere sahiptir. Söz konusu alanının çok aktörlü ve çok katmanlı olması nedeniyle bu amaçla hazırlanan strateji belgeleri amaç, kapsam, süre, paydaşlar ve metodolojiler nedeniyle stratejik yönetim yazınında özel bir yere sahiptir.

Suçla mücadele alanında hazırlanan stratejik belgeler amaçlar itibariyle farklılaşmaktadır. Suçun hiç işlenmemesini amaçlayan stratejik belgeler “suç önleme” yaklaşımı ile hazırlanmaktadır. Bunun yanında suçların tamamen önlenmesinin mümkün olmadığı görüşünün benimsenmesi durumunda kısa vadede suçları makul seviyeye düşürmek amacıyla “suç azaltma” planları hazırlanmaktadır. Strateji belgelerinin adında karşımıza çıkan bir diğer kavram olan “toplum güvenliği” ise daha kapsayıcı bir bakış açısı olup, suç önlemenin de ötesini kamu güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam açısından da, suç önleme planları çok geniş olmakta; suç azaltma planları ise suç istatistikleri ve/veya kamuoyu araştırmalarında ön plana çıkan konulara odaklanmaktadır.

Paydaşlar konusunda ise suçla mücadele belgeleri kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektör adı verilen gönüllü faaliyet gösteren kuruluşları da odağına alması sayesinde stratejik yönetim alanının en fazla paydaş ile faaliyetlerin yürütüldüğü planları içermektedir.

Süre bakımından, stratejik belgeler uzun, orta ve kısa vadeli olarak hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Suç ve suçlulukla mücadele alanında hazırlanan belgeler uzun ve kısa vadeli planlar şeklinde hazırlandığında isimleri de değişmektedir. Sıklıkla birbiriyle karıştırılan bu ifadeler, kavramsal bağlamda ve uygulamada belirgin farklılıklar içeren kavramlardır. Yaygın olarak kullanılan suç önleme kavramı, uzun dönemde suçun hiç oluşmamasını amaçlayan bakış açısının ürünü olması nedeniyle uzun vadeli

amaçlara odaklanır ve Dünyada yaygın olarak çok sayıda strateji belgesi bu isimle hazırlanmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda birçok ülkede resmi strateji belgelerinde suç önleme ifadesi yerine kısa vadeye odaklanan “suç azaltma” ifadesinin tercih edildiği göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, suçla mücadeledeki amaçlar bağlamında Birleşmiş Milletler’in yaklaşımına yer verilmiş ve hazırlanan stratejik planlar amaç, kapsam, paydaşlar, süre ve metodolojik çalışmalar bağlamında analiz edilmiş; Türkiye, Birleşik Krallık ve Kanada’dan uygulamalar bilimsel değerlendirme temelinde açıklanmıştır.

1. Suçla Mücadele

Suç, şiddet ve mağduriyetler her ülkede yaşanmaktadır (UNODC, 2010, s.9). Bu olumsuzluklar karşısında devletlerin yaptığı ve adına en geniş anlamıyla ‘suç önleme’ denilen çalışmalar tarih içinde modern ve modern öncesi yaklaşımlar olarak belirgin şekilde birbirinden farklılaşmıştır. Modern öncesi dönemde suç önleme ağırlıklı olarak cezalandırma ile yerine getirilirken; modern dönemlerde suç oluşmadan önce caydırıcılığı esas alan, bireyin suç işlemekten elde edeceği kazanımlar ile hazzı veya ekonomik faydayı aşan cezalandırmanın suçları azaltacağına olan bakış açısının gelişmesi ile suç önleme ve caydırıcılığa vurgu artmıştır. Dönemsel farklılık esasen kolluk yaklaşımının farklılaşmasına dayanır. Modern öncesi yaklaşım geleneksel ceza adalet sistemi temelinde reaktif kolluk uygulamalarını benimserken; modern yaklaşım suç önleme yaklaşımını temel alarak proaktif kolluk yaklaşımını benimsemektedir. Oysa ki adli takibat ve tutuklama süreci sadece çok aleni olan bulguları ve belirtiler ile ilgilenir Son yıllarda, akademik literatür ve uygulayıcılar resmi ceza adalet sisteminin, kolluğun ve cezaevlerinin suç önleme konusunda sınırlı bir kapasitesi olduğunu yaygın görüş olarak kabul edilmiştir. Öyle ki Felson (2002:3), modern suç kontrolü ve kriminolojinin özünde yer alan anlayışla, kolluk kuvvetlerinin müdahale gücünün, mahkemelerin ve ceza adalet sisteminin suç önlemede ana aktörler olarak ele alınmasını “cops and courts fallacy” adı verilen bir yanılgı olarak adlandırmaktadır. Bu bağlamda, proaktif kolluk uygulamaları, müdahalenin öncesindeki aşamalar olan öngörü ve değerlendirmeyi de hesaba katar; dar kapsamlı çözümler yerine problem odaklı çözümler geliştirir; sadece suç eylemine odaklanmaz; suçun ve suçluluğun nedenlerini de araştırır; diğer vatandaşları rahatsız eden kaba davranışlar ve düzensizlik de dahil olmak üzere kabahatler, suç eylemleri ve suç korkusunu yenmeye odaklanır. Bu bağlamda suç önleme yaklaşımı suçluyu değil, potansiyel suçluyu, mağdurları ve hatta potansiyel mağdurları hedef aldığı için sorumlu birim artık devlet değil topluluk temelli olarak tüm vatandaşlardır. Kuşkusuz ki suç önleme

faaliyetlerinin her aşamasında kamu kurumlarının ve kolluğun yetki ve sorumluluğu devam etmektedir.

2. Suçla Mücadele Stratejik Planların Paydaşları

Stratejik planlamanın suçla mücadelede kullanılması durumunda başat aktör olarak devlete bağlı kamu kurum ve kuruluşları ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni, iki görüşün yaygın olarak kabul görmüş olmasıdır. Bunlardan ilki, devletin uluslararası sistem ve vatandaşlar nezdinde meşruiyetini ve egemenliğini sağlayan en önemli unsurlardan birinin, toplumun güvenlik hizmetlerinin ulus devlet eliyle karşılanıyor oluşudur. İkinci görüş ise, güvenlik hizmetlerinden duyulan memnuniyetteki artışın devlete güveni de artırmakta olduğudur. Her iki görüş de devlet mekanizmasının güvenlik hizmetlerinin sağlanması bağlamında vazgeçilmez olduğunun altını çizmektedir. Tarihsel süreçte ele alındığında, özellikle son 50 yıldır iç ve dış güvenliğin ayrıştırıldığını görmekteyiz. Öyle ki, devletlerin ülke sınırlarını koruması şekliyle dış güvenlik; toplumsal huzur ve güven bağlamında da iç güvenliğin sağlanması ile vatandaşların güvenlik ihtiyacını karşıladığı benimsenmiştir. İç güvenliğin sağlanması, egemenliğin doğal bir sonucu olarak bir devletin, dış devletlerin nezdinde kendi topraklarında başka hiçbir kuvvetin etkisi altında olmadan karar alabilmesi kadar vatandaşlar nezdinde egemenliğinin kabul edilmesi (Haklı, 2022) ve ilaveten vatandaşların devletin kanun ve nizamına uyma davranışı göstermesi ile mümkündür. Zamanla iç güvenlikten beklentinin asayiş ve huzurun sağlanmasına ilaveten daha kapsayıcı bakış açısıyla açlığın ve yoksulluğun önlenmesinden, sosyal devlet uygulamaları ile ilişkilendirilmesine ve hatta çevresel krizlere çözüm bulunmasına kadar genişletilmiştir.

İç güvenlik bağlamında kolluk kuvvetlerinin devletin egemenliğini sağlama ve sorumluluk alanlarında bireylerin hak ve özgürlüklerini koruyarak, güvenliği, asayişi ve kamu düzenini sağlama (İngilizce literatürdeki ifadesiyle law enforcement) rolü tartışılmaz olmakla beraber yeni gelişmeler kolluk kuvvetlerinin suçla mücadele noktasında tek bir gücün kullanılması yanında yeni paydaşlar (özel sektör ve üçüncü sektör gibi) ile ortaklaşa çalışmasını ve işletme yönetiminde kullanılan yöntemleri (operational research, amaçlara göre yönetim vb.) kullanmaya başlamasının faydalarını göstermektedir. Bu bağlamda suçla mücadele stratejik belgelerinin paydaşları çeşitlenmektedir.

İç güvenliğin sağlanması ve suç önlemede ikinci aktör özel sektördür. İç güvenliğin sağlanması konusunda bilinçlendirme faaliyetlerine katılım sağlanması, bu alanda yürütülecek projelere finansal destek sunulması, bazı

suçlara iten ekonomik güdülerin ortadan kaldırılması bağlamında istihdam sağlamak gibi önemli rolleri üstlenmektedir.

Üçüncü sektör adı verilen ve devlet kurumu ya da kar amacı güden bir kuruluş olmamakla beraber gönüllülük esası ile çalışan ve çok çeşitli alanda toplumsal fayda üreten STK'lar ve gönüllü kuruluşlar ise, suçla mücadele faaliyetlerinin tabana yayılması, benimsenmesi, projeler kapsamında yapılan faaliyetlerin sürdürülebilirliğini sağlaması bakımından önemli bir paydaştır. Bu alanda hazırlanan stratejik belgelerin söz konusu üç ana aktörü birleştiren çalışmaları yapması nedeniyle stratejik planlama alanında özel bir yeri vardır.

3. Suçla Mücadele Stratejik Planlarının Amaçları Ve Kapsamları

Suçla mücadele alanında hazırlanan stratejik planlar, suçu tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olan “suç önleme”; suçu kısa vadede ortadan kaldırmayı amaçlayan “suç azaltma” ve tüm bunların ötesinde kamu güvenliğini sağlamayı amaçlayan “toplum güvenliği” planları olarak üç ayrı şekilde hazırlanmaktadır. Söz konusu planlar amaçları ve kapsamları bağlamında bu bölümde detaylıca incelenmektedir.

3.1. Suç Önleme Planları

Suç önleme, suçun oluşmasına imkân veren fırsat ve koşulları önleyerek suçun uzun vadede tamamen ortadan kaldırılmasına (www.aic.gov.au) ve bazı tanımlarda da suçun sonuçları derinleşmeden ortadan kaldırılmasına odaklanır. Birleşmiş Milletler suç önlemenin, suçların meydana gelme riskini ve suç korkusu da dahil olmak üzere bireyler ve toplum üzerindeki potansiyel zararlı etkileri ile suçun oluşumuna yol açan nedenlerine müdahale ederek azaltmaya çalışan stratejiler ve önlemleri içerdiğini (UNODC, 2002:3) belirterek suç olmasa dahi suç korkusunun da yenilmesi gerektiğini vurgular.

Suç önleme, Avrupa Komisyonu Kararlarında ‘suç faaliyetlerini doğrudan caydırmak veya suç potansiyelini ve suç nedenlerini azaltmak için tasarlanmış politikalar ve eylemler yoluyla hem nicel hem de niteliksel olarak suçu ve vatandaşların güvensizlik hissini azaltmayı amaçlayan veya başka bir şekilde katkıda bulunan tüm önlemleri kapsar. Devletin, yetkili makamların, ceza adaleti kurumlarının, seçilmiş makamların ve bunların Avrupa’da kurdukları uzman derneklerin, özel sektör ve gönüllülerin, araştırmacıların ve kamuoyunun medya tarafından desteklenen çalışmalarını içerir’ (European Council Decision, 2001:153/2) şeklinde tanımlanır.

Suçtan kaynaklanan tüm maddi ve manevi zararları azaltmak üzere suç önleme çalışmaları yapmak hayati derecede gereklidir. UNODC’ye göre suç önleme, suça sebep olan birden fazla nedeni etkileyecek şekilde müdahale

ederek suçların meydana gelme riskini ve bunların suç korkusu da dahil olmak üzere bireyler ve toplum üzerindeki potansiyel zararlı etkilerini azaltmaya çalışan stratejiler ve önlemleri içerir (UNODC, 2002). Suç önlemenin önemi, suçların topluma maliyetini hesaplayan çalışmalarda daha çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktadır. McCollister vd. (2010) ABD'deki resmi verileri esas alan bir çalışmada suçların topluma ve bireye verdiği zararın ne kadar büyük olduğunu göstermiştir. İlk anda oluşan zararın ötesinde, ceza adalet sisteminden kaynaklı zararlar, mağdur ve ailesi açısından oluşan diğer zararlar, acı ve ıstırap ve kaybedilen üretkenlik de hesaba katıldığında tek bir suçun maliyeti suçun türüne göre en düşüğü olan 5.032 dolardan (dolandırıcılık) 8.442 dolara (cinayet) kadar çıkabilmektedir.

Suç önlemenin suç oluşmadan önceki çalışmaları mı yoksa suçla ilgili tüm çalışmaları mı kapsadığı literatürde tartışılan bir konudur. Welsh ve Pfeffer (2013:534), suç önlemenin suç kontrolü veya cezalandırmanın ötesinde biricik bir sosyal ve çevresel strateji olduğundan hareket eder. Bu bağlam, suç önlemenin ana karakterinin suç oluşmadan önce müdahaleyi içermekte olduğunu gösterir ve bu nedenle resmi adalet sisteminin dışında yer bulmaktadır.

İyi planlanmış suç önleme stratejileri sadece suçu ve mağduriyetleri önlemekle kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmaya da katkıda bulunur. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ve uygulamaya konulan 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amacının (Sustainable Development Goals) içinde suç önleme ve azaltma stratejilerinin birbiriyle ilişkisi açıkça görülmektedir. Önleme, şiddeti, suçu ve adaletsizliği azaltmanın yanı sıra güvenli ve dayanıklı şehirler yaratma (SDG 11) ve kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü şiddeti ortadan kaldırma (SDG 5) açısından Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 16'ya ulaşmanın anahtarıdır (<https://www.unodc.org/unodc/fr/justice-and-prison-reform/cpcj-crimeprevention-home.html>).

Bir suç önleme projesine suç ve kabahatler ile bunlara yol açabilecek davranışlar (okuldan kaçma, okula devamsızlık, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi) da dahil edilebilir. Asıl önemli olan ve fark yaratacak çalışma kök nedenleri tespit etmek ve bunlara odaklı stratejiler geliştirmektir.

Suç önleme planlarındaki amaç ve hedeflerin neler olacağını belirleyebilmek için suç oluşumunun evrelerini incelemek faydalıdır. Ceza hukuku açısından bir suçun oluşmasını (suç yolunu) üç, dört veya beş evre halinde gruplandırılan yazarlar bulunmaktadır (Yiğit, 2018:49; İçer, 2017). Ceza hukuku açısından bir suçun oluşmasının bazı yazarlara göre dört evresi (İçer, 2017) olmakla beraber bunlara karar evresi de eklenebilir. Böylece beş

evrede açıklanabilecek sürecin anlaşılması, suç önleminin hangi aşamada başlayacağını tespit etme açısından önemlidir (İçer, 2017: Şeker 2009:77).

1. Düşünce evresi (Suç fikrinin failin zihninde olduğu evre)
2. Karar evresi
3. Hazırlık hareketleri evresi (örneğin cinayet suçunda ateşli silahın satın alınması, bıçağın bilinmesi vb.)
4. İcra evresi (örnek; hedefe ateş edilmesi, bıçağın hedefe saplanması),
5. Tamamlanma evresi (örnek; mağdurun ölmesi).

Suç önlenmesi denilince, esas itibarıyla, henüz icra hareketleri başlamamış olan suçların işlenmesinin engellenmesi kastedilmektedir. Eğer hazırlık hareketleri başlamış ise, kolluk kuvvetlerinin müdahalesinin proaktif değil, reaktif olduğu iddia edilebilir. Burada, hazırlık hareketlerinin kendisi suç teşkil etmiyorsa müdahaleyi proaktif saymak gerekir çünkü suç önleme faaliyeti söz konusudur (Şeker, 2009:79).

Aynı hareket her yerde ve daima aynı kıymete haiz değildir; bir fiil bazen icra bazen hazırlık hareketi olabilir (Dönmezer, 2011:444).

Ancak, hazırlık hareketlerinin kendisi bir suç teşkil ediyorsa (suikast için bomba yapımı, cinayet için ruhsatsız tabanca satın alınması gibi), tamamlanmış suç açısından reaktif, işlenmesi engellenen suç açısından ise proaktif bir müdahale söz konusudur. Dolayısıyla, en azından, henüz işlenmemiş fiil açısından suç önleme faaliyetinden bahsetmek gerekir (Aktaran Şeker, 2009:79 Clarke, 1992:210).

3.2. Suç Önleme Planlarındaki Suç Önleme Stratejileri

Suç önleme stratejileri, stratejik yönetimdeki uzun vadeli amaçlara odaklanan, bu yönde hedefler geliştirilen bir bakış açısını ifade etmektedir. Suç önleme stratejileri, teorik çerçevede ilk olarak Brantigham ve Faust (1976) tarafından sınıflandırılmış olup, yazarlar, suç önleme tekniklerinin tamamını birincil, ikincil ve üçüncül önleme olmak üzere üç grupta toplamışlardır. Birincil suç önleme, suçun meydana geldiği fiziki ve sosyal ortamda düzenleme yapmak yoluyla suçu önlemeye odaklanır. İkincil suç önleme ise, potansiyel suçluların yani ileride suç işleme ihtimali yüksek olan kişilerin suç işlemesini önleme üzerine kuruludur. Üçüncül suç önleme ise, sabıkalarının rehabilitasyonuna odaklanır (Şeker, 2009: 81).

Diğer bir deyişle birincil suç önleme (evrensel), ikincil suç önleme (risk altındakileri hedefler) ve üçüncül suç önleme (bilinen suçluların tekrar suç işlememesini hedefler) şeklinde bir sınıflandırma yapılır (UNODC, 2002).

Son yıllarda yaygın olarak kullanılan suç önleme stratejileri ise Tonry ve Farrington (1995:177) tarafından yapılmış dörtlü sınıflama ise şu şekildedir (Şeker, 2009: 81-82).

- 1.) Ceza hukukunun uygulanması (suçların aydınlatılması, suçluların cezalandırılması ve rehabilitasyonu)
- 2.) Gelişmeci suç önleme
- 3.) Toplum temeli suç önleme,
- 4.) Durumsal suç önleme

Birçok yazar “suçların işlenmesinin önlenmesi”nin ceza hukukuna değil, Önleyici Kolluk Hukuku’na giren bir konu olduğunu; çünkü Ceza Kanunu’nun devreye girebilmesi için ortada işlenmiş veya en azından işlenmesine teşebbüs edilmiş bir suç olması gerektiğini belirtirler (Tezcan ve Erdem, 2004:328). Suç işlenmesi bağlamında yukarıda sayılan evrelerden üçüncü evre olan icra evresi veya bazı durumlarda ise ikinci evreye karşılık gelmektedir. Bu yönüyle ceza kanunları, önleyici değil, “bastırıcı” (repressif) bir işleve sahiptir ve suçun işlenmesiyle bozulan toplumsal düzeninin, o suçu cezalandırmak suretiyle yeniden tesis etme amacı güder (Tezcan ve Erdem, 2004:329). Tonry ve Farrington (1995)’in vurguladığı konu ise, suçların aydınlatılıp cezalandırılıyor oluşunun bizatihi suçların yaygınlaşması ve tekrarlanmasını önlenmesinde katkısı olduğuna ilişkin bir görüştür.

Durumsal suç önleme, suç işleme fırsatlarını azaltır. Göreceli olarak diğer stratejilerden daha ucuz ve uygulanması daha kolaydır, ancak suçun kök nedenlerini ele almaz ve sadece ‘küçük’ suçlara (petty crimes) odaklanır.

Çevresel suç önleme yöntemleri aynı zamanda nispeten ucuz bir stratejidir ve halka güven verebilecek suç üzerinde derhal bir etkiye sahip gibi görünmektedir. Suça sıfır tolerans göstermeye dayanan Zero Tolerance Policing (ZTP), uzun vadede suçları tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan bakış açısının ürünü olarak tüm suçlara karşı sert bir önleme yaklaşımının benimsenmesi; hafif suçların bile ağır suçlar gibi cezalandırılması yöntemini esas alması nedeniyle orantısız şekilde sert olabilmektedir. Bu anlayış, tutuklama sayılarını artırmada etkili olabilmekle beraber insanların işlerini kaybetmek gibi ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalmasına neden olabildiği için eleştirilmektedir.

Ayrıca çevresel suç önleme stratejileri, bir alanın suç işlenmesine daha elverişli ve suç oluşmasına yatkın kabul etmesi nedeniyle önyargıyı besleme riskini taşımaktadır.

En güçlü etkiye sahip olma eğiliminde olan stratejiler ise sosyal ve toplum temelli stratejiler olup, suçluyu ve suçun oluşma koşullarını ele alır. Bu yöntemler göreceli olarak diğer stratejilerden çok daha maliyetlidir. Son olarak, çevre suçlarının önlenmesi veya ‘Kırık Pencereler’, bir ortamdaki görünür düzensizlik belirtilerinin suç faaliyetlerini teşvik ettiğini savunur. ZTP gibi çevresel mekanizmalar tutuklama sayılarını artırmada verimli olabilir, ucuz ve hemen etkili olsa da suça kıyasla aşırı sert, gereksiz ve önyargılı olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde anti sosyal davranışlarla ilgili uygulanan stratejiler orantısız bir şekilde sert olabilmektedir.

3.3. Suç Azaltma Planları

Suç önleme, suçun oluşmasına imkân veren fırsat ve koşulları önleyerek suçun uzun vadede tamamen ortadan kaldırılmasına odaklanırken suç azaltma, suç önlemeye çok yakın bir kavram olarak suç olaylarının sayısını ve suçun sonuçlarını azaltmayı amaçlar. Bu, suçu kolaylaştıran tüm fırsat ve koşulların ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı kabulüne dayalı bir risk yönetimi yaklaşımı benimsemeye benzetilebilir (www.aic.gov.au). Suç azaltma, bir soruna yönelik müdahalelerin suçu veya suç olaylarının ciddiyetini azaltacağı konusunda bir iyimserlik ruhunu teşvik eder (Chainey ve Ratcliffe, 2005:19). Bu bağlamda, olaylar olmadan önce değil, gerçekleştikten sonra olaylara ve nedenlerine doğrudan müdahale etmeyi amaçlar.

Suç azaltma suç önlemeden iki yönüyle farklılaşır: Birincisi, ima ettikleri hedefler farklıdır. Örneğin, suçun önlenmesinin, suçun gerçekleşmesini sağlayan fırsatları ve koşulları önleyerek suçun tamamen ortadan kaldırılmasına odaklanması daha olasıdır. Bir suç azaltma stratejisinin, mevcut suç sorunlarını kontrol altına almak ve azaltmak için önlemlere daha fazla önem vermesi muhtemeldir. Bu, suçu kolaylaştıran tüm fırsat ve koşulları ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı kabulüne dayanan bir risk yönetimi yaklaşımı benimsemeye benzetilebilir. İkincisi ise, süre farkıdır. Bir suç azaltma tedbiri genellikle bir suç önleme tedbirinden daha kısa bir zaman çerçevesine sahip olabilir çünkü hedefleri daha az iddialı ve müdahale daha keskin bir şekilde tanımlanmış olabilir (www.aic.gov.au).

Suç önleme ile suç azaltma arasındaki fark minimal olup çoğu zaman kayda değer bile değildir. Ancak stratejik yönetim açısından hedeflerin daha kısa süreli ve ölçülebilir olması nedeniyle suç önleme yerine suç azaltma ifadesini kullanmak daha doğru olduğu için özellikle suçla mücadele alanındaki stratejik planlamada bu ifadenin kullanımı yaygınlaşmaktadır. Bu şekildeki bir kullanım sayesinde, suçla mücadelede tamamen önlemenin mi yoksa mümkün olduğunca azaltmanın mı hedeflendiğinin özellikle

kamuoyu nezdinde daha anlaşılır olduğunu söylemek yanlış olmaz. Öyle ki artık uygulamada özellikle Kanada’da yerel yönetimler tarafından hazırlanan belgelerin adında dahi ‘suç önleme’ kavramı yerine ‘suç azaltma’ terimi tercih edilmekte ve stratejik belgenin adı ‘Suç Azaltma ve Toplum Güvenliği Stratejisi’ şeklinde yayımlanmaktadır. Kanada’dan 2016-2019 Kelowna Şehri Suç Azaltma Strateji Belgesi, Abbotsford Suç Azaltma ve Toplum Güvenliği Strateji Belgesi gibi örnekler verilebilir. Benzer şekilde İngiltere İçişleri Bakanlığı, suç önleme yerine “suç azaltma” terimini son yıllarda daha çok tercih etmektedir. Eğer suçlarda hedeflenen seviyeye kadar azalma olmaz veya tam tersi artış olur ise bu hedeflere ayrılan mali kaynaklar azaltılmakta veya tamamen geri çekilmektedir. Aslında suç önleme çalışmalarının istatistiklere yansıyan görünümü, suçun tamamen önlenmesi değil suçlarda kaydedilen azalma olduğu için kanımızca pratiğe daha uygun bir ifadedir.

Ne var ki, yukarıdaki durumlara ilaveten, toplumun genelinde sıfır tolerans gösterilen tüm suç faaliyetleri için ‘suç önleme’ ifadelerine yer verildiğini belirtmek gerekir. Birleşmiş Milletler’in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından 16. Amaç olan ‘Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumlar oluşturmak, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak’ başlığı altındaki hedeflerde de benzer durum göze çarpmaktadır. Örneğin ‘yolsuzluk ve rüşvet’ suçları ile ilgili olarak bu suçların tüm türlerini ‘ciddi miktarda azaltmak’ (Hedef 16.5) ifadesi kullanılmasına karşın; şiddet konusundan bahsedilirken ‘şiddeti önlemek’ şeklinde (Hedef 16.a) kesin bir ifade kullanılmıştır. Benzer şekilde çocuklara yönelik taciz, istismar, kaçakçılık ve her türlü şiddete ve çocuk işkencesinde ise ‘son vermek’ (Hedef 16.2) (www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr, 2022) ifadelesine yer verilmesi de suç azaltma ve suç önleme arasındaki kavramsal farklılığın uluslararası belgelerdeki yansımaları olarak önemlidir.

Suç önleme ile karıştırılan bir diğer kavram olan suç kontrolü ise diğer kavramlardan belli açılardan farklılaşır. Suç kontrolü, suçun zaten gerçekleştiğini ve bu suç faaliyetlerinin kontrolden çıkmamasını sağlamak için bir miktar yönetiminin gerekli olduğu düşüncesine dayanır. Suçun önlenilebileceği bir duruma değil, suçun tolere edilebilir bir düzeyde tutulduğu duruma işaret eder (Chainey ve Ratcliffe, 2005:18-19). Diğer bir deyişle suç kontrolü, suçun devam etmesinin kabulüne ve mevcut durumun korunarak devam ettirilmesine dayanır.

3.4. Toplum Güvenliği Planları

Toplum güvenliği yaklaşımı, suç önlemeden daha ileri bir düzey olarak ağır ve hafif suçlar yanında anti-sosyal davranışlar ve hayat kalitesini düşüren

(ancak suç olarak tanımlanamayacak) çevresel ipuçlarını da dikkate alır. Bu düzensizlikler hızla ortadan kaldırılmazsa düzensizlikler ve gerileme sarmalını başlatarak toplumda suç oranlarının yüksek olmasına yol açar (Gilling,1997:9; Garland, 2000:347).

Bu bağlamda, toplum güvenliği planlarının amacı ve kapsamı suç önleme ve azaltma planlarından daha farklıdır. Toplum güvenliği suç teşkil etmese de kamu düzenini bozan tüm davranışların engellenmesini, kamu düzeninin sağlanmasını amaç edinir. Toplum güvenliği yaklaşımı kapsamında hazırlanan planlar, suç önlemeden daha ileri bir düzey olarak ağır ve hafif suçlar yanında anti-sosyal davranışlar ve hayat kalitesini düşüren (ancak suç olarak tanımlanamayacak) çevresel ipuçlarını da dikkate alır.

Kolluğun amacı, kamu düzeninin korunması ve bozulan kamu düzeninin sağlanmasıdır (adalet.gov.tr, 2022). Ancak kamu düzenini bozan her faaliyet, suç teşkil etmez. Suç teşkil eden her faaliyet de milli güvenlik açısından tehlike oluşturmaz (Güven, 2010:26). Anayasa Mahkemesi, kamu düzeni kavramını, devletin emniyet ve asayişini ve kişiler arasındaki ilişkilerde huzuru ve ahlak kurallarına uygunluğu temine yarayan kurum ve kuralların hepsi olarak tanımlamıştır (Anayasa Mahkemesi Kararları, 1964). Suçların artması, kamu düzeninin bozulmasına sebep olabilir.

O halde kamu düzenini oluşturan unsurları güvenlik, dirlik ve esenlik, genel sağlık ve genel ahlak olarak belirleyebiliriz. Kamu düzeninin asli 4 unsurundan birisi olan dirlik ve esenlik (selamet ve intizam – huzur ve sükûn); toplumun, günlük hayatın akışını engelleyen her türlü düzensizlik, ses ve görüntü kirliliği, karışıklık ve kargaşadan korunmasını ifade eder. Dirlik ve esenliğin sağlanmasında kolluğun görev alanı, toplumun maddi düzeni ile sınırlıdır (www.adalet.gov.tr).

Dirlik ve esenliğin sağlanması aslında toplum güvenliği kavramı ile örtüşmekte olup, insanların yaşadıkları, çalıştıkları veya zaman geçirdikleri her yerde kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan ve aslında suç önleme kavramı ile yakından ilişkili olan ancak temelde farklılığı bulunan bir kavramdır. Modern toplumlarda özellikle Batı ülkelerinde öne çıkan bir kavram olarak insanlara güven içine olmaları ve bu şekilde hissetmeleri için yardımda bulunmayı içeren geniş bir çerçevedir. Modern toplum güvenliğinin iki ana amacı vardır. Birincisi şehrin daha güvenli bir yer olmasını sağlamak, ikincisi ise vatandaşların suç mağduru olmadan ve en az onun kadar önemli bir konu olarak “suç mağduru olma korkusu hissetmeden” yaşamalarını sağlamaktır.

Konuya diğer yönünden bakıldığında kamu düzeninin bozulmasına neden olan etkenlerden birisi suçların artmasıdır. Ancak yukarıda sayılan kamu düzeninin dört asli unsurunu (güvenlik, dirlik ve esenlik, genel sağlık ve genel ahlak) bozan her faaliyet, suç teşkil etmez (adalet.gov.tr, 2022). Suçların ve cezaların kanuniliği ilkesi gereğince; hangi eylemlerin suç olduğu, hangilerinin olmadığı belirlidir. Oysa kamu düzenini bozacak veya milli güvenliği tehlikeye sokacak eylemlerin, önceden tek tek sayılarak tespit edilmesi mümkün değildir (Güven, 2010:26). Bu planlar toplumun güvenliğini geniş anlamda ele alıp toplumun gündelik hayatını etkileyen her tür anti-sosyal davranışı baz alarak tüm suç türlerine, dezavantajlı gruplara odaklanan en geniş kapsamlı planlardır.

4. Stratejik Planların Süreleri

Stratejik planlamanın suçla mücadelede diğer önemli yeri, uzun, orta ve kısa vadeli planlamaların isimlerinin yukarıda açıklandığı üzere kapsamlarının farklılaştırılması yoluyla sonuca ulaşılması; ulaşılamayan hedeflerin diğer paydaşların katkısıyla gözden geçirilerek değerlendirilmesi ve yeniden revize edilmesine imkan tanınmasıdır. Bu nedenle, planlamanın süresi çok önemlidir. Suç önleme uzun vadeli planları içermekte ve suçu uzun vadede tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Suç azaltma ise görece kısa vadede etkili sonuçlar üretmeyi, sayısal anlamda ulaşılabilir veriler üretmeyi hedeflemektedir. Suç kontrolüne odaklanan uygulamalar ise suçların belli seviyeyi aşmaması hedefi ile yetinir.

5. Farklı Ülkelerden Uzun Vadeli Suç Önleme Ve Kısa Vadeli Suç Azaltma Stratejileri Ve Uygulamaları: Birleşik Krallık, Kanada Ve Türkiye Örnekleri

Çalışmanın konusunu teşkil eden uzun dönemli strateji belgeleri konusuna Birleşik Krallık'ta 2016 yılında yayımlanan "Modern Suç Önleme Strateji Belgesi" çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Raporu göre İngiltere ve Galler'de 1995'te 19 milyon suç işlenmiş iken 2015'te %60 azalarak 6.6 milyona gerilemiştir. (Eviden ve işyerinden) hırsızlık, araç hırsızlığı ve sokaktaki şiddet gibi "geleneksel" olarak tanımlanan suçlar geçen sürede yarı yarıya azalmıştır (www.assets.publishing.service.gov.uk, 2016). Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı (UK Home Office) toplam suçlardaki yarı yarıya azalma ile yetinmemiş, iki grup suçu önleme konusunda uzun vadeli yeni önlemler geliştirmiştir. Bunlardan ilki, daha önce pek çok kişinin maruz kaldığı ve sessizliğini koruduğu ancak giderek daha fazla kurbanın öne çıkıp rapor verme cesaretini bulduğu 'çocukların sömürülmesi ve birçok cinsel suçtur. İkinci olarak göreceli olarak az şikâyet edilen 'çevrimiçi dolandırıcılık

ve siber suçların' büyüklüğünü daha doğru tespit etmek için İçişleri Bakanlığı belli önlemler geliştirmiştir. Ancak suçun değişmekte olduğu gerçeğinden hareketle düşünme şeklini güncellemek gerekliliği ortaya çıkınca suçun daha etkin önlenmesi için geçmişin başarılarının üzerine yeni başarılar inşa etmek üzere araştırmalar, teknikler ve araçlar geliştirilmiştir. Bunlar suç işlenmesini zorlaştıracak ve suçu daha az çekici hale getirecek önlemlerdir. Bahse konu önlemler içinde en çok göze çarpanlar, 'zombi öldürücü' adıyla bilinen bıçakların satışının önlenmesi, akıllı telefonların ne kadar güvenli oldukları ile ilgili olarak tüketicileri bilgilendirmek gibi önlemlerdir. Suç önleme çalışmalarının diğer dikkat çeken boyutu ise yeni değerlendirme ölçütleri geliştirilmesidir. Bu amaçla, dolandırıcılık ve siber suçlara maruz kalma konusunda risk gruplarını tespit etmek için yeni değerlendirme ölçütleri geliştirilmiştir. Birleşik Krallık'ta suçla mücadelede benimsenen bu stratejinin, suç önlemede çok güçlü araçlar olan veri toplama ve yeni teknolojiyi nasıl kullanılacağına önemini göstermesi açısından önemlidir.

Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı'nın uzun dönemli suçla mücadele stratejisinin üçüncü dikkat çekici yönü ise metodolojik olarak 'kanıtları ve bilimsel çalışmaları' temel almasıdır. Ulusal Strateji Belgesine göre, kanıtlar, suçun altı temel itici gücü olduğunu öne sürmektedir –suça ortam hazırlayan fırsatlar, karakter, ceza adalet sisteminin etkinliği, kâr, uyuşturucu ve alkol olarak sayılmıştır. İngiltere ve Galler'de 1996 yılında belirlenen stratejiye göre yapılan suç önleme çalışmalarının özelliği, bilimsel araştırmaların sonucunda geliştirilmesi; katılımcı ve kapsayıcı yaklaşımla ilgili kurumlarca yürütülmesidir. Örneğin belli karakter özelliklerinin kişiyi suç işlemeye yatkınlaştırdığı bilinen bir durum olmakla beraber, Cambridge Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen bir akademik çalışmanın sonuçlarına göre kişinin 'sosyal normları yıkma isteği' ile 'empati' ve 'özdenetim' seviyeleri çok güçlü belirleyicilerdir. Öyle ki bu belirleyiciler, suç yoğun yerlerde dolaşma ve suça karışmış akranlarla beraber vakit geçirme gibi faktörlerden bile üç kat daha belirleyicidir. Başka bir araştırma sonucuna göre de gençleri suça karışmaktan koruyacak olumlu karakter özellikleri gençler tarafından öğrenilebilir. Yapılacak suç önlemleri faaliyetleri bu iki bilimsel çıkarım sonucunda şekillendirilmiştir. Kendini kontrol etme düzeyi düşük olan birine, karar verme süreçlerini iyileştirmeleri için yardım edilmesi durumunda onların suç işleme olasılığını azaltacağı fikrinden hareketle gençlere bu olumlu kişilik özelliğini kazandırma sürecinde öğretmenler ve ebeveynlerin büyük rol oynayacakları ortak bir çalışma dizayn edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Karakter ile ilgili olan çalışmaların cesaret verici bulgularından birisi de beynin adeta egzersize cevap veren bir kas gibi yeni davranış kalıpları öğrenebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Buna ilaveten suç işleme eğilimi yüksek olan kişilerin bile hayatları

boyunca empati ve özdenetim gibi özellikleri geliştirmeye devam edeceği şeklindeki bilimsel bulgulardan da faydalanılmıştır. Yukarıda sayılan bulgular ışığında “karakter” itici bir güç olarak belirlendikten sonra suç önlemek üzere olumlu karakter özellikleri oluşturmak ve gençlerin iyi kararlar alma ve yaşam boyu olumlu sonuçlar elde etme özelliklerini artırma üzerine önlemler belirlenmiştir. Bu bağlamda gençlerde olumlu kişilik özellikleri oluşturmak ve suça maruz kalmama ve suç mağduru olmama konusunda kendisini koruma, direnç geliştirme, ayrımcılık ve toleranssızlığa meydan okuma gibi alt bileşenleri olan bir program oluşturulmuş ve birden çok paydaş ile yıllara yayılan başarılı bir suç önleme programı şeklinde Birleşik Krallık’taki okullarda uygulanmıştır. Ayrıca, çalışmanın 2.Stratejik Planın Paydaşları başlığında açıklanan üçüncü sektör ile ortak çalışmalar yapılmasına örnek olarak Eğitim Bakanlığı yanında eğitim konusunda uzman bir dernek ile öğretmenlere “rıza” ve “sağlıklı ilişkiler” konularında beceri kazandırmak üzere mesleki gelişim programı oluşturulmuştur.

Çalışmamızda detaylandırılan ikinci konu olan ‘suç azaltma’ çalışmaları ise suç önlemeye benzemekle beraber önceki bölümlerde açıklandığı şekliyle suç önleme çalışmalarından farklı olarak daha kısa süreli programlara yayılan, ulaşılabilir net performans göstergeleri ile ifade edilebilen çalışmalardır. Suç azaltma konusunda, Kanada’daki resmi istatistiklere göre 2010 yılında en fazla suçun işlendiği şehir Kelowna City’deki uygulama başarılı bir örnek olarak öne çıkmaktadır. 2016-2019 Suç Azaltma Stratejisi Belgesi çerçevesinde yapılan çalışmalar sonucunda dört yıl gibi kısa sayılacak bir sürede suçlarda azalma görülmüş ve Kelowna City sıralamada en fazla suç işlenen şehir olmaktan çıkmış ve 4.sıraya gerilemiştir (www.kelowna.ca, 2023).

Toplumda suçların büyük bir çoğunluğunun nüfusun görece çok daha küçük bir yüzdesine karşılık gelen sayıda kişi tarafından işlendiği ve bazı kişilerin birden çok suça karıştığı yaygın bir görüştür. Birden fazla defa suç işleyen kişilere prolific offender denilir ve yaş gruplarına göre suç sayısı açısından sınıflandırılır. Birleşik Krallık’ta 10-17 yaş grubundaki bir çocuğun 4’ten fazla suç kaydı varsa; 18-20 yaş grubundaki gencin 8’den fazla suç kaydı varsa ve 21 yaş üstündeki kişilerin 16’dan fazla suç kaydı varsa prolific offender olarak adlandırılır (publishing.service.gov.uk, 2023). Fakat Kanada Ceza Kanunu’na göre suçlar ayrı ayrı ele alınır ve prolific offender tanımlaması yoktur (www.cbc.ca, 2023). Mevzuatta böyle bir tanımlama olmadığı için Kelowna City’de kısa vadede suç azaltma için ilk önce tekrarlayan suç işleyenler üzerinde bir çalışma yapılması gerekli görülmüş; tekrarlayan suç işleyenlerin bilgileri, suç yoğun bölgeler ile suç işleme tarzlarının (crime pattern) belirlenmesi için çalışma yapılmıştır. Bu kişilere odaklı yapılan suç azaltma çalışmaları, diğer çalışmaların yanında etkili olmuş; 2012-2015

yılları arasında suç sayılarını %10 azaltmak hedeflenmişken kısa sürede hedefin üzerinde bir başarı sağlanmış ve suç sayıları %15.8 azalmıştır.

Kelowna City'deki çalışmaları taçlandıran bir çalışma da şehirde suç oranının azaldığına dair toplumsal algının yerleştirilmesidir. Literatür bulguları, kolluk kuvvetlerinin suçu azaltma konusundaki tüm çabalarına ve stratejilerine rağmen, toplumdaki algının her zaman suç ve güvenlik gerçeklerini kısa vadede yansıtmadığını göstermektedir. Bu nedenlerle, algılanan güvelik konusunda toplumun bakış açısını anlamak ve iyileştirmeler yapmak için çalışmak önemlidir. Kelowna City'de önemli bir başarı da belirlenen iletişim stratejisi çerçevesinde, suç azaltma için yapılan çalışmaların, alınan önlemlerin, ulaşılan performans göstergelerinin düzenli aralıklarla halka rapor edilmesidir. Bu noktada internet ve sosyal medya araçları etkili bir şekilde kullanılmıştır. Kelowna City uygulamasında kısa vadeli suç azaltma çalışmaları sonuç vermiş, şehir her yıl suçlarda azaltma hedefine ulaşmış ve toplamda dört yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede istatistiklere göre suçların en fazla olduğu şehir olmaktan çıkıp 4. Sıraya gerilemiştir. Esasen dört yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre önce suç oranlarının en yüksek olduğu şehirde yaşamalarına rağmen, yapılan suç azaltma çalışmaları ile suç oranının %15.8 azalması halka doğru bilgilendirme çalışmaları ile duyurulduğu için halk tarafından çok olumlu karşılık bulmuştur. Suç azaltma çalışmaları sonrasında şehirde yapılan kamuoyu araştırması sonuçları bu durumu teyit etmiş; araştırma sonucuna göre halkın %94'ü güvenli bir şehirde yaşadıklarına inandıklarını belirtmiştir. Kelowna City'deki suç azaltma çalışmalarının iletişim stratejisi ve halktaki toplum güvenliği algısı üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğunun altını çizmek, suç azaltma çalışmaları konusunda başarılı bir örnek olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda stratejik planlar uygulanırken gerçekleştirilen çalışmalar ve varılan sonuçlara ilişkin olarak iletişim çabalarının en üst seviyeye çıkarılması gerektiğinin önemini vurgulamak gerekir. Suç azaltma çalışmalarının kısa vadede gerçekleşmesi nedeniyle, mücadelede ilerleme kaydedildiğinin halk tarafından kabul edilmesi, başarılı olunduğu yönünde algı oluşturulması noktasında da kısa vadede yoğun çalışma ile desteklenmesi gerekliliği önemlidir. Aksi durumda suç azaltma çalışmalarında başarı sağlandığı düşünülemez.

Bilimsel temellerle ve uluslararası standartlara uygun olarak uzun vadeli suç önleme çalışmalarına iki örnek de Türkiye'den verilebilir. Birçok başarılı suç önleme ve suç azaltma çalışmasının yanında Türkiye'de organize suçlarla mücadele konusunda İçişleri Bakanlığı tarafından stratejik yönetim ilkeleri çerçevesinde yapılan çalışmalarla yürütülmektedir.

Türkiye’de suç önleme konusunda bir diğer başarılı uygulama da bağımlılığın tanımlanmış dört alanında (sigara, alkol, madde ve davranış bağımlılığı) yürütülmektedir. Özellikle madde bağımlılığının kök nedenlerinin belirlenmesi için kolluk kuvvetlerinin mesleki tecrübeleri yanında bilimsel araştırmalar yapılması da uyuşturucu madde bağımlılığının talep yönüyle mücadele konusunda yol gösterici olmuştur. NARKOLOG Projesi kapsamında uyuşturucu madde suçlarının kök nedenlerinin ve risk faktörlerinin belirlenmesi amacıyla Haziran 2018 döneminde 5.198; 2019 yılında ise 8.473 kişinin katıldığı bir araştırma Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından yapılmıştır (NARKOLOG Projesi Analiz Raporu, 2020). Araştırmada ulaşılan bazı demografik verilerde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Araştırmanın 2019 yılı sonuçlarına göre hayatında en az bir defa uyuşturucu kullanmış kişilerin %95’i erkektir. Maddeyi ilk kullanma yaşı 15-24 yaş grubu için TÜİK verilerine göre %23.10 iken NARKOLOG raporuna göre %71.3 olarak bulunmuştur. Madde kullanıcılarının lise altı eğitim düzeyi oranı TÜİK verilerine göre %51.3 iken NARKOLOG verilerine göre %63.5; madde kullanıcılarından annesi ev hanımı olanların oranı TÜİK verilerine göre %45 iken NARKOLOG verilerine göre oran %90 olarak bulunmuştur. Tüm bu bilimsel verilerden hareket eden İçişleri Bakanlığı, bağımlılığı engelleme ve erken dönemde bağımlılığı fark etme konularında annenin çok önemli rol oynayacağını tespit etmiştir. Bu bilgiler ışığında Narkotik Daire Başkanlığı eliyle tüm ülkede STK’ların desteğiyle ‘En İyi Narkotik Polisi Anne’ isimli bir proje başlatarak bilimsel çalışmanın sonucuna göre hedef kitleler belirleyip eğitim ve farkındalık artırıcı çalışmalar yürütülmüştür (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2020:128). Bağımlılığın bilimsel verilerle tespiti noktasında yine KİHBİ tarafından yürütülen ve Türkiye’de 61 noktada alınan atık su verisi ile gerçekleştirilen Atık Su Analiz Raporu da uyuşturucu madde tüketimi konusunda önemli bilimsel kaynak teşkil etmektedir. Kısaca, Türkiye’de yapılan uzun vadeli suç önleme çalışmalarının da bilimsel çalışmalara dayandırılması ve eylem planlarının takip edilmesi yönüyle çok etkili sonuçlara ulaşması beklenmektedir.

Sonuç:

Yönetim biliminin önemli araçlarından olan stratejik planların en kapsamlı örnekleri kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektörü kapsamaması bağlamında suçla mücadele alanında hazırlananlardır. Stratejik planlamanın her üç sektörün ortaklaşa çalışma yürüttüğü alanlardan en yaygını, en kapsayıcı olduğu, en fazla aktör ve paydaş ile çalışıldığı gerçeğinden hareketle

bu alanda hazırlanan planlar akademik literatürde dikkat çeken bir boyuta gelmiştir.

Suç ve suçlulukla mücadele alanında hazırlanan stratejik belgelerin uzun vadeli olanlarında suç önleme ifadesi kullanılmaktadır. Yakın zamanda kısa vadeli planlarda ise daha çok suç azaltma, suç kontrolü gibi ifadelere bıraktığı görülmektedir. Dünyadan farklı örneklerin analiz edildiği bu çalışmada, Kanada'daki en yüksek suç oranına sahip şehir Kelowna City'deki suç azaltma, Birleşik Krallık'ta ve Türkiye'de ülke genelinde yapılan suç önleme alanlarındaki örnek çalışmalar incelenmiştir. Kelowna City uygulamasında görüldüğü üzere kısa vadeli suç azaltma çalışmaları sonuç vermiş, şehir her yıl suçlarda azaltma hedefine ulaşmış ve toplamda dört yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede istatistiklere göre suçların en fazla olduğu şehir olmaktan çıkıp 4. sraya gerilemiştir. Bu bağlamda Kelowna City'de suç azaltma stratejisi çerçevesinde yapılan çalışmalardan suçun kök nedenlerinin, prolific offenderlar olarak tabir edilen mükerrer suç işleyen kişilerin profillerinin araştırılması ve kaynakların bu yönere sevk edilmesi işletme yönetimindeki bilimsel metodolojilerin kullanılmasının faydasına çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer bir örnek ise suç oranlarının arttığı değil tam aksine on yıl öncesine nazaran toplam suçların 2015'te %60 azalarak 6.6 milyona gerilediği Birleşik Krallık'taki uzun vadeli suç önleme çalışmalarıdır. Toplam suçlardaki azalmanın suçla mücadeleyi kesintiye uğratmadığı, suçların kategorik olarak analiz edilip artış eğilimi gösteren suç kategorilerine yönelik özel çalışma dizayn edildiği görülmektedir. Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı raporlarına göre suç önlemenin tüm yönlerine odaklanıldığını, suçla mücadelede eksik kalınan yönlerin ve toplam suçlardaki azalmanın bir başarı olarak görülmesinin rehavete neden olmayıp, istatistiklerde artışa geçen ama rapor edilmesi hayli düşük olan suç türlerine karşı bilimsel yöntemler ve teknolojiyen faydalanılmasının ve özellikle risk gruplarının belirlenmesi için yeni değerlendirme tekniklerinin geliştirilmesinin başarıya ulaştıran faktörler olduğu söylenebilir. Cambridge Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen araştırmaların bulguları göz önüne alınarak ve şüphesiz kolluk personelinin mesleki tecrübesi ile şekillendirilen projeler ile hedeflenen suçlarda azalma yaşanmıştır.

Benzer şekilde Türkiye'de de özellikle organize suçlarla mücadele ve madde bağımlılığı ile mücadele alanları, uzun vadeli 'suç önleme' çalışmalarına gösterilebilecek başarılı örnekler olarak stratejik yönetimin tüm aşamalarının titizlikle takip edildiği, organize suçlarla mücadele çalışmaları örnek verilebilir.

Suç önleme konusunda Türkiye’den başarılı bir diğer örnek ise uyuşturucu madde bağımlılığı ve maddeye olan talebin azaltılması amacıyla yürütülen ‘En İyi Narkotik Polisi Anne Projesi’dir. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yapılan NARKOLOG araştırmasının bilimsel bulgularından hedef kitlenin tespiti konusunda faydalanılması ve kolluk mesleki tecrübelerinin katkısı ile şekillendirilen proje tüm ülkede çok sayıda anneyi bilinçlendirmede başarılı sonuçlara ulaşmıştır.

Sonuç itibariyle, çalışmada açıklanan kavramsal bağlam ve farklı ülkelerdeki uygulamaların ışığında uzun dönemli etkiler üzerine yapılacak çalışmalar ile toplumda infial yaratacak ve kabul edilmeyecek suçlar için yapılacak stratejik planlarda “suç önleme” ifadesinin kullanılmasını yerinde olacaktır. Buna karşın daha kısa süreli programlara yayılan, ulaşılabilir net performans göstergeleri ile ifade edilebilen çalışmaları içeren stratejik planlamalarda ise ‘suç azaltma’ ifadesinin kullanılması uygun görünmektedir. Suç oluşturmaya bile önleme faaliyetlerine konu olan fiillerin dahil olduğu durumlarda ise toplum güvenliği kavramının kullanılmasının yaygınlaştığı göze çarpmaktadır. Türkiye’de yapılacak çalışmalarda da bu kavramsal çerçevenin göz önüne alınmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca tüm suç önleme faaliyetleri ilgili bilim dalının (adli bilimler, istatistik, işletme, hukuk vb.) katkılarıyla disiplinler arası çalışmalar olarak yürütülmesinin stratejik planlama ile elde edilecek faydaları artacaktır.

Kaynakça

- Anayasa Mahkemesi Kararları, KT:28.01.1964, E.1963/128, K. 1964/8, AMKD, Sayı.3, 1965, s.39.
- Brantingham, P.J., ve Faust, F.L. (1976). A Conceptual Model of Crime Prevention. *Crime and Delinquency*, 22, 284-296.
- Chainey, S. ve J. Ratcliffe (2005), *GIS and Crime Mapping*, John Wiley and Sons, UK.
- Clarke, R. V. (1992). *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*. New York: Harrow and Heston Publishers
- Dönmezer, S. (2011). Teşebbüste Hazırlık Ve İcra Hareketleri Tefriki. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 8(3-4), 433-456.
- European Council Decision of 28 May 2001 Setting Up a European Crime Prevention Network, *Official Journal of the European Communities*, L 153/1.
- Felson, M. (2002). *Crime and Everyday Life*. Sage Publishing. London. ss.3-6
- Garland, D. (2000). The Culture of High Crime Societies. *The British Journal of Criminology*. ss.347-375
- Gilling, D. (1997). The British Criminology Conferences: Selected Proceedings, *British Society of Criminology*, Vol.2, Queens University, Belfast, 15-19 July 1997
- Güven, L. N. (2010). *Temel Hakların Sınırlandırılmasında Suç İşlenmesinin Önlenmesi Amacı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Haklı, S.Z. (2022-Eylül). Erken Cumhuriyet Döneminde Polis Teşkilatının Kurucu Düşüncesi, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 55, Sayı 3: 89-123.
- İçer, Z. (2017). *Suçta Teşebbüste Hazırlık Hareketleri İle İcra Hareketlerinin Birbirinden Ayrılması Meselesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- McCollister, K.E., French, M.T. ve Fang, H. (2010). “The Cost of Crime to Society: New Crime-Specific Estimates for Policy and Program Evaluation” *Drug and Alcohol Dependence*. 108:98–109.
- NARKOLOG Projesi Analiz Raporu (2020). EGM Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Ankara.
- Şeker, G. (2009). *Polisin Kent Güvenlik Uygulaması ve Yönetim Modeli*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Türkiye Uyuşturucu Raporu: Eğilimler ve Gelişmeler. (2020). Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları. Yayın No. 712. Ankara.
- Tezcan, D. ve M. R. Erdem. (2004). DEÜ Hukuk Fakültesi TCK Tasarısı Hakkındaki Raporu. *TCK Reformu. İkinci Kitap, Makaleler, Görüşler, Raporlar*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Yayın No:71: 327-356

- Tonry, M. ve Farrington, D. P. (1995). Strategic Approaches to Crime Prevention. Crime and Justice. ss: 1-20
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2002). Crime Prevention & Criminal Justice Module 2 Key Issues: 1- Definition of Crime Prevention (unodc.org).
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2010). Handbook on the Crime Prevention Guidelines: Making Them Work, Criminal Justice Handbook Series. United Nations Publication.
- Welsh, B. C.ve Pfeffer, R. D. (2013). Reclaiming Crime Prevention in an Age of Punishment: An American history, Punishment and Society, Vol.5. Issue 5: 534-553
- Yiğit, M. (2018). Suça Teşebbüsün Objektif Unsuru Olarak İcra Hareketlerine Başlama Ve Uygulama Sorunları. İzmir Barosu Dergisi, Mayıs 2018: 45-93).

Web Sayfaları

- https://www.assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/509831/6.1770_Modern_Crime_Prevention_Strategy_final_WEB_version.pdf erişim tarihi: 25.01.2023
- https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/659655/prolific-offenders-2017.pdf erişim tarihi: 25.01.2023
- <https://www.cbc.ca/news/canada/british-columbia/prolific-offenders-communities-struggle-1.6581526> erişim tarihi: 25.01.2023
- <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/crm002.pdf> Crime reduction or prevention : is there a difference? (aic.gov.au)
- 266202015435213-İDAREHUKUKU.pdf (adalet.gov.tr) (erişim tarihi: 12.12.2022)
- https://www.kelowna.ca/sites/files/1/docs/city-services/crime_reduction_strategy_2016-2019.pdf crime_reduction_strategy_2016-2019.pdf (kelowna.ca) (erişim tarihi: 25.01.2023)
- www.surdurulebilirlik.gov.tr (erişim tarihi: 02.12.2022).

Osmanlı Süreli Yayınlarının Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanılabilirliği: Servet-i Fünûn Dergisi Bağlamında Bir Değerlendirme

Sinan Sumbül¹

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan süreli yayınların şehir tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilirliği değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, içeriği itibarıyla şehir tarihiyle ilgili bilgiler barındıran süreli yayınların şehir tarihi çalışmalarında başvuru kaynağı olarak kullanılmasına katkı sağlamaktır. Çalışmanın hipotezi, “Osmanlı süreli yayınlarının, şehir tarihi çalışmalarında başvuru kaynağı olarak kullanılması bu alanda yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır” şeklinde belirlenmiştir. Bu çalışmada tarihsel yöntem ve tarihi kaynak analizi tekniği kullanılmıştır. Servet-i Fünûn dergisinden seçilen örnek makaleler üzerinden yürütülen çalışma sonucunda, Osmanlı dönemi süreli yayınlarının şehir tarihi çalışmalarında başvuru kaynağı olarak kullanılmasının önemli olduğu ve bu konuda yeni bir yaklaşım geliştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkarılmıştır.

Giriş

Osmanlı döneminde yayımlanan süreli yayınların şehir tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilirliğinin ele alındığı bu çalışmanın kapsamını ve sınırlarını belirleyebilmek için öncelikle süreli yayın kavramını açıklamak gerekmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından süreli yayınlar için yapılan tanıma göre; bu tür yayınları, belirli aralıklarla yayımlanan dergi vb. yayınlar ile mevkute ve periyodikler (TDK, 2022) oluşturmaktadır. Süreli yayınlar kütüphanelerin dermelerinde ve kütüphanecilik bilim dalının odağında yer aldıkları için, bu alanda hazırlanmış mesleki terminoloji sözlüklerinde “süreli yayın” kavramı için getirilmiş açıklamaların temel alınması daha sağlıklı olacaktır. Kütüphanecilik alanındaki önemli sözlük çalışmalarından biri olan

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
E-posta: sinan.sumbul@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7107-8927

Dört Dilde Kütüphanecilik Terimleri Sözlüğünde süreli yayınların, devam eden ve tamamlanmamış eserler (Şenalp, 1959, 28-29) olduğu ifade edilmektedir. Meral Alpay'ın *Kütüphanecilik Terimleri* isimli çalışmasında süreli yayınlar, “sürekli olarak yayınlanacağı öngörülen, sayı ve zaman bakımından ne kadar süreceği belli olmayan, belirli, belirsiz sürelerle yayımlanan dergi, yıllık, almanak, tutanak, rapor, takvim vb. yayınların genel adı” (Alpay, 1973, s. 70) şeklinde tanımlanmaktadır. Berin U. Yurdadoğ'un hazırladığı *Kitaplık Bilim Terimleri Sözlüğü*'nde ise süreli yayınlar, “belirli aralıklarla çıkan, tamamlanma sorunu bulunmayan ve her sayısı birden çok yazarın yazılarından oluşan bir yayının türü” (Yurdadoğ, 1974, s. 61) olarak tanımlanmaktadır. Jale Baysal, *Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar Araçlar Yöntemler* adlı eserinde süreli yayınların “düzenli ya da düzensiz aralıklarla, ortak bir ad altında, kesintisiz olarak tek bir konuyu vermeyen, sürekli olarak çıkan, kural olarak tamamlanma amacı gütmeyen planlanan, genellikle aynı dış biçimi koruyarak sürüp giden yayınlar” (Baysal, 1987, s. 73) olduğunu ifade etmektedir. İncelediği pek çok yerli ve yabancı kaynaktan hareketle süreli yayınların ortak bir tanımını yapan Çolaklar'a göre süreli yayınlar; “basılı ya da basılı olmayan formda, ortak bir ad altında, belli bir konu/konularda yılda en az iki sayı, genellikle düzenli olarak çıkan, her sayısı numaralı ve tarihli olan, ayrıca her sayısında değişik yazarların yazılarını içeren, önceden abone olunan, ne zaman sona ereceği belli olmayan ve devam edeceği varsayılan yayınlardır” (Çolaklar, 2008, s. 22). Yukarıdaki tanımlardan hareketle Osmanlı dönemindeki gazete, dergi, salname ve nevsalleri süreli yayın olarak tanımlamamız mümkündür.

Dünyada bilinen en eski dergi 1663-1668 yılları arasında Almanya'da yayımlanan ve bir felsefe dergisi olan *Erbauliche Monats-Unterredungen*'dir. Dünyadaki ilk bilimsel dergi ise 1665 yılında *Jornal de Scavant* adıyla Fransa'da yayımlanmıştır. Yine 1665 yılında İngiltere'de yayın hayatına başlayan ve bir tıp dergisi olan *Philosophical Transactio*, 1668'de Roma'da çıkarılmaya başlanan *Giornale de Letterati* adlı dergi, 1682 yılında Leipzig'de Latince olarak basılan, matematik ve fen bilimleri alanında yayın yapan *Acta Eruditorum* dergisi süreli yayınların öncüleridir (Keskin, Sümbül ve Güler, 2023, s. 959). Bu ilk süreli yayınları ilerleyen yıllarda farklı bilim dalları ile ilgili olanlar izlemiş ve süreli yayınlar toplumsal hayatta önemli bir yer edinmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk süreli yayın 1794/1795 yılında Fransa Büyükelçiliği tarafından yayımlanmıştır. *Bulletin de Nouvelles* adıyla iki haftada bir yayımlanan bu yayının çıkarılma amacı, İstanbul'da yaşayan Fransızlara kendi ülkeleriyle ilgili haberler vermek ve aynı zamanda Osmanlı toplumunu da Fransa'daki gelişmelerden haberdar etmektir. Bu gazeteyi 1796 yılında İstanbul'da yayımlanan *Gazette Française de Constantinople*

ile 1824 yılında İzmir’de Fransızca olarak yayımlanan “Le Smyrneen” ile “Courrier de Smyrneen” isimli gazeteler izlemiştir (Duman, 2000, ss. 8-9).

Osmanlı Devleti’ndeki ilk Türkçe süreli yayınlar 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 1828 yılında yayın hayatına başlayan Vekâyi-i Mısıryye adlı gazete, Osmanlı Devleti’nde yayımlanan ilk Arapça-Türkçe gazetedir. Vekâyi-i Mısıryye, o dönemde Osmanlı toprağı olan Mısır’da yayın hayatına başlamıştır. 1831 yılında İstanbul’da yayımlanan Takvim-i Vekâyi, Osmanlı Devleti’nin ilk resmi gazetesidir (Duman, 1986, s. x). 1840 yılında yayımlanan “Ceride-i Havâdis, günümüz gazete anlayışında yayımlanan ve resmi olmayan ilk gazete olmuştur. Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren günlük gazetelerin yanı sıra haftalık, 15 günlük ya da aylık periyodlar halinde dergiler yayımlanmaya başlamıştır (Milli Kütüphane, 2023).

Süreli yayınlar, yayımlandıkları dönemin kültürel ve sosyal yapısı ile ekonomik ve politik atmosferi hakkında önemli bilgiler verirler. Gazete ve dergilerin dışında yıllık olarak yayımlanan salname ve nevsaller de Osmanlı Devleti’nde eğitim, askerlik, hukuk, ekonomi gibi pek çok alanla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Kültürel hayatımızın önemli bir parçası olan süreli yayınlar, farklı konularda dikkat çekici önemli bilgiler ihtiva etmektedir (Keskin, 2009, s. 143). Geçmiş yıllara ait süreli yayınların incelenmesi, geçmişte kalan bilgilerin ortaya çıkarılarak yorumlanabilmesini mümkün kıldığı gibi bugüne yansayan uygulamaların da sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesine fırsat vermektedir (ztrk, 2000, s. 130). Ayrıca süreli yayınların belgelendirme, farkındalık, değerlendirme gibi işlevleri vardır (Kertiou, 2023, s. 22). Bu sebeple Osmanlı süreli yayınlarının şehir tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilirliğini değerlendiren bir çalışma yapılmıştır.

1. Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı süreli yayınlarının bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanılabilirliğini ele alan önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu alışmalar içinde dikkat çeken bazı başlıca yayınlar, Bayrak (1997), Pehlivanlı (2005), ztrk (2010), Yetiş (2018), Polat (2020), Aykara (2022) tarafından yapılmıştır. Bayrak’ın bir yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirdiği alışma, “Süreli Yayınların Bilimsel Araştırmalar İçin nemi” başlığını taşımaktadır. Bayrak (1997), çalışmasında bilimsel dergilere odaklanmış ve bilimsel çalışmalarla dergiler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Pehlivanlı (2005), yaptığı çalışmada askeri tarih araştırmalarında gazete ve dergilerin önemi üzerinde durmuştur. Öztürk (2010), doğrudan İstanbul şehri ile ilgili yayımlanan süreli yayınları ele aldığı çalışmasında, bu tür yayınların İstanbul şehir

tarihi çalışmaları için önemini ortaya koymuştur. Yetiş (2018), çalışmasında edebiyat tarihi çalışmalarının vazgeçilmez unsurlarının başta edebî eserin kendisi olmak üzere yazarın biyografisi, sosyal ve siyasî şartları, hatıraları ile süreli yayınlar olduğunu ifade etmiş ve bunlardan yararlanmadan edebiyat tarihi yazabilmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Polat (2020), çalışmasında süreli yayınların yaşam tarzı oluşturmadaki rolünü Ankara şehri özelinde ele almıştır. Aykara (2022) ise Osmanlı süreli yayınlarında Batılı bilim insanlarının biyografilerini ve bilim insanı imgesini bilim tarihi açısından değerlendirerek süreli yayınların bu alandaki önemi üzerinde durmuştur.

Bu yayınların dışında son dönemde süreli yayınlar üzerinden yürütülen içerik analizi çalışmaları da dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştirilen içerik analizi çalışmaları farklı alanlarda kullanılmaktadır. Özellikle süreli yayınlarla ilgili içerik analizi çalışmalarından farklı disiplinleri ilgilendiren önemli bilgiler elde edilmektedir (Güler ve Keskin, 2020, ss. 7-10). Bu çalışmaların şehir tarihi çalışmalarına da önemli katkılar sunacağını söylemek mümkündür.

2. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu çalışmanın amacı, Servet-i Fünûn Dergisinden hareketle Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan süreli yayınlarda yer alan şehirlerle ilgili örnek makaleleri inceleyerek bu yayınların şehir tarihi çalışmaları için bilgilendirici niteliklerinin ortaya konulmasıdır. Söz konusu makalelerin bilgilendirici niteliklerini ortaya çıkarmak için dergide yayımlanan makaleler konusal bakımdan analiz edilmiş ve şehirlerle ilgili önemli konularda bilgi içerip/içermediklerine bakılarak çıkarım yapılmıştır. Çalışmanın diğer bir amacı, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan süreli yayınların farklı bilim disiplinleri için önemine dikkat çekmektir.

Çalışma, şehir tarihiyle ilgili makaleleri odağına alarak bu yayınların bilimsel çalışmalar için bilgilendirici niteliklerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ele alınan makalelerde; şehirler hangi açılardan ele alınmıştır?”, “farklı ülkelerde şehirleşme ile ilgili gelişmeler makalelere yansımış mıdır?”, “şehirlerde yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar hakkında bilgi verilmiş midir?” sorularının cevapları aranmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Osmanlı Devleti’ndeki süreli yayınlarda şehir tarihi ile ilgili makaleleri inceleyen bu çalışmada, tarihsel yöntem kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, belgesel tarama tekniği ile toplanmış; ulaşılan belgeler doküman analizi tekniği ile incelenmiştir.

Çalışma, süreli yayınların bilgi kaynağı olarak kullanılmasını şehir tarihi çalışmaları üzerinden ele almaktadır. Çalışmanın zgn yanını, Osmanlı süreli yayınları arasında yer alan Servet-i Fünûn dergisi özelinde ve genel anlamda Osmanlı dönemi şehir tarihi çalışmaları ile ilgili makaleleri değerlendiren ilk yayın olması oluşturmaktadır.

Çalışmada, Osmanlı süreli yayınları içinde en uzun soluklu olan ve edebiyat dünyasında kendi adıyla anılan bir ekol oluşturan Servet-i Fünûn dergisinde yer alan makale örnekleri incelenmiştir. Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan söz konusu makalelerin tamamının Latin harflerine çevrilmesi bu makalenin boyutunu aşacağından makalelerin sadece tematik analiz bilgilerine yer verilmiştir.

4. şehir Tarihi alışmaları

şehirlerin tarihi ile ilgili yayınlar eski dönemlere tarihlendirilse de şehir tarihi çalışmaları, sanayileşme ile ortaya çıkan şehir yapısına bağlı olarak gelişen yeni bir alan olarak tanımlanabilir. Modern dünyada şehirleşme olgusu gün geçtikçe hız kazanmış ve kırdan kente g arttıkça şehir hayatında yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu durum ülkemiz için de geçerlidir. arpık kentleşme olarak ifade edilen plansız yapılaşma ve iskn politikaları beraberinde büyük sorunlar getirmiştir. Gerek güncel anlamda yaşanan şehirleşme olgusunun beraberinde getirdiği sorunlara çözüm arayışı gerek tarihi şehirlerin geçmişlerinden gelen kadim kültürel atmosferlerini koruma ve gelecek kuşaklara aktarma çabaları, son dönemde üzerinde durulan önemli konular arasındadır. Bu sebeplerle şehir tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır (Uğur, 2005, s. 20). Bu alandaki çalışmaları ele alan ve şehir tarihi çalışmalarının gelişim safhalarını konu edinen önemli bir eser Shane Ewen (2016) tarafından kaleme alınmıştır. şehirleşmenin yol açtığı sorunlara çözüm arayışı ile tarihi şehirlerin kadim kültürel atmosferlerini koruma ve gelecek kuşaklara aktarma çabalarının yanı sıra şehir tarihi çalışmalarında romantik bir yaklaşımın etkisinin olduğu da söylenbilir. Dolayısıyla Romantizm ağı'nın etkileriyle geçmişe yönelen bireysel, toplumsal hatta bilimsel ilgi arşiv belgelerine yönelik beklentileri de şekillendirmiştir (Menne-Haritz, 1994, s. 401; aktaran Keskin, 2007, s. 85). şehirleşmenin beraberinde getirdiği g olgusunun, insanların doğup büyüdüğü ya da atalarının yaşadığı topraklara duyduğu özlemi arttırarak şehir tarihi çalışmalarını teşvik edici bir rol oynadığını söylemek yanlış olmasa gerek. Nitekim son yıllarda araştırmacıların hizmetine açılan Osmanlı nüfus defterleri üzerindeki çalışmaların aynı zamanda bu romantik yaklaşımın bir sonucu olarak popülerlik kazandığı iddia edilebilir. şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalarda daha çok arşiv kaynaklarından yararlanıldığı, tahrir

defterleri, şer'iyeye sicilleri, temettuat ve sâlnâme kayıtlarına başvurulduğu görülmektedir (Uğur, 2005, s. 20).

Son yıllarda şehir tarihi çalışmalarına olumlu etki edecek ve bu tür yayınların sayısını arttıracak çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Özellikle merkezi idare tarafından şehir tarihi çalışmalarına kaynaklık edecek edebiyat müze kütüphaneleri ile yerel yönetimler tarafından şehir tarihi çalışmalarına kaynaklık edecek kent ihtisas kütüphaneleri, kent arşivleri gibi bilgi merkezlerinin oluşturulması bu alandaki çalışmalara önemli katkılar sunacaktır. Makalede ele alınan süreli yayınlarla ilgili olması açısından bu bilgi merkezlerinde şehir tarihiyle ilgili pek çok materyalin yanında gazete ve dergilerin önemli bir yer tuttuğunu (Keskin, 2010, s. 263) belirtmek gerekir.

5. Bulgular

Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan İstanbul Postası yazı dizisinden seçilen bazı makalelerin analizinden elde edilen bulgulara göre bu yazı dizisinde, İstanbul'daki gündelik hayatın detaylarına yer verildiği gibi belediye uygulamaları, idari ve siyasi olaylar ile dönemin meşhur devlet adamlarının ziyaret ve yaşantıları hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Bu bilgiler, pek çok farklı bilim disiplinini ilgilendirmekte, resmi kayıtlarda bulunamayacak bazı anekdotları içermeleri sebebiyle şehir tarihi çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Ayrıca yazıları önemli kılan bir diğer husus yazarların kendi duygu ve düşüncelerini yazılara aktarmış olmasıdır. Salt bilgi verilmesinin yanı sıra dönemin önemli entelektüellerinden olan yazarların şehirde gerçekleşen olaylar hakkındaki düşünceleri kültür tarihi açısından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra dergide, makalelere konu olmuş yer, kişi, konu ve olaylarla ilgili resim ve fotoğraflara yer verilmiştir. İstanbul ile ilgili olmalarının dışında pek çok farklı kişi, kurum ve konu hakkında bilgi veren bu görseller, dönemin tanıkları olarak ayrı bir öneme sahiptir. Bu bakımdan süreli yayınlarda yer alan görsel malzemenin de şehir tarihi çalışmaları ve farklı bilim disiplinleri açısından oldukça büyük öneme sahip olduğu görülmüştür.

6. İstanbul Şehir Tarihi ile İlgili Örnek Makalelerin Analizi

Çalışma kapsamında, Servet-i Fünûn dergisinde yer alan "İstanbul Postası" başlıklı yazı dizisi incelenerek bu yazı dizisinin İstanbul şehir tarihi açısından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur. Servet-i Fünûn Dergisi, 1891 yılında Ahmed İhsan (Tokgöz) tarafından yayımlanmaya başlamış ve 1944 yılına kadar yayın hayatına devam ederek Türk edebiyatına birçok yeni isim kazandırmıştır. Türk basın tarihinde farklı bir yere sahip olan dergi, başta Edebiyât-ı Cedîde topluluğu olmak üzere Fecr-i Âtî, Millî Edebiyat ve Yedi

Meşaleciler'in yayın organı olarak faaliyetini sürdürmüştür (Parlatır, 2009, ss. 573-575).

Servet-i Fünûn dergisinde yazı dizisi tarzında yayımlanan İstanbul Postası başlıklı köşe yazısı adından da anlaşılacağı üzere İstanbul ile ilgili bilgiler vermektedir. Servet-i Fünûn dergisini çıkaran ve bu yazı dizisinin yazarı olan Ahmed İhsan, derginin 1891 tarihli ilk sayısında İstanbul Postası adlı köşe yazısının hem İstanbul'da hem de taşrada yaşayanlar için İstanbul'daki olaylar hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alındığını belirtir (Ahmed İhsan, 1308 [1891], s. 3). İstanbul Postası yazı dizisi hakkında yapılan incelemede bazı yazıların sonuna yazar bilgisi eklenmediği bazılarında da yazar adının kısaltma şeklinde yazıldığı görülmüştür. Yazar bilgisi bulunmayan yazılar için "imzasız olan bilcümle makâlât müdür-i mesulüdür" (Servet-i Fünûn, 1308 [1891], s. 3) ya da "bircümle imzasız makâlât ser muharririndir" (Servet-i Fünûn, 1311 [1896], s. 402) şeklinde bilgi verildiği görülmüştür. Bu bilgilerden hareketle imzasız yazıların o sayının yayımlandığı dönemdeki sorumlu müdüre (müdür-i mesul) ya da başyazara (ser muharrir) atfedilmesi ve bu tür yazıların söz konusu yetki sahibi kişiler tarafından yazıldığı anlaşılmaması uygundur. Yazar adının kısaltma olarak verildiği durumlar için edebiyat tarihi çalışmalarına, yazar biyografilerine vb. bakılarak yazarların tespit edilmesi mümkün olabilir. Ancak bütün araştırmalara rağmen yazarların tespit edilememesi de söz konusudur. Bu çalışmada yazarlardan çok yazıların şehir tarihi konusundaki içeriği önemli olduğundan kısaltma şeklinde verilen isimler bu şekilde belirtilmiştir. Çalışma kapsamında farklı tarihlere ait 15 tane örnek makale seçilmiş ve bu makalelerin analiz bilgileri aşağıda numara sırasına göre verilmiştir.

1- 1896 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 256. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, önceki yazılarda yürünemeyecek bir hale geldikleri için şikâyet konusu edilen Parmakkapı'dan tramvay yoluna çıkan cadde ile ırgat pazarı yolunun tanzim ve tahkim edilerek düzeltildiği için ilgililere teşekkür edilmektedir (Ahmed İhsan, 1311, [1896], s. 338).

2- 1896 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 260. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Ramazan ayının 15. günü ziyarete açılan Hırka-i Şerifin, İstanbul'da araba yoğunluğuna sebep olduğu ve özellikle Beyazıt Meydanı'ndan arabayla geçmenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca aynı günün akşamında direkler arasındaki tiyatrolarda insan kalabalığından ötürü oturacak yer olmadığı belirtilmektedir (Ahmed İhsan, 1311 [1896], s. 402).

3- 1896 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 265. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, fotoğrafçılığın faydalı ve zevkli bir uğraş olduğu, İstanbul'da

fotoğraf meraklılarının sayısının arttığı ve bu sebeple bir fotoğraf yarışması tertip edildiği ifade edilmektedir. Bu yarışmada birinci olana bir fotoğraf makinesi, ikinci olana 150 kuruşluk kitap veya gazete hediye edileceği, üç, dört, beş ve altıncı olan kişilere gazete adına plaket verileceği ve fotoğrafları yarışmaya kabul edilen herkesin isimlerinin gazetede yayımlanacağı belirtilmektedir (Ahmed İhsan, 1312 [1896], s. 66).

4- 1896 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 301. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Beyoğlu'nda Sponik [Sponeck] Birahanesi'nin üst katındaki salonda gazetecilere mahsusen icra olunan sinematograf gösterisinin fevkalade olduğu ve gazetecilere hususi olarak icra olunan gösterinin herkese açık olarak tekrarlanacağı ve bu suretle İstanbullulara yeni bir seyirlik eğlencenin daha çıktığı ifade edilmektedir (Ahmed İhsan, 1312 [1896], s. 226).

5- 1898 tarihli Servet-i Fünûn Dergisinin 358. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, karnaval sezonunun başlamasından dolayı Beyoğlu'nda balolar yapıldığı, bunların her açıdan en güzelinin Union Francaise'de Etfal Hastanesi yararına yapılan balo olduğundan bahsedilmektedir (Ahmed İhsan, 1313 [1898], s. 306).

6- 1898 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 400. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Rumeli Şimendifer Kumpanyasının tren ve istasyonlarının çok kötü işletildiği, vagonların kirli, gürültülü ve rahatsız edici olduğu, istasyonların da derme çatma yapıldığı için çok kötü bir görüntü arz ettiği belirtilmektedir (Ahmed İhsan, 1314 [1898], s. 156).

7- 1899 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 420. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Haydarpaşa'da rıhtım inşası için Anadolu Demiryolu Kumpanyasına imtiyaz verildiği ve yapılacak iskele sayesinde rıhtımın güzelleşeceği, trenlerin vapurların yanaşacağı yere kadar gelerek müşterileri zahmetli bir yürüyüşten kurtaracağı ifade edilmektedir (Ahmed İhsan, 1315 [1899], s. 50).

8- 1899 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 436. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Üsküdar Belediye Dairesinin Kısıklı'dan Küçük Çamlıca'ya giden caddeleri tamir etmesi, Çamlıca tepesine kadar hava gazı fenerleri dikmesi, Bağlarbaşı Caddesinin sulanarak tozların ortadan kalkması gibi yaptığı icraattan duyulan memnuniyet dile getirilmektedir (Ahmed İhsan, 1315, [1899], s. 316).

9- 1899 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 446. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, fonograf makinesinin, İstanbul'da tuhafiyeciler, kağıtçılar, tütüncüler, bakkallar gibi küçük-büyük, umumi-hususi birçok dükkan

tarafından satıldığı ve İstanbul'un bütün evlerinde ud, kanun, keman, ney, piyano yerine fonograf makinesinin kullanılmasından duyulan rahatsızlıktan bahsedilmektedir (A. N., 1315 [1899], s. 59).

10- 1910 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 971. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, İstanbul'a kar yağdığı ve Bab-ı Ali yokuşunu temizlemek için İstanbul Şehremanetinin görevlendirdiği temizlikçilerin karları temizlemeye çalıştıkları ve bunun için bir araya toplanan karların üzerine toprak atıldığı ve bu durumun Babiali ismine hiç yakışmayan bir manzara arz ettiği ifade edilmektedir (A. S., 1325 [1910], s. 130).

11- 1910 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 972. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul Şehremanetine borçlanmak için izin vermemesi eleştirilerek, Avrupa'nın bazı büyük şehir belediyelerinin borçlanarak şehirlerini güzelleştirdikleri ve imar ettikleri, İstanbul Şehremanetinin de aynı yolu izlemesine izin verilmesi gerektiği belirtilmektedir (A. S, 1325 [1910], s. 146).

12- 1910 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 973. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, Çırağan Sarayı'nda yangın çıktığı belirtilmekte ve ek olarak bu yangının fotoğrafına yer verilmektedir. Aynı yazıda ayrıca Hakkı Paşa² liderliğinde kurulan yeni hükümetin siyasi programını açıkladığı dile getirilmektedir (A. A., 1325 [1910], s. 162).

13- 1910 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 975. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, İstanbul Şehremaneti tarafından emlak vergisi toplandığı, vergisini vermek istemeyenlere tahsil-i emval nizamnamesi çerçevesinde yasal işlem yapıldığı belirtilmektedir (A. A., 1325 [1910], s. 194).

14- 1910 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 997. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, yeni alınan otobüs ve minibüslerin yolcu taşımacılığında kullanılmaya başladıkları ifade edilmektedir. Yeni ulaşım vasıtalarının Suriçi, Beyoğlu ve Beşiktaş bölgelerinde faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir (Ahmed İhsan, 1326 [1910], s. 130).

15- 1910 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin 1004. sayısında yer alan İstanbul Postası'nda, donanma yararına Moda'da kayak yarışları gerçekleştirildiği ve bu yarışları seyretmeye gelen davetlilerin yanı sıra Padişahın da Ertuğrul yatıyla yarışları seyretmeye geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca İstanbul Şehremanetinin sokaklardaki başıboş köpekleri toplamasından ötürü kamuoyunda oluşan tartışmalardan ve bu uygulamanın doğru olduğundan bahsedilmektedir (Ahmed İhsan, 1326 [1910], s. 270).

2 İbrahim Hakkı Paşa (D.1863-Ö.1918) görevlendirildiği 12 Ocak 1910 ile istifa ettiği 29 Eylül 1911 tarihleri arasında Osmanlı Devleti Sadrazamı olarak görev yapmıştır.

Sonuç

Servet-i Fünûn Dergisinde yer alan İstanbul Postası yazı dizisinden seçilen bazı örnek makalelerin analizinden elde edilen sonuç, süreli yayınların şehir tarihi çalışmaları açısından oldukça büyük öneme sahip olduğudur. Bu yazı dizisinde, yürünemeyecek bir hale geldikleri için şikâyet konusu edilen yollar, yeni alınan otobüs ve minibüslerin yolcu taşımacılığında kullanılmaya başlamaları, toplu taşıma araçlarının bakımsızlığı ve temizliği, şehir hatları vapurları, trenler ve istasyonların durumu gibi ulaşımı ilgilendiren konulara yer verildiği görülmüştür. Ayrıca kültürel hayatı ilgilendiren direkler arasındaki tiyatrolar, Beyoğlu'ndaki balolar gibi sanat olaylarının bu yazı dizisinde etraflıca anlatıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra sinematograf ve fonograf gibi görsel ve işitsel araçların şehir hayatındaki yeri hakkında bilgi verilerek dönemin teknolojik ve sanatsal gelişmelerinin bu yazı dizisinde yer bulduğu görülmüştür. Yine kültürel hayatı ilgilendiren bir konu olarak fotoğrafçılık üzerinde önemle durulduğu ve faydalı bir uğraş olduğu ifade edilen fotoğrafçılık konusunda yarışma düzenlendiği ortaya çıkarılmıştır. Bunlara ek olarak bu yazı dizisinde, İstanbul Şehremanetinin başıboş sokak köpeklerini toplatması, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul Şehremanetine borçlanmak için izin vermemesi, Etfal Hastanesi yararına balolar yapılması, donanma yararına kayık yarışları yapılması, Çırağan Sarayı yangını gibi idari ve yasal konular ile şehirdeki gündelik hayatın her aşamasına yer verilmiştir. Bu içeriklere bakarak süreli yayınlarda şehirlerin kültürel tarihine ışık tutan çok önemli bilgiler olduğunu söylemek mümkündür.

Doğrudan belirli bir şehirle ilgili çıkarılan süreli yayınlar vardır. Bu süreli yayınlar o şehirle ilgili bilgi içerdiğinden şehir tarihi çalışmalarında bu tür yayınların kullanılması doğaldır. Ancak doğrudan şehirlerle ilgili olmayan süreli yayınlarda da şehir tarihiyle ilgili farklı türde zengin bilgi birikimi olabilir. Bu tür yayınlardan istifade etmek ve süreli yayınların şehir tarihi çalışmalarında etkin bir şekilde kullanımına özen göstermek gerekir. Bununla birlikte Osmanlı süreli yayınları konusunda araştırmacılar açısından bazı sorunlar olduğu bilinmektedir. Özellikle alfabe (yazı sistemi), erişim, dil, indeks gibi engeller bu süreli yayınlardan etkili bir şekilde yararlanılmasına engel olmaktadır. Bu konudaki en temel sorun süreli yayınların indeks çalışmalarının tam anlamıyla yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle şehir tarihi çalışması yapan araştırmacıların indeksleri hazırlanan Osmanlı süreli yayınlarını incelemeleri ve farklı yazı dizilerinin şehir tarihine ışık tutacak bilgiler barındırdığını göz önüne alarak katalog taraması yapmaları gerekmektedir.

Hakkında inceleme ve değerlendirme yaptığımız bu makaleler, süreli yayınların farklı bilim dalları ve özellikle şehir tarihi çalışmaları için çok önemli bilgiler barındırabileceğini göstermektedir. Makalelerin analizi ile İstanbul Postası yazı dizisinin ve Servet-i Fünûn Dergisinin İstanbul'un sosyal, kültürel, ekonomik, şehir coğrafyası, teknoloji, ulaşım tarihi gibi çok temel konu alanları için oldukça büyük önem taşıdığı ortaya çıkmıştır. İncelenen makalelerin, İstanbul'un temel meseleleri hakkında çok önemli bilgiler barındırdığı görülmüş, şehrin sanat ve sosyal hayatının tarihine ışık tutacak konular hakkında bilgiler içerdiği tespit edilmiştir. Çalışmada, süreli yayınların, birçok bilim dalı için önemli bilgiler ihtiva ettiği ve ayrıntılı araştırmalar için başvurulması gereken kaynakların başında geldiği anlaşılmıştır. Ayrıca süreli yayınların, şehir tarihi çalışmalarında kaynak eser olarak kullanılmasının önemi ortaya çıkarılmıştır.

Kaynakça

- A. A. (1325, [1910]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 19(973), 162.
- A. A. (1325, [1910]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 19(975), 194.
- A. N. (1315 [1899]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 9(446), 59.
- A. S. (1325, [1910]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 19(971), 130.
- A. S. (1325, [1910]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 19(972), 146.
- Ahmed İhsan. (1308 [1891]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 1(1), 3-5.
- Ahmed İhsan. (1311 [1896]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 5(256), 338.
- Ahmed İhsan. (1311 [1896]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 5(260), 402.
- Ahmed İhsan. (1312 [1896]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 6(265), 66.
- Ahmed İhsan. (1312, [1896]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 6(301), 226.
- Ahmed İhsan. (1313 [1898]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 7(358), 306-307.
- Ahmed İhsan. (1314, [1898]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 8(400), 156.
- Ahmed İhsan. (1315 [1899]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 9(420), 50.
- Ahmed İhsan. (1315 [1899]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 9(436), 316.
- Ahmed İhsan. (1326, [1910]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 20(997), 130.
- Ahmed İhsan. (1326, [1910]). İstanbul Postası. *Servet-i Fünûn*, 20(1001), 270.
- Alpay, M. (1973). *Kütüphanecilik terimleri*. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü.
- Aykara, F. K. (2022). *19. Yüzyıl Osmanlıca süreli yayınlarında Batılı bilim insanı biyografileri ve bilim insanı imgesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bayrak, Ö. (1997). *Süreli yayınların bilimsel araştırmalar için önemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Baysal, J. (1987). *Kütüphanecilik alanında yeni kavramlar, araçlar, yöntemler* (2. bs.). İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Çolaklar, H. (2008). *Türkiye’de tıp kütüphanelerinde elektronik süreli yayın hizmetleri yönetimi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Duman, H. (1986). *İstanbul kütüphaneleri Arap harfli süreli yayınlar toplu kataloğu 1828-1928*. The Research Centre for Islamic History Art and Culture.
- Duman, H. (2000). *Başlangıcından harf devrimine kadar Osmanlı-Türk süreli yayınlar ve gazeteler bibliyografyası ve toplu kataloğu 1828-1928* (C. I). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Ewen, S. (2016). *What is urban history?*, Cambridge: Polity Press.
- Güler, C. ve Keskin, İ. (2020). Türkiye’de arşivcilik alanındaki araştırma sorunları: Arşiv Dünyası Dergisinde yayınlanan makalelerin içerik analizi. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-31.

- Kertiou, B. (2023). *Bilimsel çıktıların değerlendirilmesi için alternatif metrikler: Cezayir için bir açık değerlendirme platformu modeli* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Keskin, İ. (2007). Gelişmelerin şekillendirdiği bir bilim olarak arşivcilik ve arşivcilik eğitimi. S. Kurbanoglu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, –Uluslararası Sempozyum-* içinde (ss. 82-91). Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetim Bölümü.
- Keskin, İ. (2009). İkdam Gazetesi'nde okul kütüphaneleri hakkında yayınlanan bir makale ve düşündürdükleri. İ. Keskin, M. H. Kutluoğlu, S. Pamuk (Yay. Haz.), *Tülin Aren Armağam* içinde (ss. 133-146). Pamuk Yayıncılık.
- Keskin, İ. (2010). Şehir arşivlerinin kurumsal ve toplumsal işlevleri. *Kent Hafıza Merkezleri Sempozyumu (26–27 Mart 2010) Bildiriler ve Tartışmalar kitabı* içinde (ss. 260-277).
- Keskin, İ., Sümbül, S. ve Güler, C. (2023). Bilgi ve belge yönetimi alanında bir bilimsel iletişim faaliyeti olarak dergi yayıncılığı (1800'lerden 1950'li yıllara kadar). *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 953-986.
- Lemaitre, H. and Thompson, A. (1959). *Dört dilde kütüphanecilik terimleri sözlüğü*. L. Şenalp (Haz.). Milli Kütüphane.
- Menne-Haritz, A. (1994). Archival training in Germany: A balance between specialization in historical research and administrative needs. *American Archivist*, 57, 400-408.
- Milli Kütüphane. (2023, 5 Ağustos). Süreli yayınlar hakkında. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals>
- Öztürk, S. (2000). İstanbul kütüphanelerinde bulunmayan bazı Arap harfli Türkçe süreli yayınlar. *Simurg*, 1(2-3), 130-137.
- Öztürk, S. (2010). İstanbul için yayımlanan süreli yayınlar bibliyografyası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 563-589.
- Parlatır, İ. (2009). Servet-i Fünûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 36 içinde (ss. 573-575). <https://islamansiklopedisi.org.tr/servet-i-funun>
- Pehlivanlı, H. (2005). Son dönem tarih araştırmalarında askerî gazete ve süreli yayınların yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 243-258.
- Polat, V. B. (2020). *Kent Dergileri etrafında Ankara'nın yaşam tarzı sunumları: Ankara Life ve Mag Dergileri örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Süreli Yayın (2022). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uğur, Y. (2005). Şehir tarihi ve Türkiye'de şehir tarihçiliği: Yaklaşımlar, konular ve kaynaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 9-26.

Yetiş, K. (2018). Edebiyat tarihi araştırmalarında süreli yayınların yeri. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 4(7), 137-152.

Yurdadoğ, B. U. (1974). *Kitaplıkbilim terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.

Konya Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii ve Kalem İşi Bezemeleri

Şeyda Algaç¹

Özet

Deştiğin, Konya'nın Doğanhisar ilçesine on beş kilometre uzaklıkta bir yerleşim birimidir. Deştiğin'in merkezinde bulunan Ulu Camii, moloz taş ve ahşap hatıllarla inşa edilmiş, kareye yakın planlı, girişi ve son cemaat yeri doğuda bulunan, kuzey güney doğrultusunda, üç nefli bir yapıdır. Sade mimarisine karşın kırmızı, mavi, yeşil ve sarı renklerle boyanmış zengin kalem işi bezemelere sahiptir. Yapım yılı bilinmeyen yapının kalem işleri 1287 (M. 1870/71) tarihlidir. Son cemaat yerinin güney duvarında ve harim duvarlarında bulunan bezemeler geçirdikleri onarımlarda niteliklerini kaybetmeler de yapıyı değerli kılarlar. Duvar yüzeyleri yatay olarak dörde bölünmüş, yukarıda kalan üç birimlik bölüm bezeme alanı olarak kullanılmıştır. Kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş bitkisel bezemeler, meyveli- meyvesiz ağaçlar, caminin içinde neşeli ve canlı bir bahçe yaratırlar. Nakışların arasına, “yelkenli gemi”, “tek kubbeli dört minareli cami”, “tac-ı şerif”, “teber”, “mızrak”, “topuz” gibi tekke sembolleri, “çark-ı felek”, “yılan”, “Âlem-i Lâhût”, kırmızı meyveli ağaç”, “ay-yıldız”, “tekli ve üçlü kandil”, “saat”, “peşkir” motifleri yerleştirilmiştir. Duvarlarda tüm camilerde görülebilecek bir yazı programı kullanılmış, güney duvarına iki adet simetrik düzenlenmiş, “Ali” ismi yazılmıştır. Çalışmada bezeme elemanları tanımlanmış, kullanılan tekke sembolleri de göz önüne alınarak motiflerin yüklenmiş olabilecekleri anlamlar araştırılmıştır. Bezemeleri yapan kalem işi usta ya da ustaların mensup olabileceği tasavvuf ekolleri irdelenmiş, bezemelere kaynaklık eden görsel kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Kalem işi bezemelerin benzerleri Deştiğin kasabasının yirmi kilometre uzağındaki Hüyük ilçesinin Çavuş köyü camiiinde bulunur. Gezici derviş ustaların eserleri olan bu yapılar 19. yüzyılın ikinci yarısında Konya'nın Göller bölgesinin kırsal alanındaki sanatsal faaliyetlerle ilgili önemli veriler sağlarlar.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, seydaalgac@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9403-9093

1. Giriş

Doğanhisar Değiştigin Ulu Camii, Konya'nın Göller bölgesinde Doğanhisar ilçesinin Değiştigin mahallesinde bulunur. İnşa kitabesi olmayan camii'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Sade mimarisine karşın yapının zengin kalem işi bezemeleri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin güney duvarındaki ve harimin doğu duvarında bezemelerin arasındaki 1287 (M. 1870/71) tarihi, kalem işi bezemelerin tamamlanmış tarihi olmalıdır. Kalem işi bezemelerin arasında bulunan tekke sembolleri yapının tekke sanatçıları tarafından bezendiğini düşündürmektedir. Çalışmada yapının bezemeleri tanıtılmış, bezemelerin arasında bulunan tekke sembolleri de göz önüne alınarak kullanılan motiflerin muhtelif ikonografik anlamları tartışılmış ve sanatçıların mensup olabilecekleri muhtemel tasavvuf ekolleri irdelenmiştir.

2. Mimari Tanım

Camii, irili ufaklı moloz taşlar ve aralardaki yatay ahşap hatıllarla, 75-80 cm. duvar kalınlığında inşa edilmiş, 14,70 x 13,60 ölçülerinde, güney-kuzey yönünde, kareye yakın planlı, düz çatılı bir yapıdır. Doğuda altı ahşap sütunla taşınan son cemaat yeri, kuzeybatıda düzgün taşlarla örülmüş, tek şerefeli bir minaresi bulunur. Sadece giriş kapısının bulunduğu doğu duvarı sıvanmış, üst seviyesine kalem işi bezemeler yapılmıştır. Güney cephesinde üst seviyede iki, alt seviyede iki adet, doğu cephesinde üst seviyede üç, alt seviyede iki adet, batı cephesinde üst seviyede üç, alt seviyede iki adet, kuzeyde iki adet üst seviyede olmak üzere toplam on altı adet ahşap söveli dikdörtgen formlu pencere açıklıkları bulunmaktadır. Harime giriş, doğu cephesinin kuzeyindeki iki kanatlı, ahşap bir kapıdan sağlanır. Giriş kapısının önüne sonradan küçük kare planlı bir bölüm eklenmiştir (Resim 1- 4)². Harim, iki sıradaki, dördü duvarlara bitişik altısı serbest, on adet ahşap sütunla mihraba dik üç nefe bölünmüştür. Orta nef daha geniş ve yüksektir. Ahşap tavanın merkezine orta bölümde elips, yanlarda daire şeklinde göbekler yerleştirilmiştir. Mihrap, minber ve kürsü ahşaptır (Resim 5). Harimin kuzeyinde ahşap sütunlarla taşınan, kuzey doğudaki ahşap bir merdivenle çıkılan kadınlar mahfili bulunur. Kadınlar mahfilinin altında kalan bölümler yükseltılarak sekiler halinde değerlendirilmiştir (Karpuz, 2009: 1733- 36).

2 Çalışmada kullanılan tüm fotoğraflar yazara aittir.

Resim 1; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, doğu cephesi

Resim 2; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, güney batı cephesi

Resim 3; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, kuzey cephesi

3. Kalem İşi Bezemeler

Yapının iç mekânında ve son cemaat yerinde sıva üzerine yapılmış kalem işi bezemeler bulunur. Girişin bulunduğu doğu cephesinde duvar yüzeyi yatay olarak üçe bölünmüş, en üstte kalan 1/3'lük alana yelkenli bir gemi tasviri yapılmıştır. Geminin her iki tarafında birer yuvarlak rozet bulunur. Rozetlerden birinin içine “on iki dilimli yıldız”, diğerine ise “çark-ı felek” yerleştirilmiştir. Diğer boşluklar kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Kapının hemen üstünde Arap rakamları ile yazılmış “1287” (M. 1870/71) tarihi bulunur (Resim 4).

Resim 4; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, doğu cephesi üst seviye

Harim mekânının duvarları mavi- beyaz zikzaklı bir bordür ile ahşap tavadan ayrılmış, duvar yüzeyleri yatay olarak dörde bölünmüştür. En altta kala ¼'lük bölüm onarımlar sırasında ahşap ile kaplanmış, onun üstündeki 2/4'lük bölüm pencere açıklıkları ve süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Bu bölümün üstündeki ¼'lük bölüm ise bezeme ve yazı alanı olarak kullanılmış, yazılar, yuvarlak paftaların içine yerleştirilmişlerdir. Bu paftaların içine güney duvarında “Ya Allah”, “Ya Muhammed”, doğu duvarında “Ebubekir”, “Ömer”, “Hasan”, batı duvarında “Osman”, “Ali”, “Hüseyin” yazılmıştır (Resim 5). Pencerelerin iç bölümlerindeki yan duvarlar da bezeme alanı olarak kullanılmıştır.

Resim 5; Doğanbisar Deştîğîn Ulu Camii, iç mekân

Güney duvarının ortasında ahşap bir mihrap bulunur. Mihrabın her iki yanına alt seviyede simetrik olarak ortasına kandil asılmış olan bir kemer ile Avrupai tarzda betimlenmiş, rakamları Arap harfleri ile ifade edilmiş sarkaçlı bir saat betimlemesi yerleştirilmiştir. Alt seviye doğuda kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş bir bitkisel bezeme ile sonuçlanır. Orta bölümde batıdan doğuya doğru sıra ile yatay dikdörtgen ilk panoda küçük bir vazo içine yerleştirilmiş, vazoya göre oldukça büyük bir bitkisel bezeme bulunur. İkinci panonun merkezinde bir servi ağacı servinin her iki yanında minyatür ağaçlar bulunur. Servinin her iki yanına yukarıya zincirle asılmış iki kılıç sarkıtılmış, kılıçların üzerine iki adet müsenna (simetrik) olarak “Ali” yazılmıştır. Orta bölüm vazo ve ibriğe yerleştirilmiş bitkisel bezemeler ve aralardaki rozetlerle sonuçlanır. Üst seviyede mihrabın her iki yanında yuvarlak paftalara yerleştirilmiş yazılar, minyatür ağaçlar ve rozetler bulunur (Resim 6- 7- 8). Güney duvarının alt seviyesinde doğuda bulunan pencerenin yan duvarlarında bitkisel bezemeler ve ipe asılmış dokuma (peşkir ya da havlu) motifi bulunur. (Resim 9).

Resim 6; Doğanbisar Deştiğin Ulu Camii, güney duvarı

Resim 7; Doğanbisar Deştiğin Ulu Camii, güney duvarı, batı bölümü

Resim 8; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, güney duvarı, doğu bölümü

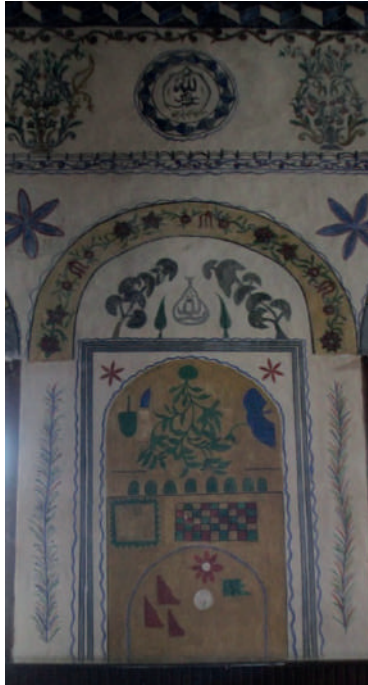
Resim 9; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, güney duvarı, doğu bölümü, alt seviyedeki pencere, ayrıntı

Doğu duvarının orta seviyesinin orta bölümünde bulunan dikdörtgen panoda “Âlem-i Lâhût” betimlemesi bulunmaktadır. Özgün halini yitirmiş olsa da panonun üst bölümünde ters duran “Şecere-i Tuba” ağacı ve sekiz küçük penceresi ile “cennet” betimlemesi anlaşılabilir (Resim 10-11). Orta seviyenin kuzey bölümündeki yatay dikdörtgen bölümde iki adet “tac-ı şerif”, iki adet “mızrak”, bir adet “teber”, bir adet büyük, dört adet küçük ne olduğu anlaşılamayan kırmızı küreler bulunur (Resim 10, 12-13). Orta bölüm vazolara yerleştirilmiş bitkisel bezemeler, palmiye, hurma, servi gibi ağaçlar, rozetler ve ay-yıldız motifleri ile doldurulmuştur. Kuzey

bölümündeki nakışların arasında Arap rakamları ile yazılmış 1287 (M. 1870/71) tarihi bulunur. Üst seviyede yuvarlak paftalara yerleştirilmiş yazılar, servi ağaçları ve bitkisel bezemeler vardır. Üst seviye en kuzeyde, kadınlar mahfilinde, zincirleri ya da ipleri aşağı doğru sarkan bir topuz (?) ile sonuçlanır (Resim 10, 14). Alt seviyedeki güneyde olan pencere açıklığının yan duvarının güney bölümüne yukarı asılı bir kandil, kuzey bölümüne bir servi ağacı, kuzeyde olan pencere açıklığının güneyine üçlü bir kandil ve kuzeyine servi motifi betimlenmiştir.

Resim 10; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, doğu duvarı

Resim 11; Deştiğin Ulu Camii, doğu duvarı orta bölüm

Resim 12; Deştîşin Ulu Camii, doğu duvarı kuzey bölümü

Resim 13; Deştîşin Ulu Camii, doğu duvarı kuzey bölüm orta seviye, ayrıntı

Resim 14; Deştiğin Ulu Camii, doğu duvarı kuzey bölümü üst seviye, ayrıntı

Batı duvarının orta seviyesinin güney bölümünde bulunan dikdörtgen panoya kırmızı meyveleri olan bir ağaç, ağacın güney bölümüne bir kılıç, panonun üzerine asma yapraklarının sarıldığı bir servi ağacı, her iki yana bitkisel bezemeler ve ay-yıldız motifleri yerleştirilmiştir (Resim 15- 16). Bölüm, kuzeye doğru küçük bir vazoya yerleştirilmiş bir ağaç ve kıvrık dallar üzerinde bulunan bir bitkisel bezeme ile sonuçlanır. Orta bölümün üstünde rozetler, ay-yıldız motifleri ve ibrik motifi çeşitli bitkisel bezemelerin arasına yerleştirilmiştir. En üst bölümde yuvarlak paftaların içine yazılmış yazılar, yazıların arasında ağaçlar ve çeşitli bitkisel bezeme bulunur. Bölüm, kuzeyde tek kubbeli, ikişer şerefeli, dört minareli bir cami tasviri ile sonuçlanır (Resim 15, 17). Batı duvarının pencere içlerine altı ve on iki kollu rozetler ve çark-ı felek motifleri yerleştirilmiştir.

Resim 15; Doğanhisar Deştîğın Ulu Camii, batı duvarı

Kuzey duvarının alt bölümünde yalnız bir duvar betimlemesi, duvarın üst seviyesinde, kadınlar mahfilinde, doğudan batıya doğru sıra ile bitkisel bir bezeme, yuvarlak bir rozet, çark-ı felek motifi ve onun üstünde kıvrılmış bir yılan betimlemesi bulunur (Resim 18-19-20-21).

Resim 16; Doğanhisar Deştîğın Ulu Cami batı duvarı orta bölüm

Resim 17; Deştiğin Ulu Camii, batı duvarı kuzey bölümü

Resim 18; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, kuzey duvarı

Resim 19; Doğanhisar Deştijîn Ulu Camii, kadımlar mahfeli

Resim 20; Doğanhisar Deştijîn Ulu Camii, kadımlar mahfeli, kuzey duvarı

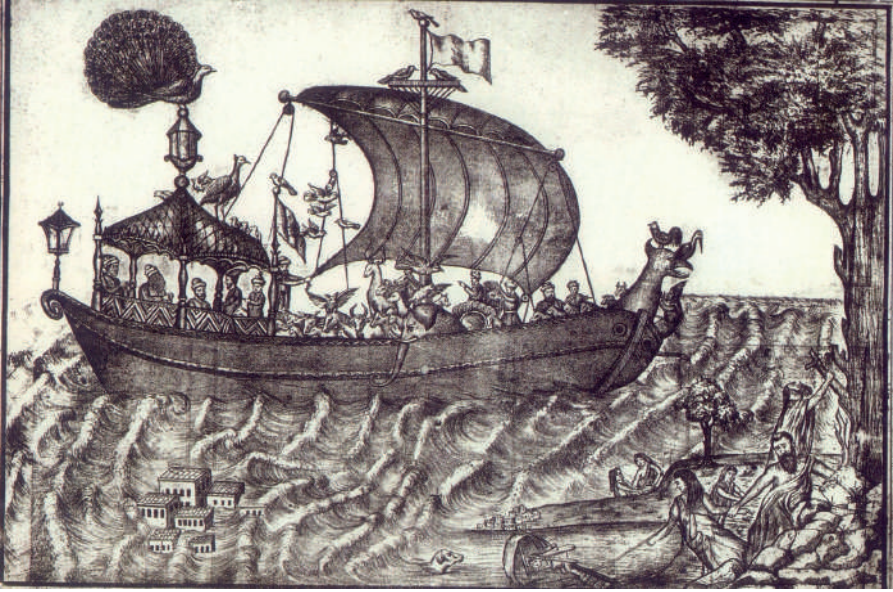
Resim 21; Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, kadınlar mahfili, kuzey duvarı, orta bölüm, ayrıntı

4. Değerlendirme - Karşılaştırma

Deştiğin Ulu cami, moloz taş ile inşa edilmiş, girişi ve son cemaat yeri doğuda, kuzey güney yönlü, kareye yakın planlı, ahşap tavanlı, ahşap sütunlu, üç nefli, düz çatılı bir yapıdır. Bu tip ahşap sütunlarla neflere bölünmüş cami planı 13. yüzyıldan itibaren geç dönemlere kadar Anadolu’da yaygın olarak kullanılmıştır. Eser, zengin kalem işi bezemelere sahiptir. Yapılan onarımlar kalem işlerinin özgün değerlerini kaybetmelerine sebep olsa da yine de 19. yüzyılın son çeyreğinde küçük yerleşim alanlarındaki sanatsal faaliyetlerle ilgili önemli ipuçları taşır. Yapının yapım tarihi bilinmemektedir. Kitabesi ya da vakfiyesi yoktur. Nakışlar arasında görülen 1287 (M. 1870/ 71) tarihinin nakışların yapıldığı tarih olduğu söylenebilir.

Yapının son cemaat yerinin üst kısmında, duvarın güney bölümünde, mavi renkli yelkenli bir gemi motifi bulunmaktadır (Resim 1, 4). “Yelkenli gemi” motifi duvar resimlerinde 18. yüzyılın sonundan itibaren 19. yüzyıl boyunca hem sivil hem de dini mimaride manzara resimlerinin ya da İstanbul, İzmir gibi kıyıları olan kentlerin panoramalarının bir parçası (Beydiz, 2010: 71- 84), Osmanlı gemilerinin (Arık, 1988: 129- 131) ya da yeniliğin ve değişimin sembolü olarak kullanılmışlardır (Uzun, 2017: 855- 856). Tekke sanatı ile ilgili yapılarda ise gemi betimlemeleri karşılığı

tasavvufta bulunabilecek anlamlar yüklenmiş olabilirler. Girişin hemen üstünde bulunan bu gemi betimlemesi ile ilgili olarak ilk akla gelen tasvirin “Nuh’un Gemisi” olabileceğidir. Nuh Peygamberin gemisi ile ilgili zengin görsel malzeme kitap resimlerinde bulunmaktadır (Beydiz, 2015a). Duvar resimlerinde ise ilginç bir örnek Manisa Demirci Küpeler Köyü Camii’nin son cemaat yerinin güney duvarında bulunur. Duvardaki buharlı geminin altında bir devriye dörtlüğünde; “Âdem ile yedim dana Nuh ile girdim tufana üç kere geldim cihana bir daha gelsem gerekir” yazılıdır (Gürbıyık, 2020: 152, 159). Buradaki gemi betimlemesi devriyede bahsedilen tufandaki Nuh’un gemisinin bir sembolü olmalıdır. Bir Rifâî risalesinde bulunan bir hadis Nuh’un gemisinin yüklenebileceği anlamlar ile ilgili ipuçları verir; “Meselü muhabbeti ehl-i beytin kemeseli sefineti Nuhin, men rakibe fiha neca ev men tehallefe anhâ ğarakaha” (Ehl-i beyti sevmek hususu Nuh’un gemisi gibidir. Kim ona binerse kurtulur, kim ondan yüz çevirirse helak olur” (Sarıkaya, 2011: 29). Nuh’un gemisi taşbaskı levhalarda da yaygın olarak kullanılmıştır (Resim 22).

Resim 22; Nuh tufanı ve Hz. Nuh’un Gemisi (H. Basri Öcalan, 2011, s. 32).

Gemi motifinin üstlenmiş olabileceği diğer bir anlam “Ashab-ı Kefh” ikonografisi ile ilgili olabilir. Kur’an-ı Kerim’in Kefh Suresi’nin 9.-26. ayetlerinde geçen kıssada Allah’dan başka Tanrılar edinen kavimlerinden kaçıp tek Allah’a inanarak bir mağaraya sığınan bir grup gençten ve köpeklerinden bahsedilmektedir. Gençlerin sayıları ve isimleri Kur’an-ı

Kerim’de belirtilmemekle birlikte kaynaklar sayılarını “yedi” ve köpekleri “Kıtmir” ile birlikte isimlerini “Yemliha”, “Mekselina”, “Meselina”, Mernuş”, “Debernuş”, “Şazenuş”, “Kefeştayuş” olarak belirtmektedir. Yüzyıllar içinde Ashâb-ı Kefh’in isimleri hat levhalarına, dini, sivil ya da ticari mekânların duvarlarına ve çeşitli eşyalara yazılmış, bu eşyaların koruyucu değeri olduğuna inanılmıştır (Aydın, 2021: 182- 200). Mimaride kullanılan Ashab-ı Kefh isimleri yapıyı yangın, sel, deprem gibi doğal afetlerden korunma amacı ile bir çeşit tılsım olarak kullanılmışlardır (Turan, 2018: 423- 427). Topkapı Sarayı Haremi’ndeki 1662 ve 1665 tarihli yangınlardan sonra Altın Yol’dan Valide Taşlığı’na açılan kapı üzerine yerleştirilen, muhtemelen 1666 tarihli, kitabeyle Ashab-ı Kefh’in isimleri yazılmıştır ki bu Ashab-ı Kefh isimlerinin mimaride kullanılan en erken tarihli örneğidir (Tüfekçioğlu, 2021: 12- 13). En yoğun kullanım ise 19. yüzyıl boyunca olmuştur. Bu isimler bazen tek tek yazılmış, bazen yuvarlak bir formda Mühr-ü Süleyman şeklinde, altı kollu yıldız olarak düzenlenmiş, bazen de müsenna olarak ağaç formuna getirilmişlerdir (Değirmenci, 2019: 382- 385), (Eser, 2021: 527- 569), (Tüfekçioğlu, 2021: 8). Ashab-ı Kefh isimlerinin diğer kullanımlardan biri de gemi formuna getirilerek istiflenmeleridir. Bu tip istifler hat levhalarında, taş baskılarda (Resim 23), cam altı resimlerde (Aksel, 2010: 52- 59), (Neumeier- Schick, 2013: 221- 232), (Beydiz, 2015b), (Eser, 2021: 527- 569) ve Yunddağ Yenice Mahallesi (Eryılmaz, 2018: 555- 556) ile Yunddağ Karakılınçlı Köyü camiilerinde (Uykur, 2020: 272) olduğu gibi duvarlarda da kullanılmışlardır. Osmanlı toplumunda Ashab-ı Kefh’in toplumun her katında kabul görmüş koruyucu işlevi göz önüne alındığında Deştiğin camiindeki gemi motifinin de Ashab-ı Kefh gemisi ile ilgili olduğu ve yapıyı her türlü afetten korumak için kullanıldığı söylenebilir. Zaman içinde anlamın kaybolup tamamen süs olarak kullanılmış olması da muhtemeldir (Değirmenci, 2019: 385).

Resim 23; Ashab-ı Khef Gemisi (H. Basri Öcalan, 2011, s. 31)

Yapının doğu duvarının kuzey bölümünde alt ve üst seviyede “tac-ı şerif”, “teber”, “mızrak”, “topuz” gibi tekke sembolleri bulunmaktadır. Bu tip tekke sembolleri tekke yapılarında, yapıyı kullanan kişilere ortak değerlerini, kavramlarını hatırlatmak, tekkenin hangi tarikata bağlı olduğunu belirtmek, kısacası süslemekten ziyade “bir şeylere işaret etmek” amacı ile kullanılmışlardır (Tanman, 1990: 379- 380). Ancak herkese açık ibadet mekânlarında kullanılan tekke sembolleri bu yapıların kalem işi bezemelerini yapan, bir tekkeye bağlı olarak faaliyet gösteren gezici derviş sanatkârların sembolleri, işaretleri olmalıdır. Bu tip amblem şeklinde sembol kullanımları özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abdülmecid döneminde bir tür Tanzimat modası olan “Osmanlı Arması” toplumdaki etkisiyle tarikatlar arasında yaygınlaşır (Tanman, 1990: 380- 381). Doğu duvarının üst seviyesinde kadınlar mahfilinin gözlerden uzak kalan bölümüne yerleştirilen, ip ya da zincir benzeri uzantıları olan, topuza benzeyen cisim bir “Rifa’î Topuzu” olabilir (Resim 14). Bu topuz, yapıda çalışan sanatçıların Rifa’î kökenlerine işaret edebileceği gibi, yapıyı korumak için “tılsım” işlevi de üstlenmiş olabilir. Bir tılsım rulosunda kullanılan Rifa’î topuzu bu tip sembollerin toplumda yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir (Tanman, 2016: 288-289). Tekke sembollerinin arasında bulunan “teber”, seyyah dervişlerle ilgili bir tekke eşyasıdır. Keşkül, teber, nefir gibi, Kalenderi kökenli tekke eşyaları,

Bektaşi ve Rifai tarikatlarına geçerek özellikle 19. yüzyılda yaygın olarak kullanılmışlardır (Tanman, 1993: 498), (Ocak, 2017: 222).

Özellikle İç Ege bölgesinin Aydın, Manisa, Denizli, Afyonkarahisar gibi illerinin bezemeleri üslup birliğı gösteren bir grup köy camiinde (Bağcı, 2012: 80- 107), (Algaç, 2017: 429- 432), (Değirmenci, 2019: 392- 394) ve bezeme üslubu açısından herhangi bir gruba dâhil edilemeyecek Uşak Banaz Yeşilyurt Köyü Camii (Algaç, 2020: 1- 26), Manisa Demirci Küpeler Köyü Camii (Gürbıyık, 2020: 143- 167) Afyonkarahisar Başmakçı Recep Bey Camii (Algaç, 2023: 109- 125) tekke sembollerinin kullanıldığı küçük köy camileridir. Orta Karadeniz bölgesinin Amasya, Merzifon gibi illerinin cami ve türbelerinde Zileli Emin ile ilişkilendirilebilecek eserlerde (Tanman, 1993: 495- 498), Doğu Karadeniz bölgesinde birçok köy camisinde (Arslan, 2021: 297- 326) ve Doğu Anadolu bölgesinde Sivas Yıldızeli Şeyh Halil Türbesi'nde (Uzun, 2019: 1842- 1852) tekke eşyalarının betimlemeleri kullanılmıştır.

Kuzey duvarının üst seviyesinde bulunan kadınlar mahfilinin orta bölümde, batı duvarının güney bölümündeki pencere içinde ve giriş kapısının üzerinde “çark-ı felek” motifi bulunmaktadır (Resim 4, 20-21). Çark-ı felek, mimaride genellikle kubbe içlerinde kullanılır ve sürekli devinim halinde olan göğü sembolize ederek sonsuzluk ve zaman kavramlarına vurgu yaparak beşerin sınırlı bir varlık olduğuna işaret eder (Çaycı, 2016: 304), (Altın, 2021: 74). Kubbelerde kullanılan “çark-ı felek” yapının sonsuza kadar ayakta kalması, geleceğe aktarılması için bir tılsım olarak da üst örtüde kullanılmış olabilir (Çaycı, 2017: 235). Deştiğin Ulu Camii'nde yapının farklı yerlerinde kullanılan bu motif yapıyı koruma amacı ile bir tılsım olarak yerleştirilmiş olmalıdır.

Kuzey duvarının üst seviyesinde bulunan kadınlar mahfilinde orta bölümünde “çark-ı felek” motifinin üstünde bir “yılan” betimlemesi bulunmaktadır (Resim 20-21). Osmanlı görsel kültüründe sivil mimarlıkta insan ve hayvan figürleri nadiren şahıslara ait yaşam alanlarında (Arık, 1988: 133) görünse de dinsel mimaride kullanılmazlar. Ancak bazı tekke levhalarında, Ahmet el- Rifa'i'nin türbesinin betimlendiğı Rifa'i tarikatına ait levhalarda, arslan, akrep ve yılan gözlemlenebilir. Bu levhalarda akrep ve yılan, Seyyid Ahmed el- Rifa'i'ye “biat ettiğine” ve kendisine bağılı olanlara zarar vermeyeceklerine inanılan zehirli hayvanlardır. Rifa'i tarikatı ile ilintili olarak üretilen tılsımlarda da akrep ve yılan tasvirleri bulunmaktaydı (Resim 24).

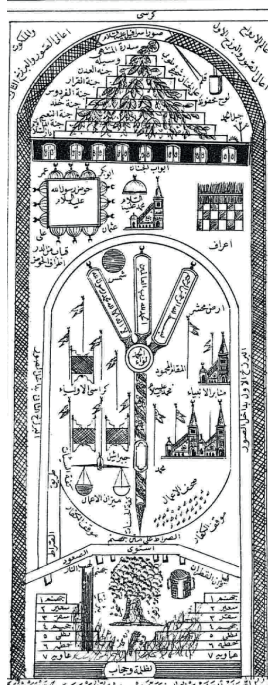

Resim 24; Tılsım Rulosunda akrep ve yılan (M. B. Tanman, 2016, Resim 11.26, s. 289)

Yılan ve akrebin şerrinden korunmak için Seyyid Ahmed el- Rifa’î’nin manevi gücüne sığınmak, onun tarikatına bağlı olmayanlar arasında da yaygındı (Tanman, 2016: 287- 288, dipnot 52, 53, 54, Resim 11.26). Gözlerden irak bir bölüme yerleştirilen, dinsel mekânlar için son derece nadir ve sıra dışı olan “yılan” figürü tılsım rulolarındaki işlevine uygun olarak, insanları zehirli hayvanlardan koruma amaçlı bir tılsım olarak kullanılmış olmalıdır. İnsanı koruma amaçlı “yılan” figürü ile yapıyı koruma amaçlı “çark-ı felek” motifi bir arada kullanılarak hem yapı hem de içinde ibadet edenler için güçlü bir koruma etkisi yaratılmıştır.

Yapının doğu duvarının orta bölümünde dikdörtgen bir panoda oldukça yıpranmış bir “Âlem-i Lâhût (Uluhiyet Âlemi)” betimlemesi bulunmaktadır (Resim 10- 11). “Âlem-i Lâhût” betimlemeleri, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın “Marifetname” isimli eserinin tasvirli nüshalarında ve Yazıcızade Mehmed tarafından 15. yüzyılın ortalarında telif edilmiş “Muhammediye” adlı eserin geç dönemlerde basılmış ve tasvirler eklenmiş matbu nüshalarında bulunur (Harman, 2014: 95- 99), (Harman, 2015: 355- 359). “Muhammediye”, yazıldığı yüzyıldan itibaren geniş bir okuyucu kitlesine sahip olmuş, eserin geç dönemde basılması ve resimler eklenmesi, en küçük yerleşim birimine kadar yaygınlaşmasını sağlamış, okunurluğunu artırmıştır (Akkuş, 2010). Esere geç dönemde eklenen şematik çizimler duvar resimlerine kaynaklık etmiş olmalıdır (Resim 25). Duvar resimlerinde kullanımına nadir bir

örnek olarak Yozgat Tokmak Hasan Paşa camiinde bulunan “Âlem-i Lâhût” betimlemesi verilebilir (Yurtsal, 2009: 365), (Taşkan, 2019: 125).

Resim 25; Süleymaniye Kütüphanesi, Basma Bağışlar 1183, 5. sayfa

Batı duvarının orta bölümündeki kare panoda kırmızı meyveli bir ağaç, ağacın altında bir kılıç, üstte her iki tarafta ay- yıldız, ortada servi ağacına sarılmış asma motifi bulunmaktadır (Resim 16). Meyveli ağacın âlemi, meyvenin insanı, insan-ı kâmil'i temsil ettiği söylenebilir (Yücer- Küçük, 2019: 17- 20). Kırmızı meyveler elmaya benzemektedir. Ağacın altında bulunan kılıç, panonun Hz. Ali ile ilgili olduğunu ima ediyor olabilir. Alevi Bektaşî kültüründe elma, yazılı ve sözlü kaynaklarda zengin bir ikonografiye sahiptir. Cebraîl aracılığı ile Hz. Muhammed'e, bazen de Hz. Ali'ye hediye olarak getirilen elmalar, Hz. Muhammed tarafından torunları Hasan ve Hüseyin'e paylaştırılmış, onların şehadetinin sembolü olmuştur. Diğer bir inanışa göre dörde bölünmüş elmanın her bir parçası Hz. Ali'ye yardım edenleri; Hz. Fatma, Düldül, Kanber ve Zülfikâr'ı sembolize eder (Daşdemir, 2015: 95- 96). (Kalyon, 2018: 759- 761). Panonun yukarısında bulunan “ay- yıldız” motifi devletin sembolü (Eyice, 1987: 31- 66) olabileceği gibi bu yapıda ek anlamlar da üstlenmiş olabilir. Alevi Bektaşî kültüründe Hz. Ali “Ay”, sembolizmi ile ifade edilir. “Ay Ali'dir, gün Muhammed” dizesi şiirlerde

sık sık kullanılır (Akbalık, 2016: 5- 11). Yıldız sembolü de Zühre yıldızı olarak Hz. Fatma ile ilintili olabilir (Kalyon, 2018: 757- 758).

Yapının batı duvarının üst seviyesinin kuzey bölümünde tek kubbeli dört minareli bir cami motifi bulunmaktadır (Resim 17). Geç dönem duvar resimlerinde özellikle dini mimaride en çok kullanılan motiflerden biri “cami” motifidir. Motif, geç dönem Osmanlı görsel kültüründe tüm alanlarda kullanılmıştır (Arık, 1988: 126- 128). “Cami” motifi kubbeleri, ikiden fazla minareleri ve revakları ile klasik Osmanlı camilerini temsil ederler (Okçuoğlu, 2000: 26, 39- 43). Batı duvarındaki caminin dört minareye sahip olması tasvirin başkenti temsil eden Süleymaniye ya da Ayasofya Camii olabileceğini düşündürmektedir. Betimlemenin imparatorluğun diğer önemli kenti Edirne’yi temsil eden Selimiye Camii olması da muhtemeldir. Edirne Selimiye Camii’nin betimlemesi birçok köy camiinde kullanılmış ve ismi genellikle bu yapıların üzerine yazılarak belirtilmiştir. Ayrıca “cami” motifi birliğin, bir araya gelmenin, toplu ibadetin önemini vurguladığı söylenebilir (Algaç, 2023: 115- 116).

Güney duvarının batı bölümünde alt seviyede bir kemer nişine asılı tekli “kandil”, doğu duvarındaki pencere iç duvarlarının güney cephelerinde “tekli” ve “üçlü kandil” motifleri bulunur. Bu tip kandil motifleri genellikle perde motifi ile birlikte özellikle geç dönem mihraplarında kullanılmıştır. Kandil’in Allah’ın nurunu temsil ettiği kabul edilir (Aksel, 2010: 32- 39). Motifinin diğer bir kullanım alanı da Ahmet er Rifa’î türbesi levhalarıdır. Bu levhalarda türbedeki sandukanın üzerinde asılı olan bir ya da üçlü kandiller bulunur. Bu kandiller Kur’an- Kerim’deki “sırâc-ı münîr”i (nur saçan kandil) temsil eder (Tanman, 2016: 283). Her tarikat türbesinde sandukanın üzerinde kandil olabilir ancak bu yapıdaki Rifai kökenli motifler göz önüne alındığında, bu kandillerin Ahmet er- Rifai türbesi ile ilintili olduğu, ayrıca “üçlü kandil” motifinin “Allah- Muhammed- Ali” birlikteliğini temsil ettiği söylenebilir (Tanman, 2016: 283).

Mihrap duvarının her iki tarafında alt seviyede askılığa asılmış, daire formunda bir “saat” betimlemesi bulunmaktadır (Resim 7). Saat betimlemesi özellikle 19. yüzyıl duvar resimlerinde hem sivil hem dini mimaride yaygın olarak kullanılmıştır (Algaç, 2020: 15, 19-20). Yeniliğin ve değişimin simgesi olabileceği gibi (Uzun, 2017: 853- 854) tekke sanatını ile ilgili yapılarda ibadet edenlere “ibnü’l- vakt” ve “ebü’l- vakt” kavramlarını (Günaydın, 2020: 326- 336) hatırlatan cemaati akıp giden zamana karşı uyarıcı bir motif de olabilir. Afyonkarahisar Başmakçı Hilal (Cuma) caminin güney duvarının doğu bölümünde bulunan saat motifinin altındaki dörtlük bu motifin izleyicilere verdiği mesaj hakkında bir ipucu oluşturur (Algaç, 2019: 274- 275);

“Bitince saatin zincir durur dakika durmaz tık tık”

“Ömrün hitam bulur denir ruha heman çık çık”

“Sen bu saatten ibret al her işde”

“Yarın ruz-i kıyamette faide etmez demek hık mık”

Yapının güney duvarının doğu bölümündeki pencerenin iç duvarlarından batı tarafına ipe asılmış bir dokuma (havlu ya da peşkir) parçası betimlenmiştir (Resim 9). Bu peşkirin oldukça yakın bir örneği Afyonkarahisar Dazkırı İdris Köy Camii'nin giriş duvarının üstünde bulunmaktadır (Algaç, 2017: 424). (Resim 26).

Resim 26; Afyonkarahisar Dazkırı İdris Köy, son cemaat yeri, güney duvarı batı bölümü

Daha gelişmiş bir örnek ise Nevşehir Göreme Küçük Mehmet Konağının odalarından birinde bulunur. Bu tasvirde “peşkir”, “ibrik”, “leğen” ve “kurna” motifi ile birlikte betimlenmiştir (Renda, 1986: 113), (Tüfekçioglu- Gümüş, 2016: 28). Bu tip motiflere sahip bazı levhalara “Kâbe” de eklenmiş;

“Ey birader kıl namazın kible bu cânibdedir

İşte leğen, işte ibrik, işte peşkir iptedir”,

beyiti yazılmıştır (Aksel, 2010: 143), (Öcalan, 2011: 53), (Resim 27). Deştiğin Ulu Camii'nin pencere duvarlarında ipe asılı şekilde duran peşkir de abdest, namaz ve ibadet önemine vurgu yapan bir motif olmalıdır.

Resim 27; Kableyi gösteren levha (H. Basri Öcalan, 2011, s.53)

Yapıda birçok camide görülebilecek bir yazı programı kullanılmıştır. “Allah”, “Muhammed” isimleri güney duvarına, “Ebubekir”, “Ömer”, “Hasan” isimleri doğu duvarına “Osman”, “Ali”, “Hüseyin” isimleri batı duvarına yerleştirilmiştir. Farklı olarak güney duvarında mihrabın üst kısmında simetrik olarak düzenlenmiş iki adet “Ali” ismi bulunmaktadır. Dört halifenin içinde dördüncü halife olarak ismi yazılan “Ali”nin dışında tekrar bir “Ali” isminin kullanılması “Hz. Ali”ye verilen önemi gösterir. Hz. Ali isminin bu şekilde dört halifeden ayrı olarak kullanıldığı diğer bir örnek Afyonkarahisar Başmakçı Recep Bey Camii’nin batı duvarının orta bölümünde bulunmaktadır (Algaç, 2023: 113, 120) Büyük bir alan işgal eden panoda müsenna olarak düzenlenen “Ali” isminin son harfi olan “ye” Zülfikar şeklinde sonuçlandırılmıştır. “Ali” isminin müsenna olarak ve insan yüzü oluşturacak şekilde düzenlendiği diğer bir örnek Denizli Baklan Boğaziçi Camii’nin doğu duvarının orta bölümündeki Kaside-i Bürde yazı şeridinin sonunda bulunmaktadır (Değirmenci, 2019: 385-388). “Allah- Muhammed- Ali” isimlerinden oluşmuş simetrik insan yüzüne benzeyen başka bir örnek de Manisa Selendi’nin Satılmış köyü camiinin güney duvarında kullanılmıştır (Gürbıyık, 2021: 360). “Hz. Ali” ile ilgili bu tip bazen insan yüzü oluşturan simetrik düzenlemeler özellikle heteredoks anlayışlı tarikatlar, öncelikle Bektaşiler (Değirmenci, 2019: 386), (Uludağ, 2005: 88- 117) ayrıca silsilesi Hz. Ali’ye dayanan Kadirilik, Halvetilik tarikatlarına ait levhalarda ve Rifailere ait sancak ve tıslımlarda da kullanılmışlardır (Algaç, 2023: 120).

Bitkisel bezemelerin arasında bulunan “yelkenli gemi”, “tek kubbeli ve dört minareli cami”, “saat”, “tekli ve üçlü kandil”, “peşkir”, “rozetler”, “çark-ı felek”, “ibrik” motifleri birçok camide görülebilir. Ancak kalem işi bezemelerin arasında bulunan “âlem-i lahut” ile “yılan” motifleri, sıra dışıdır ve bezemelerin arasında bulunan “tekke sembolleri” ile birlikte değerlendirildiklerinde yapının kalem işi bezemelerini yapan ustaların tekke

sanatı ile olan bağlarını gösterirler. Güney duvarında “Hz. Ali” isminin dört halifeden ayrı olarak, küçük ölçekli de olsa, iki defa yazılması, Bektaşî sanatçıları akla getirir, “yılan” ve “topuz” motifleri ise bu sanatçıların Rifa’î olabileceğini düşündürmektedir. “Teber” ise hem Bektaşîlerin hem de Rifa’îlerin ortaklaşa kullandıkları sembollerdendir. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu’da görülmeye başlayan Rifa’îler Bektaşîlerle yakın ilişkiler içinde olmuş, tıpkı onlar gibi Fütüvvet teşkilatının etkisi altında kalarak benzer erkân ve âdâb geliştirmişlerdir. Kullandıkları sembollerde ki benzerlik de bu yakınlığın etkisi sonucu oluşmuş olmalıdır. Rifa’îler, Bektaşîler ile olan yakınlıklarından dolayı 1826 senesinden sonra Rumeli’de takibata bile uğramışlardır (Atasoy, 2000: 136). Bu yapıda bulunan bezemelerde de Bektaşî ve Rifa’î sanatçıların ortak geliştirdikleri bir sembol dilinin kullanıldığı söylenebilir.

Yapının, kalem işi bezemelerinin üslûp açısından bir benzeri yaklaşık 20 km uzaklıktaki Hüyük Çavuş camiiinde gözlemlenebilir. Kalem işi bezemelerinin tarihi M. 1891 olan bu camide de benzer bir bitkisel program kullanılmış ve doğu duvarının kuzey bölümüne tek kubbeli dört minareli bir cami betimlemesi yerleştirilmiştir (Karpuz, 2009: 1885- 1888), (Resim 28).

Resim 28; Konya Hüyük Çavuş Camii, doğu duvarı

5. Sonuç

İnşa tarihi bilinmeyen, Doğanhisar Deştiğin Ulu Camii, sade mimarisine karşın, harimde ve son cemaat yerinde bulunan, M. 1870/71 tarihinde tamamlanmış, zengin kalem işi bezemelere sahiptir. Bu bezemeler, onarımlarda özgün değerlerini kaybetse de 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı taşrasındaki yerel beğenilerle ilgili önemli ipuçları verirler. İç

mekânda kırmızı, mavi, yeşil ve sarı ile renklendirilmiş, kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş bitkiler, meyveli meyvesiz ağaçlar süsleme programının temelini oluşturur. Bitkisel bezemelerin arasına “yelkenli gemi”, “tek kubbeli ve dört minareli cami”, “kırmızı meyveli ağaç”, “saat”, “tekli ve üçlü kandil”, “peşkir”, “rozetler”, “çark-ı felek”, “ibrik”, “yılan”, “teber”, “mızrak”, “tac-ı şerif”, “topuz” gibi tekke sembolleri yerleştirilmiştir. Yapıda tüm camilerde görülebilecek yazı programına ek olarak Hz. Ali’nin ismi ayrıca simetrik olarak düzenlenerek kible duvarına yazılmıştır. Kalem işi bezemeleri uygulayan ustalar, Bektaşî ve Rifa’î tarikatlarının ortak yarattıkları ve paylaştıkları bir sembol dilini kullanmışlardır. Deştiğine 10 km uzaklıkta ve süslemelerinin tarihi M. 1891 olan Hüyük Çavuş camiiinin benzer kalem işlerine sahip olması bu ustaların gezici ustalar olduğunu ve bölgede 1870- 1891 yılları arasında aktif olarak çalıştıklarını göstermektedir. Camii, bezemeleri açısından 19. yüzyılın ikinci yarısında tekke sanatının Konya’nın Göller bölgesindeki önemli bir temsilcisidir.

* “Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 18.KARİYER.230 no’lu proje kapsamında desteklenmiştir

KAYNAKÇA

- Akbalık, E. (2016). "Alevi- Bektaği Őiirinde Ay ve Gunes Sembolizmi". *Turkiyat Mecmuası* 26 (1), 1- 13.
- Akkuğ, A. (2010). *Yazıcioğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kiltir Tarihimizdeki Yeri*. (Yayınlanmamığ Ytiksek Lisans Tezi). Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Aksel, M. (2010). *Turklerde Dini Resimler*. Yayına Hazırlayan: Beğir Ayvazoğlu. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Algaç, Ő. (2017). "Afyonkarahisar Dazkırı- İdris Köyü Camii ve Kalemıği Bezemeleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(2), 421- 432.
- Algaç, Ő. (2019). "Afyonkarahisar Bağmakçı Hilâl (Cuma) Camii ve Kalemıği Bezemeleri". VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Arağtırmaları Sempozyumu 5- 7 Nisan 2018 Afyonkarahisar. Bildiri Kitabı. Editör: İhsan Akar. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi, 272- 280.
- Algaç, Ő. (2020). "Uçak Banaz Yeğilyurt (Holuz) Köyü Camii ve Kalemıği Bezemeleri". *Art- Sanat Dergisi* 13, 1- 26.
- Algaç, Ő. (2023). "Tekke Eğyaları Tasvirlerine Sahip Bir Camii: Afyonkarahisar Bağmakçı Recep Bey Camii". *Türk Kiltürü ve Hacı Bektağ Veli Arağtırma Dergisi* 106, 109- 125.
- Altın, A. (2021). "Türk İslam Kubbelerinde Çarkifelek Formları", *Sanat Tarihi Yıllığı* 30, 29- 80.
- Arık, R. (1988). *Batılılağma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kiltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, M. (2021). "Doğu Karadeniz Camilerindeki Tasavvufi Tasvirler". *Türk Kiltürü Ve Hacı Bektağ Velî Arağtırma Dergisi* 100, 297- 326.
- Atasoy, N. (2000). *Dervif Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim- Kuğam Tarihi*. İstanbul: Kiltür Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, A. (2021). "Batılılağma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kehf Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Camii". *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 52, 182- 200.
- Bağcı, S. (2012). "Simply Sufi". *Cornucopia* 48, 80- 115.
- Beydiz, M. G. (2010). "Duvar Resimlerindeki Osmanlı Gemi Tasvirleri". *Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 2010 ve Türk denizcilik Ticareti Tarihi Sempozyumu II Bildiriler Kitabı* 09 Nisan 2010 Piri Reis Üniversitesi Tuzla İstanbul. İstanbul: Tepe Ajans Matbaacılık, 71- 84.
- Beydiz, M. G. (2015a). "Osmanlı Minyatür ve Ağaç Sanatında Nuh'un Gemisi İkonografisi". 2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu 1- 4 Kasım 2013 Turgutreis Bodrum. Bildiriler 3. Editörler:

- Cihan Yemişçi- Tarık Eray Çakır- Mustafa Gürbüz Beydiz- Cezmi Çoban. Bodrum: Bodrum Belediyesi, 264- 277.
- Beydiz, M. G. (2015b) “Gemi Tasvirli “Ashab-ı Kefh” Kompozisyonları”. III. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Kazan Ankara 08- 10 Ekim 2015. Bildiriler Cilt 2, 613- 618. Ankara: TC. Kazan Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Müdürlüğü Kültür Yayınları, 613- 618.
- Çaycı, A. (2016). “Zaman ve Sanat Bağlamında Çark-ı Felek Motifi”. Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 08- 11 Ekim 2015 Konya. Bildiriler Kitabı. Ed. Bilal Kuşpınar. İstanbul: Bilir Matbaacılık, 299- 305.
- Çaycı, A. (2017). İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol. Konya: Palet Yayınları.
- Daşdemir, Ö. (2015). “Alevi- Bektaşî Geleneğinde Elma”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 8 (37), 83- 97.
- Değirmenci, T. (2019). “ ‘Popular’ Imagery in Late Ottoman Periphery: The Wall Paintings in Village Mosques of Denizli Province”. The Medieval History Journal 22 (2), 367- 401.
- Eryılmaz, H. İ. (2018). “Yuntdağ Yenice Mahallesi Camii Yazıları”. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi 16 (3), 545- 580.
- Eser, B. (2021). “İslam Mimarisinde Ashâb-ı Kefh İsimleri”. Ashâb-ı Kefh Şehri Lice Tarih, Edebiyat, Kültür. Editörler: Hatip Yıldız- Abdüsselam Ertekin- Davud Adlığ- Abdullah Cengiz. Ankara: Sonçağ Akademi, 527- 569.
- Eyice, S. (1987). “Ay-Yıldız’ın Tarihi Hakkında”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi 13, İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, 31- 66.
- Günaydın, A. (2020). “İbnü'l-vakt” ve “ebü'l-vakt” Kavramlarının Klasik Türk tasavvuf Edebiyatındaki Kullanımı”. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Ö8, 326- 336.
- Gürbıyık, C. (2020). “Demirci Küpeler Köyü Camii Duvar Resimleri”. Art- Sanat Dergisi 13, 143- 167.
- Gürbıyık, C. (2021). “Bir Halk Ressamının İzinde Satılmış Köyü Camii Duvar Resimleri”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 100, 347- 373.
- Harman, M. (2014). “Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediye’sinde Yer Alan Cennet ve Cehennem Tasvirleri”. Mukaddime 5 (1), 89- 112.
- Harman, M. (2015). “Geç Devir Osmanlı Resim Sanatında Cennet İmgesi: Duvar ve Kitaplarda Yer Alan Şematize Cennet Tasvirleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 8 (39), 354- 363.
- Kalyon, F. (2018). “Alevi Bektaşî Şiirlerinde Kullanılan Sembollere Dair Bir İnceleme”. IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu 18- 20 Ekim 2018 Ankara. Bildiriler Kitabı I. Editörler: Orhan Kurtoğlu- Ayşe Çam-

- kara Erginer. Ankara: Hacı bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 751- 763.
- Karpuz, H. (2009). Konya Türk Kültür Varlıkları Envanteri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Neumeier, E. ve Schick, I. C. (2013). “Hat Sanatında Sefine İstifleri ve Nuh’un Gemisi”. Nuh Kitabı. Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi, 221- 232.
- Ocak, A. Y. (2017). Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler XIV- XVII. Yüzyıllar. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Okçuoğlu, T. (2000). 18. Ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öcalan, H. B. (2011). Malik Aksel Koleksiyonu Taşbaskısı Halk Resimleri Sergisi Kataloğu. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Renda, G. (1986). “Göreme’de Korunması Gereken Bir Ev”. III. Araştırma Sonuçları Toplantısı 20- 24 Mayıs 1985 Ankara. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 103- 132.
- Sarıkaya, M. S. (2011). “Türkiye’deki Bektaşî- Alevî Kültürüne Dair Farklı Bir Çevre: Bir Rifâî Risalesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. Alevilik Araştırmaları Dergisi 1, 25- 38.
- Tanman, M. B. (1990). İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipolojisi Denemeleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tanman, M. B. (1993). “Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii Şadırvanının Kubbesinde Zileli Emin’in Yarattığı “Osmanlı Dünyası” ve Bu Dünyaya Yansıyan Kişiliği”. Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. 491- 523.
- Tanman, M. B. (2016). “Geç Dönem Osmanlı Tekke Sanatında Seyyid Ahmet el- Rifa’î Türbesi Tasvirleri”. Tasvir Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü. Ed. Nicole Kañçal-Ferrari/Ayşe Taşkent. İstanbul: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 269- 295.
- Taşkan, D. (2019). “Yozgat’ta Unutulmuş Bir Eser: Tokmak (Çerkez) Hasan Paşa Camisi”. XII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri 25- 27 Nisan 2019, Konya. Ed. Osman Kunduracı- Ahmet Aytaç. Konya, 123- 128.
- Turan, H. (2018). “Kudüs ve Yafa’daki Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Tıslımları”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 11 (55), 422- 439.
- Tüfekçioğlu, A. ve Gümüş, İ. (2016). “Geç Dönem Osmanlı Mimarisi Duvar Resimlerinde Bazı Dokuma Tasviri Örnekleri ve Düşündürdükleri”. Arış Geleneksel Türk Sanatları Dergisi 12, 19- 29.

- Tüfekçioğlu, A. (2021). “Topkapı Sarayı Haremi’ndeki Ashâb-ı Kehf İsimleri Yazılı Kitabenin Düşündürdükleri”, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 20, 5- 17.
- Uludağ, H. (2005). *Osmanlı Hat Sanatında Tekke Yazıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uykur, R. (2020). “Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii’nde Yazının Bezeme Unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi”, *Vakıflar Dergisi* 54, 257- 282.
- Uzun, T. (2017). “19. Yüzyıl Osmanlı Duvar Resimlerinde Yeniliğin ve Değişimin Sembolü Tasvirler”. XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 02- 05 Kasım 2016, II. Cilt. Sakarya. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 852- 862.
- Uzun, T. (2019). “Sivas Yıldızeli Şeyh Halil Türbesi Duvar Resimleri”. *History Studies* 11 (5), 1839- 1853.
- Yurtsal, T. (2009). *Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yücer, H. M. ve Küçük, S. (2019). “Tasavvuf Literatüründe Ağaç Sembolizmi ve Muhyî’nin Temsîl-i Şecer İsimli Eseri”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (1), 13- 28.

Covid-19 Sonrası Eğitim Sisteminin Yeni Medya Ortamlarına Taşınmasına Yönelik Bir İnceleme

Taylan Maral¹

Mehmet Özdemir²

Özet

Dünya genelinde yaşanan COVID-19 salgınının etkilerinin hayatın her alanında derinden yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda eğitim sistemleri de sosyal hayatın bir parçası olarak değerlendirilmekte ve öğrencilerin gelecekleriyle ilgili olan sınav sistemlerinin yaşanan pandemi sürecinde ülkeler bazında değerlendirilmesi yapılırken, dijitalleşmenin de rolü öne çıkmaktadır.

COVID-19 pandemisi eğitim alanında önemli değişikliklere neden olmuş ve eğitim yöntemlerinin sosyal medya ortamlarına taşınmasını hızlandırmıştır. Pandemi, dünya genelinde okulların kapanmasıyla geleneksel sınıf ortamlarının yerini çevrimiçi eğitim platformlarına bırakmasına yol açmıştır. Bu dönemde sosyal medya, eğitim kurumları, öğretmenler ve öğrenciler için iletişim, içerik paylaşımı ve öğrenme aracı olarak büyük önem kazanmıştır. Ancak, bu dönüşüm beraberinde; çevrimdışı eğitime katılmayan öğrenciler, teknik problemler ve çevrimiçi eğitimde öğrenci katılımını sürdürme zorluğu gibi sorunları da beraberinde getirmiştir.

“COVID-19 Sonrası Eğitim Sisteminin Yeni Medya Ortamlarına Taşınmasına Yönelik Bir İnceleme” başlığı altında hazırlanan bu çalışmada, araştırmanın odak noktası, küresel salgının eğitim alanında yol açtığı zorluklara karşı geliştirilen çözümleri değerlendirmektir. Çin, Kanada, Güney Kore ve Almanya gibi farklı ülkelerin deneyimleri bu bağlamda incelenmiştir. COVID-19’un eğitim sistemine etkileri, geleneksel eğitim yöntemlerinin sınırlarını ortaya koymuş ve yeni medya olanaklarının eğitimde daha etkin

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, tmaral@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4508-4001

2 Dr. Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, mehmetozdemir@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9213-1926

bir rol oynamasının gerekliliği vurgulanmıştır. Çalışma, söz konusu ülkelerin eğitim sistemlerinde uygulanan çevrimiçi eğitim platformları, dijital araçlar ve öğrenme yöntemlerinin yanı sıra öğretmenlerin ve öğrencilerin bu döneme nasıl uyum sağladığına da odaklanmıştır. Sonuç olarak, COVID-19 sonrası dönemde eğitim sisteminin yeni medya ortamlarına geçişi, uluslararası örnekler ışığında analiz edilerek, gelecekteki eğitim yöntemlerinin şekillendirilmesine dair önemli perspektifler sunmaktadır.

1. Eğitim

Eğitim, ekonomik düzlemde reformları hayata geçirmenin, toplumun üretim kapasitesini artırmanın ve gelişmiş ekonomiler seviyesine ulaşmanın kalkınma açısından vurgulanan bir temel taşıdır. Bu unsurdan, kalkınmanın temelinde “insana yatırım” yapılmasının kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Bu yatırım, eğitim aracılığıyla iki düzeyde gerçekleşmektedir. Birincil düzeyde, ailelerin çocuklarına ve bireylerin kendilerine yatırım yapması söz konusudur. İkincil düzeyde ise, devletin vatandaşlarına yönelik yatırımı devreye girer. Bireyin bu yatırımı, toplumsal gereksinimlere uygun bir şekilde evrilmesine, gelişmesine ve ilerlemesine yardımcı olur. Bu süreç, teknolojik ilerlemeyi teşvik eder, sürdürülebilir kalkınmayı destekler ve eğitim ile sağlık alanlarında fırsat eşitliği ile refahın oluşmasına katkıda bulunur. Sonuç olarak, eğitim insanlık tarihi kadar eski ve sosyal bir olgu olarak varlığını sürdürür. Aile, din, ekonomi ve siyaset gibi temel sosyal olgulardan bir tanesidir. Bir toplumun ortak çıkarımı olsa da eğitim, kültür yapıları ve toplum değerlerine göre değişiklik göstermektedir (Abay, 2004: 135).

Tarım toplumu, ardından sanayi toplumu ve nihayetinde bilgi toplumu şeklindeki evrimsel dönüşüm, çeşitli yeteneklere sahip insan gücünün talep edildiği bir süreci ifade eder. Bu evrim, bireysel eğitimi de etkiler. Bu bağlamda, eğitim hedefleri ve kişisel bakış açıları değişir, bu da eğitim algısında farklı tutumların gelişmesine neden olur.

1.1. Eğitim Türleri ve Ortamları

Eğitim, bireylerin bilgi, beceri ve değerlerini geliştirmek hatta değiştirmek amacıyla donatılmış olup, birey ve toplum nazarında kalıcı yaklaşım değişikliği meydana getirmeyi de amaçlar. Eğitim, farklı bilim insanları tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır, ancak genel kabul görmüş sınıflandırmalar formel, informal, yaygın ve örgün şeklindedir. Formel eğitim, okul ve üniversite gibi resmi kurumlarda verilen eğitimidir. Bu eğitim, genellikle müfredatlar, ders planları ve sınavlar gibi standartlara göre düzenlenir. Informel eğitim, okul ve üniversite dışında, günlük yaşamda edinilen eğitimidir. Bu eğitim, genellikle aile, arkadaşlar, iş arkadaşları ve

diğer sosyal ortamlardan edinilir. Yaygın eğitim, toplumda yaygın olarak bulunan eğitimidir. Bu eğitim, halka açık kütüphaneler, müze ve sergiler gibi kurumlarda veya internet üzerinden edinilebilir. Örgün eğitim, bir meslek veya kariyere yönelik olarak verilen eğitimidir. Eğitim, bireylerin ve toplumun gelişimi için çok önemlidir. Eğitim, bireylerin yeteneklerini ve becerilerini geliştirir, bilgilerini ve değerlerini artırır, toplumda daha aktif ve sorumlu bireyler olmalarını sağlar. Eğitim, toplumu daha ilerici ve üretken bir hale getirmektedir (Erjem, 2013: 341).

Öğrenmenin ve öğretimin çeşitli şekillerde olması ve uygulanması, eğitimin verimliliğini arttırmak, eğitim-öğretim ortamını uygun şartlara göre değiştirmek, bulunduğu ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte ekonomik şartlar altında değerlendirmek gibi çeşitli nitelikleri içerisinde barındırabilir.

İnformel eğitim, planlı ve programlı olmayan, günlük yaşamda kendiliğinden gerçekleşen öğrenmedir. Bu tip öğrenmeler yaşamın her alanında gerçekleşebilir. Formel eğitimden farklı olarak, daha esnek ve daha kişiselleştirilmiş bir öğrenmedir. Birey, kendi ilgi alanları ve ihtiyaçları doğrultusunda öğrenmeyi seçebilir. Ayrıca, informal eğitim, formel eğitimden daha kalıcı bir öğrenmedir. Birey, informal ortamlarda öğrendiği bilgileri daha uzun süre hatırlar ve kullanır. Bireylerin yeteneklerini ve becerilerini geliştirmesine, bilgilerini ve değerlerini artırmasına, toplumda daha aktif ve sorumlu bireyler olmalarına yardımcı olur. Ayrıca, informal eğitim, toplumu daha ilerici ve üretken bir hale getirir (Demirel ve Ün, 1987: 42). İnformel eğitimin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Doğal şartlar altında kendiliğinden meydana gelir.
- Elde edilen beceriler kişiye göre değişiklik gösterebilir.
- Ne zaman ve nerede yapılacağı öncesinden planlanmamıştır.
- Süre bakımından geniş kapsamlı olarak tanımlanır (Sakin, 2011: 24).

İnformel eğitim, planlı ve programlı olmayan, günlük yaşamda kendiliğinden gerçekleşen öğrenmedir. Bu tür öğrenme, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşir. Birey, gözlemleyerek ve taklit ederek yeni şeyler öğrenir. Gözlem ve taklit, öğrenme kolaylığını sağlarken, öğrenmenin kalıcı olmasını da belirler. Bu dönemde insanlar zararlı alışkanlıklar da edinmiş olabilirler. Toplum, büyüyüp ve geliştiği sürece informal eğitim de bireylerin yetiştirilmesinde yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, formel eğitim uygulanmaya başlanmıştır.

Formel eğitim, planlı ve programlı bir şekilde, okullarda ve diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimidir. Formel eğitim, bireylerin yeteneklerini ve becerilerini geliştirmeye, bilgilerini ve değerlerini artırmaya yardımcı olmaktadır. İformel eğitim ve formel eğitim, birbirini tamamlayan iki tür eğitimidir. İformel eğitim, bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları sorunları çözmelerine yardımcı olurken, formel eğitim, bireylerin kariyerlerinde yükselmelerine yardımcı olur (Demirel, 1987: 55).

Formel eğitim, planlı ve programlı olarak, okullarda ve diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimidir. Formel eğitim, önceden belirlenmiş bir sistem içerisinde hazırlanır ve öğretim aracılığıyla hayata geçirilir. Eğitim başlamasından bitimine kadar hususi bir ortam içerisinde gözetim altında uygulanır. Değerlendirme ise sürecin belirli bölümlerinde ve sonucunda yapılır.

Örgün ve yaygın eğitim olarak ikiye ayrılan formel eğitim, bireylerin yeteneklerini ve becerilerini geliştirmeye, bilgilerini ve değerlerini artırmaya yardımcı olur. Formel eğitim, bireylerin kariyerlerinde yükselmelerine ve toplumda daha aktif ve sorumlu bireyler olmalarına yardımcı olur (Sakin, 2011: 19).

1.2. Yeni Bir Eğitim Ortamı Olarak Uzaktan Eğitim

Günümüzde uluslararası toplumlar, çeşitli alanlarda hedefler belirlemekte ve bu hedeflere ulaşmak için büyük çaba sarf etmektedir. Bu değişim süreci, artan görev yükü ile birlikte öğrenilen bilgilerin içeriğinin ve derinliğinin değişeceği gerçeğini beraberinde getirir. Kitle iletişimi, dünyadaki değişimleri şekillendiren en etkili unsurlardan biri olarak öne çıkmış; küreselleşme ve bilgi toplumu gibi terimler ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, bu kavramların günlük yaşantımızda daha belirgin bir yer edindiği bir dönemde, öğrenilmesi gereken bilgi miktarı artmış, bilgiler hızla tüketilmektedir (Antalyalı, 2004: 65). Özellikle teknolojinin hızla gelişmesi ve bilgi miktarının artması ile insanlar bilgiye ulaşmanın yollarını aramaktadırlar. Bu arayışla bilgi edinmenin en temel yolunun eğitimden geçtiği anlaşılabilir. Kişisel ve sosyal açıdan eğitim, insan hayatını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Nüfusun da artmasıyla birlikte öğretim faaliyetleri daha karmaşık hale gelmiş ve bu durum insanları yeni arayışlar yapmaya sevk etmiştir (Kaya, 2002: 113). Ancak, geleneksel eğitim kurumları insanların ihtiyaçlarını karşılamada sınırlı olabilir. Bu sınırlama, eğitimde adalet ve demokrasinin sağlanması, bireysel farklılıkların en aza indirilmesi, eğitim maliyetlerinin düşürülmesi ve eğitimin ana konularındaki fırsatlardan herkesin eşit olarak yararlanmasını sağlama gibi hedeflere yol açmıştır (Kazu ve Özdemir, 2002).

Buna karşın eğitim sorunu, genel halka aynı anda eğitim hizmeti verilememesinden, kişisel ilgi ve yeteneklerinin tam olarak düşünülmemesinden, bireylerin ihtiyaç duyduğu bilgi miktarı ve bilgi miktarının tam olarak belirlenmemesinden kaynaklanmaktadır. Uygun teknoloji kullanılarak sunulamaz ve etkin bir şekilde bu sorunları çözmeden gerekli bilgileri kısa sürede sağlayamaz, bu da eğitimcilerin ve yöneticilerin yeni çözümler aramasına neden olur. Bu noktada teknoloji hayatın değişmez unsuru haline gelmiş ve bilgiyi eğitim perspektifinden bireylere aktaran “uzaktan eğitim” kavramı ortaya çıkmıştır (Ateş ve Altun, 2008: 128).

Uzaktan eğitim, geleneksel eğitim yöntemlerinin aksine, coğrafi olarak ayrı alanlarda bulunan öğretmenler ve öğrencilerin teknoloji araçları aracılığıyla etkileşime girdiği bir eğitim sistemidir. Bu sistem, uzak köylerde veya bölgelerde yaşayan bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaynak veya öğretmen sorununu çözmek veya fiziksel engeller veya hastalıklar nedeniyle eğitimi sürdürmek amacıyla da kullanılmaktadır. Uzaktan eğitim, geleneksel eğitim yöntemlerine göre daha esnek, ekonomik, erişilebilir olması gibi birçok avantaja sahiptir. Uzaktan eğitim, günümüzde giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Uzaktan eğitimin sağladığı bu avantajların yanı sıra, teknolojinin gelişmesiyle birlikte uzaktan eğitimin daha kolay ve daha erişilebilir hale gelmesinin bir sonucudur. Bağımlıların eğitim ihtiyaçları, örgün eğitim almaya devam edemeyen gençler, kendini geliştirmek isteyen yetişkinlerin eğitim ihtiyaçları gibi nedenlerle ortaya çıkan eğitim modelleri. Uzaktan eğitim, bireyselleşme, özelleşme, geleneksel eğitime uygun olmadığı belirlenen öğrencilere eğitim verebilme, hareketlilik ve “diğer eğitim sistemlerine” göre daha az maliyetli olma gibi çeşitli özelliklere sahiptir (Yalın, 2005: 84).

Uzaktan eğitim üç ana özelliği ile özetlenebilir: Farklı koşullar altında yaygın olarak kullanılabilen bir eğitim uygulaması, kişiselleştirilmiş, kendi kendine öğretme eğitimi ve öğrenmenin sorumluluğunu bireye bırakan bir eğitimidir. Uzaktan eğitim, literatürde kullanılan yöntemlere göre farklı terimler kullanılarak tanımlanmaktadır. Uzaktan eğitimi tanımlamak için eğitim kurumları, eğitim yönetimi, çeşitli öğretim ortamlarının kullanılması, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki iletişim ve öğrenciler ile öğretmenler arasındaki fark gibi bazı temel işlevleri kullanır. Bu farklı işlevleri tanımlasa da uzaktan eğitimde harf öğreniminden çevrimiçi öğrenmeye kadar pek çok model bulunmaktadır. Herhangi bir karışıklığa neden olmayacağından, bu uzaktan eğitim modellerinin yorumunu dikkate almak önemlidir (Hızal, 1983: 74).

Ayrıca e-öğrenmenin, insanların ihtiyaç duydukları zaman ve istedikleri yerde internet aracılığıyla eğitim bilgilerine eriştikleri öğrenme türü olarak tanımlandığı da görülebilir. Özellikle son yıllarda internet tabanlı teknolojinin eğitimde yaygınlaşması, e-öğrenme kavramını gündeme getirmiştir. E-öğrenme bir uzaktan eğitim şeklidir ve önemi gün geçtikçe artmaktadır. E-öğrenme, iki farklı grupta senkronize ve asenkron olarak temsil edilmektedir. Senkronizasyon modeli, fiziksel olarak farklı yerlerde bulunan, eğitim deneyimi olan ve aynı zamanda iletişim kuran öğretmenler ve öğrenciler olarak tanımlanmaktadır. Eş zamansız e-öğrenme ise öğrenciyle gerçekleşir (Bledsoe, 2008). Öğrencilerin çalışmalarını tamamlamak için öğretmenle iletişime geçmelerine gerek yoktur.

E-öğrenme sayesinde, teknoloji kullanımıyla esnek bir öğrenme ortamı ve öğrenme süreci oluşturulabilir. Gamble'a göre (2009) e-öğrenme, zaman ve mekânla sınırlı olmayan öğrenmeyi sağladığı için, bilgisayar ve internet teknolojisinin kademeli gelişimi, bu tür uzaktan eğitimin kullanımına olan ilginin artmasına neden olmuştur. Web tabanlı uzaktan eğitimde, içeriği internette "html" sayfaları şeklinde öğrencilere sunulan bir başka uzaktan eğitim modelidir. Eğitim amaçlı hazırlanan bilgiler, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın öğrencilere ulaştırılabilir. Bu sayede zaman ve mekân gerektirmeyen, yüz yüze etkileşim gerektirmeyen bilgilerin hazırlanması, "ağ tabanlı eğitim" adı verilen ağ üzerinden öğrencilere iletilir.

Diğer bir model ise çevrimiçi öğrenmedir. Bu modelde, internet ve web tabanlı teknolojileri etkin bir şekilde kullanan öğretim araçları, anlamlı etkileşimler yaratmak ve öğrenme ortamında öğrenmeyi teşvik etmek için kullanılmaktadır. Herhangi bir çevrimiçi öğrenme ortamı aracılığıyla bilgi edinmek isteyen öğrenciler, derse katılan öğretmenler veya diğer öğrencilerle etkileşime girebilirler. Bu nedenle Aşkar ve Güngör (2004) öğrencilerin sesli veya görüntülü sohbeti kullanabileceğinin ve sorulara yanıt bulabileceğinin altını çizer. Mobil öğrenme ise son e-öğrenme modelidir. Mobil bilgi işlem ve e-öğrenme alanlarının ortak bir değerlendirmesinin sonucudur. E-öğrenme modeline erişmek için dinamik olarak oluşturulmuş hizmetleri ve iletişimleri kullanabilirsiniz. Uzaktan eğitimin tüm bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, hızlı nüfus artışı ve insanların geleneksel eğitime erişimlerinin devam ettiği düşünüldüğünde, bu öğrenci gruplarını eğitim kurumlarında barındırmak zordur (Kakar, 2008).

Uzaktan eğitim, bireylere kendi zamanlarında ve kendi hızlarında öğrenme fırsatı sunmaktadır. Bu, bireylere daha fazla esneklik sağlamakta ve onların öğrenmelerini daha kolay hale getirmektedir. Bireylere daha fazla kaynak ve daha fazla etkileşim fırsatı sunmaktadır. Uzaktan eğitim,

eğitimi kişiselleştirmekte, bu da bireylere kendi ilgi alanları ve ihtiyaçları doğrultusunda öğrenme fırsatı sunmaktadır. Uzaktan eğitim, bireylere öğrenme sorumluluğu vermekte bu durum da bireyleri daha aktif bir şekilde öğrenmeye teşvik etmekte ve onların öğrenmelerini daha kalıcı hale getirmektedir. İlgi ve yetenekleri geleneksel eğitim yöntemlerinden daha esnek ve kişisel koşullara uygulanabilir. Bu bakımdan uzaktan eğitim, öğrencileri öğrenme stillerine göre yetiştirebilen bir uygulama olduğunu da söylemek mümkündür (Dabbagh ve Ritland, 2005).

Teknolojinin hızlı gelişimi, dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitimde büyük ilerlemeye yol açmış, uzaktan eğitim modeli de günümüzdeki haline gelene kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir (Coşgun, 2007: 35). Uzaktan eğitime ilk kayıt şeklinin alfabe eğitimi olduğu görülmektedir (Ekici, 2003: 49). Genellikle 1700’lerde İngilizce öğretilmesi amacıyla başlayan modelde, posta sistemi öğrencilere mektup ve öğretmenlere ev ödevi göndermek için kullanılmıştır. Almanya’da Toussaint ve Langenscheidt’in 1856 yılında Berlin’de ilk adımlarını atmaları, “Tele Kolleg”, “SchulFernsehen”, “FernUniversität” ve “DeutshInstitutFürFernStudien” gibi kurumların gelişmesine yol açmıştır. 1900’lerde radyo ve ses kayıt cihazlarının iletişim için kullanılmasıyla bu araçlar uzaktan eğitim için de kullanılmaya başlanmıştır (Curabay ve Demiray, 2002: 25).

Öte yandan Avustralya, insanlar uzakta yaşadığı için 1914 yılında bir “yazışmalı eğitim sistemi” kurarak uzaktan eğitim alanına girmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra ülkenin eğitim düzeyini yükseltmek için uzaktan eğitim sistemi giderek önem kazanmış ve öne çıkmıştır. Bu alandaki ilk uygulama Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi ülkelerde yapılmaktadır. Güney Afrika Üniversitesi 1946’da uzaktan eğitim uygulayan 11 üniversite arasında en büyük bölümlerden biri olan Dış Çalışmalar Bölümü adında bir bölüm kurulmuştur. Uzaktan eğitim sistemi, 1948 yılında Japonya’da askerler, yarı zamanlı okullar veya ortaokullar, lise ve yükseköğrenim seviyelerine eğitim fırsatları sağlamak için “Eğitim Kanunu”na uygun olarak geliştirilmiştir (Arar, 1999).

Uzaktan eğitim bağlamında kullanılan başka bir teknoloji de televizyondur. Bu alandaki ilk uygulama, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Iowa Üniversitesi’nde 1932-1937 yılları arasında gerçekleştirilen eğitim amaçlı televizyon yayınlarıyla başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uzaktan eğitim alanında yapılan ilk girişimlerden biri de Massachusetts’te Boston’da “Evde Öğrenme Araştırma Derneği”nin kuruluşudur (Uşun, 2006: 51). Amerika Birleşik Devletlerinde her yıl ortalama 5 milyon kişi uzaktan eğitim almaktadır. 1993 yılında, modemleri ve bilgisayarları olan

yaklaşık 30.000 yetişkin, benzer çevrimiçi üniversitelerde eğitim görmüştür. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki 390 üniversite öğrencilerle iletişim kurmak için iki yönlü bilgisayar ortamı teknolojisini kullanmıştır. 1995 ile 1996 yılları arasındaki altı ayda, her okul yaklaşık 150 uzaktan eğitim programı oluşturmuştur (Aker, 2002: 21).

Bugüne geldiğimizde, teknolojinin gelişmesiyle beraber uzaktan eğitim uygulamalarının ilk önceleri disket, cd-rom, internet vb. etkileşimli araçlarla sağlandığını görmek mümkün. İnternet teknolojisinin hızlı gelişimi ve internetin yaygın kullanımı, eğitimde karşılaşılan bazı sorunların çözümünde de büyük bir etki yaratmıştır. Ne zaman ve nerede olursa olsun, toplumun her kesimine eğitim vermek başta örgün eğitim veren kurumlar olmak üzere her kurumun vazgeçilmez arzudur. Ülkemizdeki eğitim kurumlarının imkânları ve ihtiyaçları göz önüne alındığında, okumak isteyen bireylerin yaşları, meslekleri ve coğrafi konumları nedeniyle eğitim sorunları yaşadıkları görülmektedir. 1990'dan beri internet, eğitimde kullanılmaktadır ve günümüzde en yaygın bilgi akış sistemi haline gelmiştir (Mahiroğlu ve Coşar, 2008: 64). Metin, video, ses ve grafikleri hızlı ve kolay bir şekilde aktarmak, paylaşmak ve dünyaya sunmak için internet teknolojisini kullanmak eğitim faaliyetlerini artırmaktadır.

Uzaktan eğitimde internet, öğrencilerin bilgilerine erişmek ve öğretmenlere bilgi aktarmak için kullanılmaktadır. Uzaktan eğitimin yarattığı sanal eğitim ortamı, eğitim için gelişen internet teknolojisinin en yaygın şeklidir. İnsanların bilgiye erişimindeki zaman ve mekân sınırlamalarını, personel ve yetenek sınırlamalarını tamamen ortadan kaldırır ve yeni içerik ekler. Uzaktan eğitim metotlarında çeşitli araç ve gereçler giderek daha fazla kullanılmakta ve uygulamaları Türkiye'de de hızla artmaktadır (Akman ve Güler, 2008: 47). Salgın, hastalık, savaş vb. olağanüstü durumlar karşısında uygulanan uzaktan eğitim sistemi, zorunlu haller dışında özellikle çalışan kişilerce tercih edilmiş, örgün eğitim sistemine dâhil olma imkânı olmayan kişilerce uygulanabilirliği açısından önemini korumuştur.

2. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Eğitimin Dijitalleşmesi

Bir pandemi, belirli bir toplumda belirli bir süre içinde bulaşıcı hastalıklarla enfekte olmuş bireylerin sayısında öngörülemez bir artış anlamına gelmektedir. Pandemi, "dünyada birden fazla ülkede veya bir kıtanın geniş bir alanında yayılan ve etkisini gösteren bir salgının genel adı" olarak tanımlanmaktadır (Sarı, 2020). Dünya tarihine dönüp baktığımızda, literatürde bulaşıcı hastalıkların neden olduğu birçok salgın ve pandemi kayıt altına alınmıştır.

1918'de İspanyol gribi dünya çapında 250 milyon insanın ölümüne neden oldu ve bu hastalık hava yoluyla bulaşan en ciddi hastalık olarak kayıtlara geçti. Asya gribi 1957'de ortalama 3 milyon kişinin ölümüne neden oldu. 1968'de bazı verilere göre 4 milyon kişiyi öldüren Hong Kong gribi ve 2009-2010'da ortalama 400.000 kişiyi öldüren alt grip türleri de bu yaygın hastalığa örnek olarak gösterilmektedir. Örneğin, binlerce kişi HIV virüsü ile enfekte olmuş ve bu da Edinilmiş Bağışıklık Yetersizliği Sendromu (AIDS) ile sonuçlanmıştır. Bu hastalık bağışıklık fonksiyonunun kaybına neden olurken, ilk olarak 1981'de Amerika Birleşik Devletlerinde tanımlanmış ve hastalık 2000 yılında sağlık tarihine geçmiştir. Hastalık kan, plasenta, emzirme ve cinsel yollarla bulaşmış ve binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Havayla taşınmayan hastalıklar, hava yoluyla bulaşan hastalıklara göre daha hafif önlemler gerektirmektedir (Tümer ve Ünal, 2001: 1).

Öyle ki hava yoluyla bulaşan hastalık vakalarındaki artışı durdurma çabaları tecrit sürecine yol açmıştır. İzolasyon, mikroorganizmaların enfekte hastalardan diğer hastalara, sağlıklı kişilere ve sağlık personeline bulaşmasını önlemek için alınan fiziksel önlemleri ifade etmektedir (Sarı, 2020).

Bu durumda izolasyon, havadan bulaşan hastalıkları durdurmak veya yayılmalarını azaltmak için en gerekli önlemdir. Yalnızlığın neden olduğu sosyal bağlantı eksikliği, yalnızlığa ve ciddi sağlık sorunlarına neden olabilmektedir. Yalnızlık ve sosyal izolasyon nedeniyle ani ölüm riski; sigara içme, fiziksel egzersiz yapmama ve obezite risklerine direnecek kadar büyüktür. Benzer şekilde, sosyal mesafenin ve kötü sosyal ilişkilerin geri dönüşü, kalp krizi ve felç riskini büyük ölçüde artırmaktadır. Bununla birlikte, depresyon, anksiyete ve intihar, sosyal izolasyonun neden olduğu yalnızlığın neden olabileceği önemli sağlık durumlarıdır. Tüm bu nedenlerle bulaşma riskini azaltmak için benimsenen sosyal izolasyon önlemlerinde felç, kalp hastalığı, bunama veya intihara yol açabilecek ruhsal hastalıkların önlenmesi yönetimin dikkat etmesi ve önleyici tedbirler alması gereken bir diğer konudur (HHS, 2020).

Pandemi, kısa zamanda bütün dünyayı etkileyen insan davranışları ile yaşam tarzlarını ve alışkanlıklarını değiştirmelerine neden olan global süreçtir. Pandeminin sosyal etkisi ciddidir (Akbaş ve Dursun, 2020: 81). Pandemi sırasında seyahatler ciddi şekilde kısıtlanırken okullar, marketler ve stadyumlar kapatılmıştır. Havaalanlarının kapatılması ve uçuşların iptal edilmesi birçok insanın seyahat, geçim ve aile hayatını da derinden etkilemiştir.

Son yirmi yılda, dünya havacılığının hızla gelişmesi ve yolcu trafiğinin artması ile küresel bir pandemi riski de artmıştır. Modern ve verimli hava yolculuğu ile güney Çin menşeli SARS virüsü, 2003 başlarında hızla

30'dan fazla ülkeye / bölgeye taşınmıştır. Ancak salgının önlenmesi amacıyla havaalanlarının kapanması, etkilenen bölgelerdeki sosyal hareketliliğe de zarar vermiştir (Wong ve Leung, 2007: 175).

Okulların geçici süre ile askıya alınması genellikle bir pandemide yayılımı azaltmak adına ilk müdahale olarak kabul edilir çünkü öğrenciler virüsü etkili bir şekilde yayabilirler. Okulların zamanında kapatılması ve halka açık toplantıların iptal edilmesi, 1918 Amerikan grip salgını sırasında salgının neden olduğu ölümlerin sayısının azaltılmasıyla önemli ölçüde ilişkilidir. Ancak pandemi sırasında çocuklar evde ailenin günlük düzenini bozmuş ve bu durum özellikle çalışan anneler açısından zorlayıcı nedenlere yol açmıştır (Cauchemez ve Ferguson, 2009: 474).

Küreselleşen dünyada ülkeler arası iş birliğinin artması çeşitli alanlarda olumlu neticeler elde etse de kimi zaman iş birliğinin olumsuz neticeleri de ortaya çıkmıştır. Olumsuz etkilerin en bariz örneği küresel Covid-19 salgınıdır (Secon, Woodward ve Mosher, 2020).

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde birçok ülkenin eğitim sistemlerini etkilemiş ve eğitimin dijitalleşmesini hızlandırmıştır. Pandemi sürecinde okulların fiziksel olarak kapanması, uzaktan eğitim ve çevrimiçi derslerin önemini artırmıştır. Eğitim kurumları, öğrencilere ders içeriklerini çevrimiçi platformlar aracılığıyla sunarak eğitime devam etmeye çalışmışlardır. Bu dönem öğrencilere daha fazla esneklik ve erişilebilirlik sağlamakla birlikte, coğrafi engelleri ortadan kaldırarak, farklı bölgelerde yaşayan öğrencilerin de aynı eğitim kaynaklarına ulaşmasını sağlamıştır. COVID-19 ile birlikte dijitalleşme, öğretmenlere interaktif ve çeşitli dijital materyaller oluşturma ve paylaşma videolar, interaktif simülasyonlar, çevrimiçi testler gibi materyallerle öğrencilerin daha etkili bir şekilde öğrenmeleri desteklemiştir.

Eğitim teknolojilerinin (EdTech) ve çeşitli eğitim araçlarının yaygınlaşmasına yol açan bu süreç, video konferans platformları, eğitim yönetim sistemleri, çevrimiçi içerik platformları gibi araçların eğitim süreçlerine entegre edilmesinde etkin rol oynamıştır. Dijitalleşme ile birlikte öğretmenlere ve öğrencilere yaratıcı öğrenme yöntemleri deneme fırsatı sunulmuştur. Örneğin, sanal saha gezileri, dijital laboratuvar deneyleri gibi etkileşimli yöntemlerle öğrenme deneyimi zenginleştirilmiştir. Uzaktan eğitimle birlikte öğrencilerin teknoloji becerileri ve dijital okuryazarlığı artmış ve bu, onların gelecekteki iş yaşamında ve dijital dünyada daha etkin olmalarını sağlayabilir düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Dijitalleşme süreci aynı zamanda teknolojiye erişimdeki eşitsizlikleri de dijital bölünmeyi de ön plana çıkarmıştır. Dijital araçlara erişimi olmayan veya

teknoloji kullanma konusunda yetersiz destek alan öğrenciler, dezavantajlı durumda kalmıştır. Bu süreç öğretmen eğitimi eğitimin de önemini bir kez daha tartışmaya açmıştır. Öğretmenlere dijital eğitim materyali oluşturma ve çevrimiçi ders yönetimi konusunda hızla adapte olma fırsatı sunulmuştur.

2.1. Almanya’da Eğitim

Almanya’da okullar ve anaokulları ilk kez mart ayında kapatılmıştır. Bu dönemde 11 milyon öğrenci uzaktan eğitim almak zorunda kalmıştır. Ülkenin her eyaleti eğitim politikasına karar verirken farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu uygulamalar arasında her hafta veya birkaç gün e-posta yoluyla ev ödevi, video konferanslar aracılığıyla ders veren öğretmenler ve oluşturulan sayfalara ödev yükleyen öğrenciler yer almıştır. 4 Mayıs’tan itibaren Alman okulları kademeli olarak açılmış ve ardından yaz tatili başlamıştır. Alman ilkokul ağustos ayında maske takarak yeniden açılmıştır. Ekim ayında başlayan ikinci dalganın getirdiği kısıtlamalara rağmen yüz yüze eğitim kesintiye uğramamıştır. Vaka sayısındaki artıştan sonra getirilen kısıtlamalar nedeniyle, başlangıçta 21 Aralık’ta başlaması planlanan Noel ve Yeni Yıl tatilleri 16 Aralık’a geri çekilmiştir. 8 Ocak’a kadar sürecek olan tatilden sonra okulun açılıp açılmayacağı belli değildir (Dünya.com, 2021).

Koronavirüs salgını, eğitim faaliyetlerini de derinden etkilemiştir. Dünyanın birçok ülkesi gibi Almanya’da da konferans salonları ve derslikler normal zamanlarda tıka basa dolu iken pandemi sırasında neredeyse boşalmıştır. Pandeminin ardından fakülte, personel ve öğrenci toplantıları asgariye indirilmiş, birçok üniversitede eğitime ara verilmiş, kütüphaneler geçici bir süre yasaklanmıştır. Kitaplar sadece yazılı başvuru ile posta yoluyla öğrencilere teslim edilebilir duruma getirilmiştir. Üniversitelerde ve kolejlerde, yeni bir eğitim dönemine uzaktan devam edilmesi planlanmıştır. Alman Yüksek Öğretim Kurumları Birliği Başkanı Kempen, “*Yeni dijital ders formatı kimseyi coşku içinde bırakmadı, ancak itiraz eden de olmadı*” şeklinde ifade ederek, öncelikle öğrencilere, bütün kısıtlamalara rağmen eğitim fırsatı sunma amacında olduklarını belirtmiştir. Kempen, dijital ders anlatımı için teknolojik destek gerektiren öğretim üyelerine de gerekli yardımların sağlandığını vurgulamıştır. Ayrıca, salgın nedeniyle ‘dönemi dondurma’ seçeneğinin değerlendirildiğini, ancak bu seçeneğin öğrencilerin kariyerlerini olumsuz etkileyebileceği kaygısı nedeniyle uygulanmadığını aktarmıştır (DW.com, 2021).

Alman Yüksek Öğretim Kurumları Derneği dijital eğitimin devam edeceğine dair bir mesaj yayınlasa da öğrenciler dijital eğitimde farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Akla gelen en önemli soru, her öğrencinin sorunsuz

bir internet bağlantısına sahip olmamasıdır. Alman Yüksek Öğretim Kurumunda Öğrenim Gören Yabancı Öğrenciler Derneği'nden yapılan açıklamaya göre, iyi donanımlı bilgisayarı olmayan öğrenciler yurttan sınıfa uygun bir ortam bulamıyor ya da sınıfta zorluk çeken öğrenciler uzaktan eğitimden şikâyet etmişlerdir. Duisburg-Essen Üniversitesi İngilizce ve Tarih Öğretmenliği Öğrenci ve Öğrenci Birliği Temsilcisi Amanda Steinmaus, üniversitenin maddi açıdan dezavantajlı olduğunu, bazı öğrencilere dizüstü bilgisayar sağladığına ve çalışması gereken öğrencilerin durumuna dikkat çekmiştir. Steinmaus, eğitimlerinin yanı sıra “geçimini sağlamak için çalışmak zorunda olan öğrencilerin pandemi nedeniyle işlerine devam edemediklerini” belirtmiştir (DW.com, 2021).

Steinmaus, dijital üniversitenin öğrenciler arasında oldukça az bir memnuniyet oranına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, “uzaktan eğitimden memnun olanların olduğunu ve dijital eğitimin olumlu yönlerine dikkat çektiğini” belirtmiştir. Steinmaus’a göre, “artık derslerin katılım için fiziksel olarak okula gitmeyi gerektirmemekte, kaçırılanlar veya yeniden izlemek isteyenler internet üzerinden esnek saatlerde derslere ulaşabileceklerdir”. Ancak, hem öğretim üyeleri hem de öğrenciler “uzaktan eğitimi uzun vadede sürdürülebilir” olarak görmemektedir. Örneğin, fizik veya kimya gibi bölümlerde uzaktan laboratuvar dersleri düzenlemek mümkün değildir. Bu nedenle, güz döneminde bazı derslerin sıkı güvenlik önlemleri altında küçük gruplar halinde yüz yüze öğretileceği beklentisi oluşmuştur. Diğer yandan, Almanya’daki 26.000 eğitim kurumundan 6.000 yükseköğretim kurumunda ders veren eğitimciler, yüz yüze eğitim talepleriyle ilgili dilekçeler sunmuşlardır. Fakülteler, üniversitelerin temel özelliklerinden birinin karşılıklı etkileşime dayalı kolektif öğrenme süreci olduğunu özellikle vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, yüz yüze yükseköğrenimin öğrencilerin bilişsel ve sosyal gelişimi için önemli bir rol oynadığına ve salgın nedeniyle bu önemin tehlike altında olduğuna dair uyarılar yapılmıştır (Times Higher Education, 2021).

Almanya’da, siyasetin, uzaktan eğitimin genişlemesi ve geliştirilmesiyle öğretim üyelerinin sayısında ve maaşlarında tasarruf sağlanabileceği düşüncesi dile getirilmiştir. Ancak, Alman Yüksek Öğretim Kurumları Birliği Başkanı Prof. Dr. Kempen bu görüşe karşı çıkmıştır. Kempen’e göre bu iddia “tamamen mantık dışıdır”. Kempen, “Elbette, geçmiş yüzyılın eğitim alışkanlıkları ve müfredatıyla devam etmeyeceğiz; dijital olanaklar yüz yüze eğitime destek sağlayacak. Ancak uzaktan eğitim, yüz yüze eğitimi tamamen yerine koymaz. Bilim diyalogla gelişir” diyerek görüşlerini ifade etmiştir (Kempen, 2021).

2.2. Güney Kore’de Eğitim

Yeni yılın başında, ilk COVID-19 vakaları bildirildiğinde, bu hızla yayılan pandeminin tam ölçeğini ve doğasını ve dünyayı nasıl etkileyeceğini öngörmek oldukça zordu. Haftalar ve aylar içinde, gezegendeki neredeyse her birey bir şekilde bu virüsten etkilendi. Güney Kore, büyük bir salgınla karşı karşıya kalan ilk birkaç ülkeden biriydi. Güney Kore’de ocak ayı ortasında teyit edilen ilk COVID-19 vakasından sonra, rakamlar sonraki haftalarda kısa sürede yükselmiştir. Güney Kore hükümeti ulusal alarm seviyesini en yüksek kategoriye yükseltmiş, ulusal acil durum ilan etmiştir. Görünmez bir düşman tarafından alarm verilmeden vurulmuş gibi, bütün ulus umutsuzluk durumuna düşmüştür (Inter-American Development Bank [IADB], 2021).

Salgının beşinci ayında Güney Kore’deki durum görünüşe göre daha iyi hale gelmiştir. Titiz temas takibi, sosyal mesafe ve maske takmak ve sanitasyon gibi kişisel sağlık önlemleri ile birlikte yüksek test ve teşhis yetenekleri oranı sayesinde toplam pozitif vaka sayısı azalmış ve ölüm oranı diğer ülkelere göre düşük seviyelerde bulunmuştur. Eğri nihayetinde düzleşmiş ve ülke COVID-19 salgınlarını kontrol edip hafifletebilmiştir.

12 Haziran itibarıyla, hastalık teşhisi veya semptomları pozitif olanlar dışındaki tüm öğrenciler, kampüse adım atmadan yaklaşık dört ay sonra okula geri döndüler (Güney Kore’de akademik yıl genellikle mart ayı başlarında başlar). Salgın sırasında öğrencilerin okula gitmelerine fiziksel olarak izin verilmemesine rağmen, sınıflar çevrimiçi eğitim modellerini kullanmaya devam edebilmiştir (IADB, 2021).

Aşamalı çevrimiçi öğrenme, 9 Nisan’da ortaokul ve lise son sınıflarındaki öğrencilerden başlayarak uygulanmış ve 20 Nisan’a kadar tüm diğer sınıflara genişletilmiştir. Öngörülemeyen sorunları azaltırken hem öğretmenlerin hem de eğitim BİT altyapısının gerekli hazırlıkları yapması için biraz zaman gerekmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, fiziksel okulların açılmasını çevrimiçi öğrenmeyle değiştirmeye karar verirken, atılan ilk adım BİT altyapısını genişletmek olmuştur. Güney Kore’nin küresel bir ICT öncüsü olarak uzun süredir devam eden ünü göz önüne alındığında, bu bazılarını garip gelebilir. Kore Bilim ve BİT Bakanlığı’nın 2019 raporuna göre, COVID-19 salgınından önce, Güney Koreli hanelerin% 99,7’si internete tam erişime sahipti ve gençlerin% 99,9’u günlük yaşamlarında yüksek hızlı internet kullanıyordu. Yine de Eğitim Bakanlığı, daha önce çok sayıda kullanıcının çevrimiçi öğrenme platformlarına aynı anda erişmesine izin vermeye çalışmadıklarını fark etti. Bunun nedeni, bir dereceye kadar, çevrimiçi öğrenmenin tercih edilen öğrenme aracı olarak algılanmamasıdır. Ve bu aynı zamanda, çevrimiçi öğrenmenin başlangıçta ulus genelindeki

tüm öğrencileri aynı anda birbirine bağlayabilecek bir sunucu hacmiyle tasarlanmamış olmasından da kaynaklanıyor. Yeni durumla başa çıkmak için, iki büyük çevrimiçi öğrenme platformu için ekstra sunucular eklendi: Kore Eğitim ve Araştırma Bilgi Servisi'nin (KERIS) e-Öğrenim Sitesi ve Eğitim Yayın Sistemi'nin (EBS) Çevrimiçi Sınıf Platformu. Ek sunucular ile artık her platform aynı anda 3 milyon öğrenciye ev sahipliği yapabiliyor, ilkokul, ortaokul ve liselerdeki tüm öğrenciler, KERIS e-Öğrenim Sitesi ve EBS Çevrimiçi Sınıf Platformu üzerinde oluşturulan yaklaşık 470.000 çevrimiçi sınıfla çevrimiçi sınıflarına tamamen katıldı (IADB, 2021). Çevrimiçi derslere ek olarak, EBS, öğrencilerin farklı koşullar veya özel ihtiyaçları olan eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla TV kanalı oluşturdu. Örneğin, EBS, genç yaşları ve fiziksel sınıf ortamında bile deneyim eksikliği nedeniyle çevrimiçi öğrenmede zorluk çekmesi muhtemel olan birinci ve ikinci sınıf öğrencileri için tasarlanmış özel televizyon kanalları oluşturdu.

İlk başta, okullar kapalıyken birçok öğretmenin kafası karışmıştı ve öğretmenlere derslerinin çevrimiçi olarak öğretileceği söylendi. Sorun, bazı öğretmenlerin başlangıçta çevrimiçi öğretimde rahat hissetmemeleriydi. Çevrimiçi öğretime geçişe yardımcı olmak için hükümet, çevrimiçi eğitim yönergelerini ülke çapında yayınlamak ve dağıtarak hızla yanıt verdi. Hükümet ayrıca, öğretmenlere çevrimiçi platformlar aracılığıyla nasıl öğretilecekleri, nasıl iletişim kurulacakları ve içerik paylaşılacağı konusunda geniş bir bilgi yelpazesi sunan "School-On" adlı bir web sitesi oluşturdu. Sorunsuz bir geçiş için sorunları daha da hafifletmek için, Metropolitan düzeylerindeki bir grup gönüllü öğretmen, yerel Eğitim Ofislerinden destek alarak cihazlarına uzaktan bağlanarak teknik zorluk yaşayan öğretmenleri desteklemeyi amaçlayan "Teacher-On" adlı ek bir hizmeti uygulamaya başladı. Ayrıca, 10.000 "Temsilci Öğretmenlerden oluşan Topluluk" adlı bir grup oluşturuldu. 10.000 rakamı Güney Kore'deki yaklaşık 10.000 okulun her birinden bir öğretmeni temsil ediyordu. Bu topluluk, öğretmenleri Eğitim Bakanlığı, 17 Büyükşehir ve İl Eğitim Dairesi, KERIS ve EBS ile buluşturur. Bu grubun özü, politika yapıcılardan öğretmenlere kadar çevrimiçi derslerin yürütülmesi ile ilgili her türlü konuyu ortaklaşa ele almaktır. Tüm bu çabaların bir araya getirilmesiyle öğretmenler 21 Nisan itibarıyla 2 milyondan fazla dijital içerik oluşturdu ve bunları iki büyük platforma yükledi (IADB, 2021).

Bir madalyonun iki yüzü gibi, çevrimiçi eğitimi tanıtmak hem fırsat hem de istenmeyen sonuçlar getirebilir. Başarılı bir şekilde uygulanırsa, bir kriz sırasında eğitime devam ederek büyük fayda sağlayabilir. Bununla birlikte, çevrimiçi eğitim, kaçınılmaz olarak, internete erişim, dijital cihazlara sahip olma, öğrencilerin bilgisayar okuryazarlığı seviyeleri vb.

dâhil olmak üzere birçok ön koşulu gerektirir. Çevrimiçi eğitimin, titiz bir değerlendirme olmaksızın dijital uçurumun genişletilebileceği ve eğitim eşitsizliğini artırabileceği endişesi vardı. Bu olumsuz sonuçlardan kaçınmak için Güney Kore hükümeti ücretsiz dijital cihaz kiralama hizmetleri sağladı. Böylece, dijital cihazları olmayan düşük gelirli ailelerden gelen öğrencilere, okullarından cihaz ödünç alma konusunda öncelik tanındı.

Güney Kore'nin COVID-19 salgınından çıkardığı önemli bir ders, benzer bir eğitim krizinin tekrar ortaya çıkabileceği ve buna hazırlıklı olunmasının gerektiğidir. Neyse ki, çevrimiçi eğitimin güçlü bir varlık olduğu kanıtlandı. Çevrimiçi eğitimin ilk ve orta öğretim sisteminin tamamen yerini alması daha az olası olsa da, iyi tasarlanmış çevrimiçi öğrenme, gelecekte eğitime daha iyi yardımcı olmak için yeni fırsatlar sağlayacaktır. Bu anlamda, Güney Kore'nin COVID-19 deneyimine dayanarak, ülke, yapay zeka ve bulut bilişim sistemlerini içeren yeni bir çevrimiçi eğitim modeli oluşturmak için bir adım ileri gidiyor. Ayrıca, bu deneyime ve öğrenilen derslere dayanarak, Güney Kore, eğitim boyunca daha iyi bir gelecek inşa etmek için uluslararası deneyimleri paylaşarak ve öğrenerek küresel toplulukla birlikte çalışmaya kararlı olduklarını göstermiştir.

2.3. Kanada'da Eğitim

Okul ortamında COVID-19 yayılma riskini azaltmak için kullanılan tedbirler, bireyler tarafından kendilerini ve diğerlerini korumak için alınan kişisel önleyici tedbirlerin yanı sıra belediyeler, yerli topluluk liderleri, okul kurulları tarafından uygulanan toplum temelli tedbirleri içermektedir.

Okullarda fiziksel mesafeyi korumak her zaman mümkün olmadığından, COVID-19'un okullarda yayılma riskini azaltmak için birden çok önlemleri "katmanlara ayırmak" önemli olacaktır. Bireysel önleyici tedbirlerin uygulanması ve teşviki gibi bazı risk azaltma tedbirlerinin tutarlı bir şekilde uygulanması gerekirken, diğer tedbirlerin okuldaki ve toplumdaki risklerle orantılı olması gerekmektedir (Canada.ca, 2021).

Okullarda ve toplumda yüz yüze eğitimin faydalarını COVID-19'u yayma riskiyle dengelemek için, hangi eğitim sağlama modunun seçileceğine dair karar, risk temelli bir yaklaşıma dayanmalı ve müzakere edilmelidir. Okul ortamını göz önünde bulundurmak, risk azaltma önlemlerinin nasıl uygulanacağı konusunda bilgilendirmeye yardımcı olacaktır (Di Demonico, Pullano vd., 2020).

COVID-19 salgını sonrasında Kanada'da eğitime yönelik çeşitli önemli önlemler alınmıştır. Ülke öncelikli olarak virüsün yayılmasını kontrol altına almak için birçok ülkede olduğu gibi okulları kapatma kararı almıştır.

Dersler çevrim içi verilerek öğretmenler ve ebeveynlerden destek alınmaya çalışılmıştır. Ancak Kanadalı otoriteler bu sistemi çok çabuk kabul etmediler. Bazı öğrenciler bu yeni ortamda başarılı olurken, diğerleri zorlukla karşılaşmak durumunda kaldılar. Kendi kendini yönetme ve bağımsız çalışma eğilimi olanlar öğrenciler gelişmeyi başarırken diğerleri ciddi bir şekilde bu yeni sistem ile uğraşmak zorunda kaldılar. Korona virüs Kanada’da aynı zamanda mevcut eğitim eşitsizliklerini de ağırlaştırmıştır. Öğrenme güçlüğü, sınırlı dijital okuryazarlık ve sosyoekonomik durum gibi faktörler nedeniyle dezavantajlı durumda olan öğrenciler benzersiz zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Rachel Strathdee, 2022).

2.4. Çin Halk Cumhuriyeti’nde Eğitim

Ocak 2020’nin sonlarında Çin, tüm eğitim faaliyetlerini ertelemiş ve Çin Eğitim Bakanlığı (MOE) okulları ve yükseköğretim kurumlarını yüz yüze öğretim yerine çevrimiçi sunumları kullanmaya çağırmıştır. Bu durumun en önemli özelliği, Çin’in resmi olarak ilk kez büyük ölçekli çevrimiçi öğretime izin verdiğini gösteriyor olmasıdır. Bu çağrıya yanıt olarak, Çin anakarasındaki çoğu il, belediye ve özerk bölge bahar döneminin başlama tarihini geri çekmiş ve çevrimiçi kurslara geçmiştir.

Nisan 2020’den itibaren, liselerden başlanarak, kampüs öğretimi kademeli olarak okul öğrencilerine açılmaya başlanmıştır. 11 Mayıs’a kadar tüm iller / belediyeler ve özerk bölgeler, lise öğrencileri için kampüs eğitimine devam etmiş ve yükseköğretim kurumlarının kampüslerine dönmesine izin verilmiştir. Kampüs kurslarına katılan öğrencilerin gün boyu vücut ısıları ölçülmüş, düşük riskli ortamların içinde ve dışında maske takmaları sağlanmış ve yalnız yemek yemeleri istenmiştir. Guangzhou ve Shenyang gibi bazı şehirlerde, 9. ve 12. sınıflardaki öğrenciler, öğretim üyeleri ve personel kampüse dönmeden önce bir COVID-19 nükleik asit testinden geçirilmiştir (Çin Ulusal Sağlık Ofisi [NHC], 2021).

Yüksek sağlık riskleri nedeniyle, bazı şehirler kayıt planlarını bir sonraki duyuruya kadar ertelemek zorunda kalmıştır. Jilin Eyaletindeki COVID-19’dan daha fazla etkilenen bazı şehirlerde, Jilin ve Shulan gibi eğitim yetkilileri, kampüste eğitim gören öğrencileri bir sonraki duyuruya kadar ev tabanlı dilleri çevrimiçi öğrenmeye çağırmıştır. Bazı üniversiteler, yüz yüze öğretimin dönem boyunca devam etmeyeceğini duyurmuştur. Xi’an Jiaotong Üniversitesi ve Liverpool Üniversitesi arasındaki ortak girişim olan Xi’an Jiaotong Üniversitesi-Liverpool Üniversitesi, tüm lisans ve lisansüstü öğrencilerinin çevrimiçi olarak çalışmaya devam edeceğini ve ikinci dönemde kampüse geri dönmeyeceklerini duyurmuştur. (Çin Ulusal Sağlık Ofisi [NHC], 2021).

31 Mart'ta, genellikle her yıl haziran ayında yapılan Çin Ulusal Kolej Giriş Sınavının (GAOKAO) bir ay süreyle Temmuz 2020'ye erteleneceği açıklanmıştır. Kolej giriş sınavı 1977'de yeniden başlatıldığından beri, ülke çapında ilk kez ertelenmiştir. Buna ek olarak, salgının kesintiye uğraması nedeniyle Çin Anakarındaki tüm TOEFL, GRE ve IELTS testleri 2020 Şubat ayının sonundan önce iptal edilmiştir. Birçok öğrenci yurtdışında eğitim almayı planlamaya başlamıştır. Çin Wuhan'daki tüm okullar Eylül 2020'de yeniden eğitime başlamıştır. Yerel yönetim açıklamada, risk seviyesinin değişmesi durumunda acil durum planları hazırladıklarını ve bunun yerine çevrimiçi eğitim aldıklarını belirtmiştir. Açıklamanın devamında öğrencilere maske takmaları ve mümkün olduğunca toplu taşıma araçlarından uzak durmaları önerilmektedir. Wuhan'da okula, hastalık kontrol ekipmanını saklama ve olası yeni bir salgına hazırlanmalarına yardımcı olmak için egzersizler ve eğitimler düzenleme talimatı verilmiştir (Sezgin, 2001: 329).

Sonuç

Çalışmada, farklı eğitim türleri ve özellikle de uzaktan eğitim tanımlanarak içerikleri detaylandırılmıştır. Pandemi sonrası dönemde eğitimde dijitalleşme önemli bir vurgu kazanmış ve bu bağlamda Almanya, Çin, Güney Kore ve Kanada gibi ülkelerde gerçekleşen değişimler ve uygulamalar anlatılmıştır. Bu bağlamda, küresel düzeyde uzaktan eğitim ve dijitalleşme süreçleri sosyal medya uygulamalarına doğru önemli bir kayma yaşanmıştır. Dijital eğitim platformları, öğrencilere özgün ve esnek öğrenme fırsatları sunarken, eğitim materyallerinin çeşitliliği ve erişilebilirliği artmıştır. Salgın sonrası dönemde, dünya genelinde eğitim kurumları bu dönüşüme uyum sağlamak ve eğitimi daha geniş bir kitleye ulaştırmak adına sosyal medya platformlarını etkili bir şekilde kullanmıştır.

Almanya, Çin, Güney Kore ve Kanada gibi ülkeler, COVID-19 pandemisinin ardından eğitim sistemlerini uzaktan eğitim odaklı dönüştürmekte farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Almanya, geleneksel eğitim anlayışını koruyarak uzaktan eğitimi desteklemeye yönelmiştir. Üniversiteler ve okullar, çevrimiçi dersler ve eğitim materyalleri sunarak öğrencilerin sürece katılımını sağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Almanya'da yüz yüze eğitim vurgusu devam etmiş ve dijitalleşme daha çok destekleyici bir rol üstlenmiştir.

Çin, pandemi sonrasında uzaktan eğitime hızla adapte olmuş ve geniş çapta dijital platformlar kullanarak öğrencilere erişim sağlamıştır. Çin'de, özellikle çevrimiçi sınıf platformları ve dijital eğitim materyalleri yaygın olarak kullanılarak etkileşimli öğrenme deneyimleri sunulmuştur.

Güney Kore, teknolojiye dayalı eğitim altyapısını zaten güçlü bir şekilde kurmuş bir ülke olarak pandemi sonrası döneme hızla adapte olmuştur. Uzaktan eğitim için çeşitli platformlar ve dijital içerikler kullanılarak öğrencilere kesintisiz eğitim imkanları sunulmuştur. Ayrıca, Güney Kore’de öğretmenler ve öğrenciler arasındaki etkileşimi artırmak amacıyla çevrimiçi tartışma grupları ve canlı dersler gibi özellikler önem kazanmıştır.

Kanada, büyük bir ülke olması nedeniyle uzaktan eğitim uygulamaları eyaletlere göre değişiklik göstermiştir. Bazı eyaletler çevrimiçi derslere ağırlık verirken, bazıları hibrit bir model benimsemiştir. Kanada’da da dijital platformlar, eğitim materyalleri ve interaktif içerikler öğrencilere sunulurken öğrenme devam ettirilmiştir.

Genel olarak, Almanya, Çin, Güney Kore ve Kanada’nın uzaktan eğitim uygulamaları, mevcut altyapı, eğitim anlayışı ve teknolojik erişim gibi faktörlere bağlı olarak farklılık göstermiştir. Her ülkenin kendi öncelikleri ve eğitim sistemine uygun stratejiler izlediği görülmektedir. Sosyal medya, öğrenci-öğretmen etkileşimini artırmak, öğrenme materyallerini paylaşmak ve grup çalışmalarını desteklemek için güçlü bir araç olmuştur. Aynı zamanda, canlı yayınlar, tartışma grupları ve online etkinlikler gibi özellikler aracılığıyla öğrencilerin etkileşim içinde olmaları ve katılım sağlamaları teşvik edilmiştir. Bu süreç, öğrenmenin daha interaktif, dinamik ve kişiselleştirilmiş bir deneyim haline gelmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, dünya genelinde eğitim sistemi, COVID-19’un getirdiği zorluklar karşısında hızla dijitalleşme ve sosyal medya kullanımına doğru yönelmiştir. Bu dönüşüm, eğitimde sürdürülebilirlik ve erişilebilirlik açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte, bu eğilimlerin daha da güçleneceği ve eğitim sisteminin sosyal medya ortamlarının dinamizmi ile şekilleneceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Abay, A. R. (2004). Eğitim Toplum İlişkisi ve Türkiye Uygulamaları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 149, Nisan, ss.129 -146.
- Akbaş, Ö., Dursun, C. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanı Sığdıran Çalışan Anneler, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7 (5), ss.78-94.
- Aker, M. B. (2002). Hipermedya Destekli Uzaktan Eğitimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akman, E. ve Güler, İ. (2008). Biyomedikal Mühendisliğinde Uzaktan Eğitim Çalışmaları, Bilişim Teknolojileri Dergisi, 1(2), s.47-52.
- Antalyalı, Ö. (2004). Uzaktan Eğitim Algısı Ve Yöneylem Araştırması Dersinin Uzaktan Eğitim İle Verilebilirliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Arar, A. (1999). Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi, Birinci Uzaktan Eğitim Sempozyumu, 15-16 Kasım, Ankara: Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı.
- Aşkar, P. ve Güngör, C. (2004). E-Öğrenmenin ve Bilişsel Sitalin Başarı ve İnternet Öz Yeterlik Algısı Üzerindeki Etkisi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27, ss.116-125.
- Ateş, A. ve Altun, E. (2008). Bilgisayar Öğretmeni Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28 (3), s.125-145.
- Bledsoe, C. A. (2008). Distance Education Financial Expenditures In North Carolina Community Colleges. Unpublished doctorate's thesis, The University of North Carolina, Greensboro.
- Cauchemez, S., Ferguson, N.M., Wachtel, C., Tegnell, A., Saour, G., Duncan, B. & Nicoll, A. (2009). Closure of schools during an influenza pandemic. The Lancet infectious diseases, 9(8), pp.473-481.
- China National Health Office, Çevrimiçi, http://www.nhc.gov.cn/jkj/s5898bm/202005/717fd_91eb85441dca4e49bc8200b45b8.shtml, 2 Ocak 2021.
- Coşgun, C. (2007). Uzaktan Eğitim İçin Web Tabanlı Bir Platform Geliştirilmesi Ve Mekanik Derslerine Uygulanması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- COVID-19 Eğitimi de Olumsuz Etkiledi, Çevrimiçi, <https://www.dunya.com/dunya/covid-19-egitimi-de-olumsuz-etkiledi-haberi-605730>, 20 Şubat 2021.
- Covid-19 Guidance, Çevrimiçi, <https://www.canada.ca/en/public-health/services/diseases/2019-novel-coronavirus-infection/health-professionals/guidance-schools-childcare-programs.html>, 19 Şubat 2021.

- Curabay, Ş. ve Demiray, E. (2002). 20. Kuruluş Yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi Ve Açıköğretim Fakültesi Eğitim Televizyonu(ETV). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Dabbagh, N., Ritland, B.,B. (2005). Online Learning Concepts, Strategies and Application. Ohio: Springer Boston.
- Demirel, Ö. ve Ün, K. (1987). Eğitim Terimleri. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Di Domenico, L., Pullano, G., Sabbatini, C. E., Boëlle, P., & Colizza, V. (2020) Expected impact of reopening schools after lockdown on COVID-19 epidemic in île-de-france. Medrxiv.
- Ekici, G., (2003). Uzaktan Eğitim Ortamlarının Seçiminde Öğrencilerin Öğrenme Stillerinin Önemi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24, ss.48-55.
- Erjem, Y.(2013). Sosyoloji, F.Merter, M.Talas,(Ed.). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Gamble, A. L. (2009). The Effectiveness Of E-Learning in A Multicultural Environment, Unpublished doctorate's thesis. The University of Capella.
- German students protest as pandemic squeezes finances, Çevrimiçi, <https://www.timeshighereducation.com/news/german-students-protest-pandemic-squeezes-finances>, 12 Ocak 2021.
- Hızal, A. (1983). Uzaktan Öğretim Süreçleri ve Yazılı Gereçler “Eğitim Teknolojisi Açısından Yaklaşım”, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kakar, M. (2008). A Synthesis Of Goog Design Practices For Stand Alone “Global Elearning” For Global Organizations. Unpublished doctorate's thesis. The University of Concordia, Canada.
- Kaya, Z. (2002). Uzaktan Eğitim. Ankara: Pegama Yayıncılık.
- Kazu, İ.Y. ve Özdemir, O. (2002). Teknik Öğretmen Adaylarının Uzaktan Eğitimle İlgili Görüş ve Beklentileri. 23-26 Ekim XI. Eğitim Bilimleri Kongresi, Lefkoşa.
- Kempen: Vom Sinn und Unsinn der Notbetreuung, Çevrimiçi, https://www.wz.de/nrw/kreis-viersen/kempen-und-grefrath/kempen-vom-sinn-und-unsinn-der-notbetreuung_aid-49733061, 17 Şubat 2021.
- Loneliness and Social Isolation Linked to Serious Health Conditions. The U.S. Department of Health & Human Services. (HHS), 2020. Division of Population Health, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion (CDC). Erişim tarihi: 20.12.2020
- Mahiroğlu, A. ve Coşar, M. (2008). Web Tabanlı Uzaktan Eğitimde Sıra, Hız ve İçerik Kontrollerinin Akademik Başarıya Etkisi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(1), ss.63-83.
- Rachel Strathdee, The pandemic revealed Canada's education system is not working for student, Çevrimiçi, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/>

- article-the-pandemic-revealed-canadas-education-system-is-not-working-for/, 26 Ağustos 2023
- Responding to COVID-19 in South Korea, Çevrimiçi, <https://blogs.iadb.org/educacion/en/covid19southkorea/>, 22 Şubat 2021.
- Sakin, M. (2011). Eğitim Bilimleri, Bursa: Hipotez Yayınları.
- Sarı M. (2020) Türkiye'nin Koronavirüs Hastalığı ile Mücadelesi Özel Rapor, T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu. Ankara: Kamu Denetçiliği Kurumu Yayınları.
- Secor, H., Woodward, A., & Mosher, D., A Comprehensive Timeline Of The New Coronavirus Pandemic, From China's First COVID-19 Case To The Present. Business Insider. Çevrimiçi, <https://www.businessinsider.com/coronavirus-pandemic-timeline-history-major-events-2020-3>, 14 Nisan 2020.
- Sezgin, S. (2001). Avrupa Birliğinin Eğitim, Öğrenme ve Gençlik Politikaları, Türkiye-AB ilişkileri Sempozyumu, Ankara, Ankara Ofset.
- Tümer, A. ve Ünal. S. (1999). HIV/AIDS Epidemiyolojisi ve Korunma. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. 8: 12.
- Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Uzaktan Eğitim Çıkmazı, Çevrimiçi, <https://www.dw.com/tr/%C3%BCniversitelerin-uzaktan-e%C4%9Fitim-%C3%A7%C4%B1kmaz%C4%B1/a-54898050>, 15 Şubat 2021.
- Wong, G.W., Leung T.F., Bird flu: lessons from SARS. Paediatr Respir Rev, 2007, 8(2), pp.171-176.
- Yalın, H. İ. (2005). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Culture and Language Correlation in Language Learning, Language Teaching and Communication

Tuncer Yilmaz¹

Abstract

The significance of culture and language, the place of culture in language acquisition and the culture-language relationship has been examined in this study. It has been detected that culture is more than a component for language; it is like an indispensable part of a machine for language. It has crucial importance to understand the way of lives of people of the target language and to analyse the socio-cultural structure of them to be component in a (foreign) language. Lots of materials can be read, understood if one has concentrated on the target language, but it is sure that it is highly difficult to be capable of speaking, understanding the daily language, proverbs, idioms, social life and the world of the target language's country.

'Culture' derives from the Latin word *cultura* and it stems from *colere* which means "to cultivate". From academic to ordinary matters, there is a wide usage of the term as there is much debate on its definition. It is very common to see the word 'culture' in daily language, in the articles and etc. Moreover there are infinite studies, books, thoughts and theories on it. While having so many materials and definitions, it would be proper to use one the most general definitions for culture instead of an individual definition. One of these general definitions but the most encompassing one is delivered by R. Wardhaugh and K. Goodenough who explain *culture* with these words:

A few words are necessary concerning what we mean by 'culture'. We do not intend to use the term *culture* in the sense of 'high culture', i.e., the

---

1 Asst. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, tyilmaz@ktu.edu.tr,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6585-8284>

appreciation of music, literature, the arts, and so on. Rather, we intend to use it in the sense of whatever a person must know in order to function in a particular society. A society's culture consists of whatever it is one has to know or believe in order to operate in a manner acceptable to its members, and to do so in any role that they accept for any one of themselves.' That knowledge is socially acquired: the necessary behaviours are learned and do not come from any kind of genetic endowment. Culture, therefore, is the 'know-how' that a person must possess to get through the task of daily living; only for a few does it require a knowledge of some, or much, music, literature, and the arts" (211).

Despite the general tendency to include it into the science of anthropology, culture should rather be considered as one of the most important and inseparable components of language and of course of philology. In fact, it is nearly impossible to examine any branch of social sciences without 'culture' and its elements, because culture lives in and with sociology, psychology, philosophy, literature... Following these explanations, language takes the second priority within the context of the culture, which stands to reason why language and culture can not be thought separate.

Language, that is, our total communicative ability, allows us to develop "human" qualities by learning from vicarious and symbolic (as well as direct) experiences, to help formulate our thoughts, and to convey them to someone else. Without language, none of this is possible. Put another way, communicative ability allows culture development through interaction and communication with other individuals. Language serves as the construct that aids cultural development" (Fantini 5).

About the relationship between "culture and language", Prof. Dr. Mehmet KAPLAN in his unique work *Culture and Language*², he asserts that "Language is the basis of culture and as it so; anything mentioned by the people of a society -oral or written- is a part of culture" (Kaplan 139). That generic and broad statement can cause one to think that culture is such a complex topic that it is extremely hard to analyse it systematically and to be able to write on it. That is not true, of course, but it has always been difficult to draw the lines of culture and to explain the relationship between language and culture.

The exact nature of the relationship between language and culture has fascinated, and continues to fascinate people from a wide variety of backgrounds. That there should be some kind of relationship between the

---

2 The original name of the book in Turkish is *Kültür ve Dil* and there is not a translated version.

sounds, words, and syntax of a language and the ways in which speakers of that language experience the world and behave in it seems so obvious as to be a truism. It would appear that the only problem is deciding the nature of the relationship and finding suitable ways to demonstrate it” (Wardhaugh 211).

The definition of language is so complex and there are so many different components and all these components are so significant that it may be hard to comprehend the significance of language at first glance. As it is more than a system to encode and decode information, as it plays a vital role in the policies of governments, and as it is the magnificent arm to be powerful in the world, there is no need to explain its persistently increasing importance. In the circumstances though it is sometimes invisible, ‘culture’ always kept being the hidden hero in this process. While having such a vital function, the right increase of the importance of learning or teaching a language becomes inevitable. And what is the function and prominence of culture in this learning or teaching process?

When language is regarded as a social practice, the concept of culture develops into the heart of language teaching. The main aim behind teaching culture is to help learners to understand the roles and identities in the target community by putting forth special resources and forces. In other words, cultural elements are applied in the realization of the spoken and written discourse which can be further termed as *cultural* competence. In the processes of language learning, the knowledge of the communication patterns, customs, beliefs, and systems of meaning of another country is an indispensable component. Since *cultural* awareness is concerned in the light of communicative competence, it empowers the realization of language proficiency together with the natural outcomes. Cultural awareness is a considerable factor in terms of creating cross-cultural personality among foreign language learners. Then, it can be put forward that with the help of teaching “target” culture, the students of a foreign language develop their abilities to get a sense of the humanity of the people in the target community (qtd. in Mengü, Sarıçoban).

For these reasons, the significance of culture in the learning or teaching process of a language should not be ignored. Many linguists, philologists, anthropologists and letter of men come up with the idea that culture and language gain meaning when they are handled together. Language (teaching) without culture or, culture (teaching) without language does not sense anything.

“Many students (and some teachers) view language only as a communication tool-a methods human use to indicate the objects and

ideas of their physical and social world. In this view, languages are sets of words tied together by rules, and learning a foreign or second language is the simple (but tedious) process of substituting words and rules to get the same meaning with a different tool. This kind of thinking can lead to becoming a “fluent fool.” A fluent fool is someone who speaks a foreign language well but does not understand the social or philosophical content of that language. Such people are likely to get into all sorts of trouble because both they themselves and others overestimate their ability. They may be invited into complicated social situations where they cannot understand the events deeply enough to avoid giving or taking offense. Eventually, fluent fools may develop negative opinions of the native speakers whose language they understand but whose basic beliefs and values continue to elude them” (Fantini 16).

On the other hand, without teaching these cultural issues like belief, custom, morals and superstitions, one can not wait the learner to understand the target language properly. If we compare Turkish and English cultures on this topic, it would not be too difficult to find numerous examples. While ‘owl’ in Turkish culture is a negative metaphor which is generally used for inauspicious events or people, in English culture (also in the Continent or in other western countries) it reminds people ‘wisdom’, moreover the word “owl” itself is used as an equivalent for ‘wisdom’. Another example may be the number ‘13’, while it is accepted inauspicious in western culture; it has no special meaning in Turkish (culture).

“Understanding the cultural context of day-to-day conversational conventions such as greetings, farewells, forms of address, thanking, making requests, and giving or receiving compliments means more than just being able to produce grammatical sentences. It means knowing what is appropriate to say to whom, and in what situations, and it means understanding the beliefs and values represented by the various forms and usages of the language. Culture must be fully incorporated as a vital component of language learning. Second language teachers should identify key cultural items in every aspect of the language that they teach. Student can be successful in speaking a second language only if cultural issues are an inherent part of the curriculum” (Peterson and Coltrane 2).

In addition to these, it is notably common to see that the dictionaries are inadequate to paraphrase or translate or just to understand a word. When the situation is so, misunderstanding or misinterpretation becomes inevitable. Is it possible to explain the Turkish word ‘*aşiret*’ to a foreigner by using the words ‘clan or tribe’, if he/she has no idea about the social

structure of some parts of Turkey? Else, as the daily language plays a great role in culture and communication, even intonation is crucial while talking. Through intonation it is possible to make a positive sentence into a positive sentence or into a question sentence.

“We give and take orders, request help, commiserate, chat with friends, deliberate, negotiate, gossip, seek advice and so on. We participate in such routine activities, with relative ease and can easily distinguish one activity from other. For example, we usually tell when utterance ‘What are you doing?’ is meant as prelude to an invitation and when it is meant as a reproach” (Hall 9).

It is even tough to translate this sentence, ‘My mother died of consumption.’ as ‘My mother died of tuberculosis.’ without daily language experience, advanced knowledge on the target language or cultural background. These theories are advocated by Samovar, Porter, & Jain with these words:

Culture and communication are inseparable because culture not only dictates who talks to whom, about what, and how the communication proceeds, it also helps to determine how people encode messages, the meanings they have for messages, and the conditions and circumstances under which various messages may or may not be sent, noticed, or interpreted... (24)

Another crucial issue on language and culture relation is proverbs and idioms. Many years in teaching a foreign language or living in a foreign country for decades might not be adequate to understand the proverbs and idioms which constitute the fundamentals of a culture within the context of the language.

Whether called maxims, truisms, clichés, idioms, expressions or sayings, proverbs are small packages of truth about a people’s values and beliefs. Values like ambition, virtue, generosity, patience are addressed in sayings from most every culture. Yet, each culture has proverbs that are unique to it. The saying, “If you want to know a people, know their proverbs” illustrates this (Schuster 1).

The examples to these proverbs or idioms are so numerous that there are special dictionaries published just for that. However just few of these examples³ in English are:

---

3 The examples and definitions of the idioms are from *Oxford Idioms Dictionary For Learners of English*.

- Don't Count Your Chickens: means not to think about the future before we reach it.
- talk of the devil: said when somebody who has just been mentioned appears unexpectedly.
- recharge your batteries: rest for a while to get more energy for the next period of activity.
- die in your bed: die of old age or illness.
- fish for compliments: encourage somebody to say nice things about you.
- join the club: said as a reply to somebody who tells you their bad news when you have been in the same situation yourself; an expression of sympathy.

If we handle just the last example, is it possible for the learner to understand the idiom without cultural background. Moreover, if he/she is saying something really very sorrowing and if the native speaker(s) is/are trying to say that they have the same problem or they are in the same problem with this idiom, there will be a misunderstanding with a high degree of probability. As it is clear in this idiom example,

Culture in language learning is not an expendable fifth skill, tacked on, so to speak, to the teaching of speaking, listening, reading, and writing. It is always in the background, right from day one, ready to unsettle the good language learners when they expect it least, making evident the limitations of their hard-won communicative competence, challenging their ability to make sense of the world around them (Kramsch 1).

All in all, culture and language are not separate components and even thinking of them as separate notions would be a great fault. And in teaching a language, without or inadequate cultural background it is not possible to fulfil a proper teaching, learning or acquisition. "Linguists and anthropologists have long recognized that the forms and uses of a given language reflect the cultural values of the society in which the language is spoken. Linguistic competence alone is not enough for learners of a language to be competent in that language" (Krasner, 1999).

WORKS CITED

- FANTINI, Alvino E. *New Ways in Teaching Culture*. Maryland: Capitol Communication. Systems, 1997
- HALL, Joan Kelly. *Teaching and Researching Language and Culture*. Essex: Pearson Education Limited, 2002.
- KAPLAN, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- KRAMSCH, Claire. *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- KRASNER, I. (1999). "The role of culture in language teaching." *Dialog on Language Instruction*, 13(1-2), 79-88.
- MENGÜ, Güven and SARIÇOBAN, Arif. "The Effects of Teaching Culture on Language Awareness." *Journal of British Literature and Culture*. 14 (2007): 55-77.
- PETERSON, Elizabeth and COLTRANE, Bronwyn. "Culture in Second Language Teaching." *Eric Clearinghouse On Languages And Linguistics*. December (2003): 2.
- "Proverbs." Oxford Idioms Dictionary for Learners of English. 2nd ed. 2006.
- SAMOVAR, Larry A. and Richard E. Porter and Necmi C. Jain. *Understanding Intercultural Communication*. Belmont: Wardswort, 1980.
- SCHUSTER, Ellen. "Proverbs: A Path to Understanding Different Cultures." *Radical Pedagogy*. 36.1 (1998). Available at: <http://www.joe.org/joe/1998february/tt2.php>
- WARDHAUGH, Ronald. *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Page Bros (Norwich) Ltd., 1990.

Günlük Yaşamda Mizaha Postmodern Bakış

Yalçın Kahya¹

Özet

Mizah olgusunun işlevi ve çeşitli tanımlamaları mizah çalışmalarının merkezinde yer almakla birlikte farklı disiplinler tarafından farklı kültürler üzerinde yapılan araştırmalar mizahın insanların yaşadıkları topluma özgü bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Geçmişten bugüne farklı disiplinler mizah konusunda farklı yaklaşımlar ve bakış açıları gelişirken postmodernist düşünürlerde toplumu eleştirmek ve sorunlara dikkat çekmek için farklı mizah türlerini kullanmaktadırlar. Diğer bir deyişle postmodern mizahta kullanılan teknikler ve yöntemler geleneksel mizahın özelliklerinden farklılık göstermektedir. Bu anlamda 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük anlatıların etkisini yitirmeye başlaması, savaş sonrası batı toplumundaki köklü değişimler, başta sanat ile günlük yaşam arasındaki çizginin silinmesine ve yeni bir toplumsal düzenin doğmasına sebebiyet vermiştir. Mizah ile ilgili yapılan çalışmaların genel olarak modern dünya bağlamında yapıldığı düşünüldüğünde bu çalışmada üst anlatıların yapı bozuma uğratıldığı ve yerini geçici mikro yapıtlara bıraktığı postmodern süreç içerisinde mizahın konumu ile mizahın sosyal ve kültürel işlevi incelenmektedir.

Giriş

Temsil edilmesi zor bir fenomen olan mizah farklı disiplinler tarafından tanımlamakta ve yorumlanmaktadır. Mizah komikliğin tüm fenomenleri için bir şemsiye terim olarak anlaşılmakta ve her zaman komik olanın deneyimiyle bağlantıya girmektedir. Aristo için doğrudan ve güzelden sapmaya gülmek komedidir. Hegel'e göre komiklik tüm çelişkili durumlarda ve eylemlerde öznenin sakin egemenliğidir. Nietzsche ise anlık kaygıdan kısa süreli coşkuya geçişi komiklik içinde görmektedir (Aktaran Ellermann, 2012). Mizahın evrenselliği, insanların bir arada bulunmasının hoş ve olumlu bir özelliği olarak tanımlanmış olmasına rağmen mizah her zaman

---

1 Doç. Dr., Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, e-mail: ykahya@bandirma.edu.tr (ORCID No: 0000-0003-4499-7204)

ve her yerde kullanılmamaktadır. İnsanlar yaşam tarzları yönünden farklı olduğu gibi mizah anlayışları açısından da çok farklı olabilmektedir. Biri için eğlenceli ve ahlaki olarak haklı olan şey, başkaları tarafından sert bir şekilde kınanabilmektedir (Dosek, 2015: 46-47).

18. Yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan “mizah” terimi, insandaki kusurlara ve talihsizliklere gülümseyen ve kabul eden bir yaşam biçimini ifade etmektedir. Mizah olumlu, zihinsel bir tutum olsa bile mizah hem bir uyarıcının uyarıcı özelliğini hem de alıcının sonuçta ortaya çıkan reaksiyonunu içermektedir (Arnhold, 2009). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini hissettirmeye başlayan postmodern bakış mizah anlayışını da derinden etkilemiştir. Her olguyu kapsama alanına alan postmodernizm mimarlık, felsefe, edebiyat ve güzel sanatlar gibi alanlarda yeni kültürel biçimlerini işaret ederken teknoloji ve çok kültürlülük alanlarında da etkisini göstermektedir. Yeni kültürel sosyal, politik ve ekonomik yaşam şartları içerisinde pastiş, ironi, metinlerarasılık, üst anlatı, benzetim, parçalılık, montaj, yapıbozum, gibi kavramlar postmodern söylem olarak görülmektedir (Güneç,2017: 232-233). Hayata karşı bu postmodern tavır, öznenin çözülmesinde belirgin hale gelirken modern özerk benlik çok sayıda rekabet halindeki kimlik tarafından merkezden uzaklaştırılmaktadır (Neumann, 2012: 103).

Mizah araştırmaları, son yıllarda daha önceki yıllarda olduğundan çok daha yoğun ve kapsamlı bir şekilde yapılmasına rağmen, heyecan verici soruların açıkta kaldığını ve hala keşfedilmemiş bazı alanların olduğunu göstermektedir (Dosek, 2015: 3-4). Bu anlamda postmodern dünyada yeni kültürel gelişmeler sonucunda mizahın yeni konumunun nasıl bir görünüm alacağı ve toplum üzerinde etkilerinin neler olacağı önemlidir (Arık, 2012:89).

1. Günlük Yaşamda Mizahın Sosyal ve Kültürel İşlevi

Robinsın'a göre (2002) mizah söz konusu olduğunda, genellikle bununla ilişkilendirilen çok sayıda terim vardır. Örneğin; şaka, gülme, komedi veya iğneleme. Bazen kişinin kişiliği ve mizah anlayışının birbirinden ayrılmaz olduğu öne sürülmektedir (Aktaran Maiwald, 2011). Özellikle duyguların kontrolünün giderek daha önemli hale geldiği günümüz toplumunda mizah konusu dikkat çekmektedir. Hochschild'in “duygusal çalışma” ya da S. Neckel'in “duyguların öz yönetimi” yazılarına dayanarak mizah değerlendirildiğinde bir karakter özelliği olarak gülme veya gülümseme ile herkes mizahı yorumlayabilmektedir. Buradaki yorumlama şekli o andaki duygusal durumdan dolayı çok yönlü olsa bile aslında mizahı ve kahkahayı ilginç yapan tam olarak bu çeşitliliktir (Aktaran Herdram, 2012:1-2).

Mizah, en az iki kişinin iletişiminden kaynaklanmaktadır. Mizahın özünden mi yoksa yorumundan mı kaynaklandığı sorusuna pek çok sosyolog, mizahın yalnızca kişilerarası durumlar üzerinden hareket ederek oluştuğunu belirten Lafave'nin fikrini paylaşmaktadır. Sadece sosyal temaslar içerisinde hissedilen mizah anlayışı kişilerarası ilişkilerin kaynağıdır. Birlikte gülen bir grup insan aynı değerleri paylaşmaktadır. Bir grup içindeki uyumu güçlendirmek mizahın toplumsal bir işlevidir. Mizah insanları birbirine bağlamakta, güven ve yakınlık kurmakta ayrıca sempati ve şefkat duyguları oluşturmaktadır. Bununla birlikte insanlar mizahı tutumları test etmek, belirsiz durumları keşfetmek, gerilimleri ve çatışmaları azaltmak için de kullanılmaktadırlar. Ayrıca mizah ile sosyal tabu konularına da değinilmektedir (Aktaran Arnhold, 2009).

Winkel (2006) toplum için çok önemli olan mizahın karmaşık karakterine, onu oluşturan koşullara ve yarattığı duygulara önem atfetmektedir. Hochschild (1979) mizah konusunda eğitime vurgu yapmaktadır. Zira alt sınıfların çocukları, kendilerini eğitmek için yetiştirilirken, orta sınıfın çocukları daha çok duygusal bir düzeyde yetiştirilmektedir. Sınıflar bu tür davranışları kendileri üretmektedir çünkü orta sınıfın çalışma alanı hizmet sektöründe daha fazla yer alırken, düşük sınıfın çalışma alanı daha çok fiziksel çalışma alanlarıdır. Zaten bu duygusal tayin tehlikeyi kendi içinde barındırmaktadır. Hochschild bu duygusal uyumsuzlukları daha çok işyerlerinde konu olan mizahın tehlikesine veya bunun eksikliği üzerine odaklanmaktadır. Mizah, neşeli bir ruh hali içinde olmayı içermekte olup dolayısıyla ani gelişen bir durum değildir, genel tutum ile de ilgisi vardır. Bu tutumun, kişiler üstündeki etkisi ve buna karşılık gelen gülmeyi dâhil ettiğimizde mizah duygusunun ne olduğunu ve mizahi insanların neden hayata daha kolay tutundukları anlaşılabilir. Bu noktada, Rattner ve Danzer'e göre (2011) "Mutlu insanlar konuşmaya daha istekli, zarif hareketli, ileriye dönük, geleceğe yönelik ve sosyal açıdan hazırdırlar. Onlar için mutluluk elde edilebilir görünmekte ve başkalarına bunu duyurmak istemektedirler (Aktaran Herdram, 2012: 4,5,6).

Mizahı sosyal olgu olarak kabul eden ve doğal ortamında, toplum içerisinde inceleyen sosyo-kültürel yaklaşımçı Ziv'in (2009) belirttiği gibi, mizahın ortaya çıkışı ancak sosyal bağlamda mümkündür. Ziv'e göre (2009) mizah ve komedi, kişilerarası ilişkilerin oluşumunda ve sürdürülmesinde kilit faktörler olup bir grup bağlılığı biçimi anlamına gelmektedir. Kurumsal alanlarda mizah ve komedi işlevsel olarak hiyerarşinin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Mizah, diğer insanların değerlerini ve sınırlarını da test etmeye yardımcı olmaktadır. Mizah ve komedi, sosyal norm ve sözleşmelerin korunmasına önemli katkı sağlamaktadır (Aktaran Havas, 2013: 34). Mizahi

bir müdahalenin amacı yeni bir şeyler öğrenmek ve farklı şeyleri denemek için insanları şaşırtmak ve onlara var olan imkânları göstermektir. Hayatın iniş ve çıkışlarında hayati bir unsur olan mizah hayatı kolaylaştırmakta, gerginlikleri çözerek bakış açısını değiştirmekte ve gündelik sorunlara mesafe oluşturmaktadır (Aktaran Gugger, Krebs & Schwab, 2015:6).

2. Postmodern Açından Mizah

Çağdaş kültürün bir biçimine gönderme yapan postmodernizm Aydınlanma'nın hakikat, akıl, kimlik, evrensel ilerleme ve büyük anlatılarına şüphe ile yaklaşarak dünyanın aslında temelsiz, çeşitli, istikrarsız ve dağınık kültürlerden ibaret olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan günlük yaşam ve sanat arasındaki sınırları bulanıklaştıran, derinlikten yoksun merkezlesizleşmiş bir dünya ortaya çıkaran yeni bir kapitalist biçim olarak da işlev görmektedir (Eagleton, 2015: 9-10). 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren bilginin statüsünün değişmesiyle birlikte başlayan postmodern süreç Avrupa'nın kendini yeniden inşa etme sürecine girmesi ile eş zamanlı olarak gelişmiştir (Lyotard, 2014:11,13).

Postmodern teorisyenler, teknolojik gelişmeler sonucu medya toplumunda ortaya çıkan değişim ve dönüşüm süreçlerinin yeni bir postmodern toplumu kurmakta olduğunu düşünmektedir. Bu süreçte kapitalizmin daha yüksek düzeydeki gelişim aşamasını göz ardı etmeyen teorisyenlere göre bu dönemde bir kültürel parçalanma, mekân ve zaman tecrübesinde değişimler ve yeni yaşantı tarzları, öznellik ve kültür tarzları yeniden üretilmektedir. Bu değişimler postmodern teorinin toplumsal, ekonomik ve kültürel alt yapısını oluşturmaktadır (Best & Kellner, 2016: 18-19). Lyotard' da bu değişimin sebebini iletişimde yaşanan teknik ve toplumsal koşullarının değişmesinin yattığını düşünür. Postmodern düşünürler tezlerini genel olarak yeni iletişim teknolojileri bağlamında ifade ederken bilginin üretiminde, analizinde ve aktarılmasında ortaya çıkan yeni imkanların etkisi altındadır (Harvey, 2010:65). Bilginin mahiyetinde meydana gelen değişimlerin gözlemlendiği bu yeni postmodern durum Lyotard'ın gözünde işçinin özgürleşmesi, refah toplumun oluşması, sınıfsız toplum gibi modern büyük anlatıların güvenilirliklerini yitirmesine sebep olmuştur. Artık hiç kimse toplumda ne olup bittiğini bir bütün olarak anlayamamaktadır (Sarup, 2017: 206-207).

Postmodernizm, günlük hayat içerisinde hiperbireyselci ve hedonist yaşam tarzının marjinal şekilde yaşandığı ve modernist başkaldırıların geleneksel değerler üzerindeki çürütücü etkisinin görüldüğü bir dönemdir (Best & Kellner, 2016: 33). Postmodern süreç içerisindeki değişim ve dönüşümler (olumlu ya da olumsuz söylemler) mizahın kendisine yansımaktadır. Bu

süreçte mizah ürünleri geleneksel mizahtan (sözlü kültür), modern mizaha (basılı -yazılı kültür) ve oradan postmodern mizaha (dijital kültüre) doğru farklılaşarak dönüşüme uğramaktadır. Başka bir deyişle mizah sözlü kültürden dijital kültüre doğru yapısal bir değişim göstermektedir. Postmodern mizah dijital teknolojiler sayesinde orijinal olanın dönüştürülmesi, abartı, absürd, parodi, pastiş ve kolaj gibi tekniklerin yanı sıra kara mizah, yeni dönem TV şovlarının vazgeçilmezi haline gelen gülme efektleri (konserve kahkaha), bilgisayar programları aracılığıyla görüntülerden üretilen gifler, animasyonlar, fotoğraf ya da videoların yeniden kurgulandığı montajlar ile bunlara yazı eklemek suretiyle mevcut anlamını saptıran veya ona yeni bir anlam yükleyen caps'ler dönemin mizah türleri olarak işlev görmektedir (Fırat, 2018: 57, 90, 91).

Postmodern mizah teknikleri arasında yer alan bu kavramaları kısaca değerlendirmek gerekirse **parodi**, Türk Dil Kurumuna göre “*Ciddi sayılan bir eserin bir bölümü veya bütününi alaya alarak, biçimini bozmadan ona bambaşka bir özellik vererek biçimle öz arasındaki bu ayrılıktan gülünç etki yaratan bir oyun türü*” şeklinde tanımlamaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Tanımdan da anlaşılacağı üzere parodi de en önemli unsur metnin taklit edilmesidir. Parodi de temel argüman daha önceden kullanılmış olan söylem ya da metnin yeniden kurgulanarak anlam yeniden inşa edilmektedir. Metinler arasında yaratılan bu ayırım ile ironik bir anlam oluşturulmaktadır (Fırat, 2019:428). Eğlendirme amacı güden parodi aynı zamanda alaycı bir söyleme sahip olup içerik bağlamında ciddi bir yapıtın sıradan bir içerikle dönüştürülmesini hedefler (Aktaran Bayraktaroğlu ve Uğur, 2011: 10). Sıkça kullanılan ve mizahi bir yöntem türü olan abartı ise bir olayı ya da nesneyi olduğundan farklı gösterirken bunu aşırı ifadeler kullanarak yapmaktadır. Çünkü abartının kullanılması nesnelerin daha komik olduğunu düşündürmektedir. Abartı ile günlük yaşamın dışına çıkılması hedeflenmektedir. Görüntü, metin içi ya da sesle yapılabilen abartı da ürün ya da kişiler olduğundan daha büyük daha küçük vb. şekillerde kullanılabilceği gibi, beklenmedik bir parçanın eklenmesiyle de yapılmaktadır (Uğur, 2007: 115).

Postmodern mizah teknikleri arasında yer alan eğlendirme ya da gülünç düşürme amacı olmayan Pastiş ise parodiden farklı olarak bir metnin biçimini değiştirerek ötekini yeniden sunmaktadır ya da anımsatmaktadır (Aktaran Bayraktaroğlu ve Uğur, 2011: 14). Bu bağlamda postmodern metinlerin en önemli özelliklerinden biri farklı metinlerin bir araya getirildiği, metin dışı birçok unsurun metne dâhil edildiği bir anlayışı ortaya koymaktadır. Postmodern metinlerin kurgusunun önemli bir unsuru hâline getirilen parodi, pastiş gibi teknikler metindeki çoğulculuğun bir parçası olmaktadır (Koç, 2015:234).

Modern yaşam biçimin ürünü olan ve Kubistler tarafından ilk olarak kullanılan kolajda kumaş parçaları, eski gazeteler, tel, mukavva gibi nesnelerin kullanılarak yüzey üzerine yapıştırma yoluyla elde edilmektedir. Sanat ile gerçeklik arasındaki bağlantıyı sorgulayan kolaj, gündelik hayatın en basit bir parçasını kullanım değerinden çıkartarak estetik bir değere dönüştürebilmektedir. Örneğin bir gazete parçası bir resmin içinde kullanıldığında başka bir kimliğe dönüşmektedir (Bitmez, 2008: 27-28). Derrida kolajı/montajı postmodern söylemin birincil biçimi olarak görmektedir. Kolaj, ister yazı da olsun ister resimde bir metnin içinde bir başkasını aramak ya da bir metnin içinde başkasını eritmek ya da bir metni başkası içinde inşa etmektir. (Harvey, 2010: 67).

Kara mizah ise sanayileşmeyle birlikte toplumsal yaşamdaki değerler, siyaset, inanç, ahlak gibi kavramlara karşı gelişen bir eleştiri aracı olarak işlev görmektedir. Özellikle birinci dünya savaşı ve sonrasında yaşananlar bireyleri çıkmaza sürüklemiştir. Bu süreçte kara mizah rasyonel görülmeyen toplumsal durumları eleştirmek adına bir araca dönüşmüştür. (Akpınar ve Çakan, 2021: 256). Kara mizah tekniği postmodern dönemde ölüm, hastalık, sakatlık veya savaş gibi tehdit edici ve oldukça stresli durum ve deneyimlerle başa çıkmanın bir yolunu temsil etmektedir. Kara mizah ağlamak zorunda kalmamak için bizi güldüren absürdün alaycı vurgusu anlamına gelmektedir (Aktaran Mai, 2006: 21).

Bilgisayarlar aracılığıyla üretilen animasyonlar resimler ya da görsel karakterlerin çoğaltılıp ve hareketlendirilerek, iki veya üç boyutlu olarak modellenmekte, ses efektleri ile güçlendirilerek animasyon haline gelmektedir. Bu noktada animasyonlar birçok görsel unsurdan güç alırken montajlar gelişen bilgisayar teknolojileriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Montajlar ya da monteler günümüzün en yaygın mizah ürünleri arasındadır. Photoshop vb. programlar aracılığı ile bir uzmanlığı gerektiren montajlarda en önemli unsur birbiriyle anlamsız iki ya da daha fazla ögenin montajlanarak asıl anlamından uzaklaşarak yeni nesil bir pastiş yaratma çabası söz konusudur (Firat, 2018: 104-105). İnternette yer alan resimler, resimli metinler, metinler, belirli biçimsel yapılar, videolar ve daha pek çok şey bir caps olabilmektedir. İnternet caps'leri fotoğraf, video, gif, animasyon gibi birbirinden farklı şekilsel formlarda yaratılmaktadır. Capslerin kendine özgü dili olması, kullanıldığı ortama göre üretilmesi, paylaşılarak çoğalması ve yeniden üretilmesi söz konusudur (Kahya, 2018: 1024, 1028). Ayrıca dijital teknolojiler sayesinde bireyler sosyal medya platformları üzerinden kolaylıkla ve hızlı bir şekilde kendi hesaplarını oluşturarak sanal sahneye adımlarını atarak mizah öğelerini ve türlerini hem üreten hem de tüketen konuma gelmişlerdir (Kahya, 2021:3722). Bu açıdan internet caps'leri

günün normlarını ve değerlerini yansıtan postmodern bir araç olarak işlev görmektedir (Shifman, 2014: 15'den aktaran Karataş ve Binark, 2016: 438).

Söylenen ya da gösterilen bir şeyin sözel anlamı ile çelişkiyi içeren ironi, postmodern düşüncede kara mizah içerisinde farklı roller üstlenmektedir (Ihlenfeld, 2018: 16-17). Bu açıdan ironi, “söylev sanatında kullanılan bir söz oyunudur. Özelliği ise sözün aksinin ima edilmesidir.” Bu açıdan ironi en çok iki şekilde görülmektedir. Birincisi, kişilerin ciddi olmayan bir şeyi ciddi olarak dile getirmesi ikincisi ise, kişinin ciddi bir konuyu espri ya da şaka yoluyla ifade etmesidir (Kierkegaard, 1993:227-228). Bu açıdan iki kişi arasında yapılan günlük bir tartışma örneği bu tutarsızlığın kolayca farkına varılmasını sağlamaktadır. Sorular, istekler, iddialar ve anlatı öğeleri isteğe bağlı olarak birbirleriyle sırayla değişmektedir. Bu dil oyunları rastgele olmayıp, ifadelerin geniş bir çeşitliliğine ve yeni dil oyunlarına geçişi her zaman mümkün kılmaktadır. Çok eski zamanlardan beri, profesyonel mizahçılar, günlük mantığın uygunluk kriterlerine karşı tereddüt etmeden tutarlılık yaratarak uyumsuzluklara başvurumaktadırlar. Örneğin; *“Nihilizm, ölümden sonra yaşam olmadığını iddia eder. Özellikle tıraş olmamış biri için iç karartıcı bir düşünce!”* Başka bir örnek olarak, telaşlı bir yolcu ile otobüs şoförü arasındaki konuşma gösterilebilir. *“Saat Kaç?” – “Perşembe” “Aman Tanrım, inmem gerek!”* Bu gibi uyumsuzluklar aynı zamanda makul mantıksızlığa karşılık gelmektedir (Titze, b.t.).

Yaşamı karşıtlıklar çerçevesinde ele alan postmodernist dönemdeki anlatılar gerçekliğin kurmaca yönünü açığa çıkarmak için çalışırken (Güngör, 2016:497) yaratıcılık ve yenilikçilik baskısı her alanda görülmektedir. Aynı zamanda sürekli büyüyen eğlence alanına da uzanan bir baskı söz konusudur. Albert Ellis şunu önermektedir: *“Sokakta şarkı söyleyerek veya güneşli bir günde siyah bir şemsiye açarak gezin veya komik bir hareket yapın.”*, *“Bir ayakkabıcıdan saatinizin tamir edilmesini rica edin”, “Bir mağazadan solaklar için tornavida isteyin”* (Titze, b.t.). Paradokslara dayanan bir düşünce pratiği olarak karşımıza çıkan postmodernist (Gürel & Alem, 2010: 335) mizah anlayışı doğruluk ya da yanlışlık kaygısı gütmeyen belirsizliklerle dolu dünyadaki yaşamı çekici kılmak, hoşgörüyü ve çoğulculuğu kabul edilebilir hale getirmeye çalışmaktadır. Postmodern mizah olması gereken bir dünyayı değil aksine farklılıkları ve çeşitliliği ile kabul edilmesi gereken bir dünyayı anlatmaya çalışmaktadır (Güngör, 2016: 497). Dolayısıyla postmodernizmde, kurgusal ve kurgusal olmayan dünyalar arasındaki geçiş merkezli hale gelmektedir (Leinen, 2007: 254'den aktaran Neumann, 2012: 78).

Sosyolog Erving Goffman “sosyal dünyayı” dikkatle prova edilmiş rollere dayanan büyük bir tiyatro gösterisiyle karşılaştırmaktadır. Dünya sahnesindeki

her oyuncu, mümkün olan en iyi izlenimi vermektedir. Sözlü olmayan eylemlerinin yanı sıra söylemlerini yönlendiren oyunun, iyi tanımlanmış ve genel olarak kabul edilmiş kurallarına başvurmaktadır. Çünkü aktör rolden düşmemelidir. Bu metafor artık “post modern” zamanın sosyal ilişkileri için geçerli değildir. Gerhard Schulze’nin formüle ettiği gibi bir zamanlar her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu “benzersiz bir bütün” olarak tanımlanan toplum, kendisini post modern dönemde insanlara bir tür patchwork battaniye şeklinde sunulmaktadır. Postmodernizmin öncüsü Jean-Francois Lyotard, “meta-anlatılar projesini” başarısız ilan ederek rolleri belirleyen senaryoların artık çok fazla ciddiye alınmadığını çünkü giderek daha ilginç hale gelen interaktif doğaçlama tiyatroların bulunduğunu söylemektedir. Burada, bireyler eğlenerek en iyi izlenimi vermektedir. Post modern sosyal dünyada, “sabit bir dönüm noktası” yoktur. Oyunun açıkça tanımlanmış kuralları yoktur. Herkes özgürce seçilen bir oyun sahnesine katılma şansına sahiptir. Herkes aynı anda seyirci ve oyuncudur. Eğer yapabiliyorsa herkes istediğini yapabilmekte, bakış açılarını hareket ettirmekte ve değiştirmektedir (Titze, b.t.). Bu durum gerçeğin sonsuz sayıda üretildiği, gerçeğin akılcı bir görünümüne sahip olmasına gerek olmadığını bunun gerçek ya da hakikatle bir ilişkisi kalmayan uzama yani bir simülasyon çağına geçilerek her yerde orijinaline benzeyen bir evrende yaşamakta olduğuna gönderme yapmaktadır (Baudrillard, 2018:15, 27). Buna örnek olarak, Nasreddin hoca figürünü sahiplenen Orta Asya, Avrupa ve Afrika’da yaşayan pek çok farklı toplumun bu figür üzerinden ürettikleri mizahtan söz edilebilir. Neyin Nasreddin Hoca fıkrası olup olmadığı ele alırken liberal yaklaşım olarak adlandırılan bu tutum (Kahya ve Gülsoy, 2019), halk mizahının da simülkara dönüştüğünü gösterir ve dolayısıyla da postmodern bir kimlik kazandığına işaret eder.

Ayrıca postmodern dönemde mizah, dil anlayışında meydana gelen değişimlerin izlerini açıkça ortaya koymaktadır. Gerek sözcük ile şey gerek sözcük ile düşünce gerçekte asla bütünlük göstermemektedir. Başka bir ifadeyle herhangi bir göstergelyi ya da metni okuduğumuzda kast edilen anlam kesinlikle dolaysız bir açıklıkta olmamaktadır ve dönemin özelliği olarak dilin oynaklığı söz konusudur (Sarup, 2017: 58-59). Bu noktada postmodernizm kültürel niteliğe işaret etmekle birlikte imge ve görünüşün derinlik üzerinde yüzeyleşmesi söz konusu olup imge ile gerçek arasındaki ilişki de bulanıklaşmaktadır (Hall, 1995: 110-111).

Postmodern dönemde çeşitli kültürel öğeler görüntüler yoluyla iletişime geçmektedir. Kültür alanına açılan bir kapı olan görsel kültürde, geçmişte ve günümüzde zihnimizde gördüğümüz imgesel olarak canlandırabildiğimiz her şey yer almaktadır (Çıldır, 2015: 25). Dolayısıyla postmodern mizah,

hem bir medya metni hem de kültürel bir meta olarak kendi üretim, dolaşım ve tüketiminin tarihi ve süreçlerine dair ironik bir öz-farkındalık bağlantıları olan, kitlesel tüketim için üretilmiş mizah olarak tanımlanabilir (Franklyn, 2006: 106). Postmodern dönemde mizah, sürekli yenilenen iletişim teknolojileri ve uygulamalarıyla dinamik bir görünüme sahip olup yazılı, görüntülü, sesli ve görsel içeriklerin üretim faaliyetlerini kapsayan bir alanı ifade etmektedir. Gelişen iletişim teknolojileri ve uygulamaları, mizahın çehresini değiştirerek insanların nasıl düşündüğünü bu düşüncelerini günlük yaşama nasıl aktardıklarını ve bunun yansımalarının toplumsal yapı üzerindeki etkilerinin neler olduğunu anlama adına katkı sunmaktadır (Solmaz, 2020: 152,156, 157).

Sonuç

Geleneksel toplumda sözlü kültür, modern dönemde yazılı ve basılı kültür, postmodern dönemde ise dijital teknolojilerin etkisinde kalan mizah yeni anlamlar yüklenerek yeniden üretilmektedir. Postmodern dönemde mizah rahatlamaya, yaratıcılığa, eleştiriye ve sosyal farklılıklara odaklanırken siyasi, ahlaki ve estetik baskının gereksizliğine vurgu yapmaktadır.

Postmodern mizah anlayışı postmodern kültürün baskısı altında kalan mimari, müzik, edebiyat ve sanatın farklı alanlarındaki özelliklerden etkilenmektedir. Diğer taraftan yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde postmodern mizah anlayışı güncel olayları çok çabuk yorumlayarak ve yeniden anlamlandırarak bireylerin gündemine hızlı bir şekilde sokmaktadır. Bu açıdan postmodern mizah, geçmişten kopmayarak bulunduğu kültürün koşullarını yansıtmaktadır. Modern dönemin ürettiği kavramlara, geleneklere, bilgilere ve meta anlatılara topyekûn karşı durmanın kodlarını taşıyan postmodern mizah özellikle teknolojiyi kullanarak mizahın dolaşımını sağlamaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde değişime ve dönüşüme uğrayan mizah, geleneksel toplumda güldürmek nüktedanlık, fıkralar, şakalar aracılığıyla üretilirken günümüz toplumuna caps, vine, tiktok gibi araçlar üzerinden kendini sunmaktadır. Başka bir deyişle postmodern mizah, geleneği de kendisine meta yaparken, gündelik yaşamın gelişmelerini de hızlıca metalaştırarak kullanmaktadır. Postmodern mizah da diğer her şey gibi hızla tüketilen, çabuk doyum sağlayan, yenisi aranan ve bu sebeple modern toplumun kurumsal bütünlüğüne de fırsat buldukça yıpratıcı bir yapıda tecelli etmektedir. Postmodern mizahın aracı dijital iletişim teknolojileri olmuştur, amacı ise anlık rahatlamalar ya da rahatsız ederek etki bırakmaktır. Postmodern mizah, geleneksel toplumlardaki gibi naif, modern toplumlardaki gibi sınıflara hitap

eden bir olgu olmaktan çıkıp farklı tarzlarla toplumun her kesimine hitap etmeye ya da her kesimini rahatsız etmeye hazırdır.

Sonuç olarak geleneksel toplumdan modern topluma geçiş ile birlikte değişen toplum yapısı kendisini mizah alanında da hissettirmiş, geleneksel topluma özgü olan sözlü mizah, modern dönemde yerini yazılı ve basılı yayınlara bırakmıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler zamanın ruhunu mizah alanına da yansıtmıştır. Modern dönemden postmodern döneme geçiş sürecinde yaşanan küreselleşme, bilişim sistemlerindeki yenilikler, iletişim ağının genişlemesi kültürel boyutu tekrar derinden etkilemiştir. Postmodern dönemde üst anlatılar ret edilmiş, gerçeklik taklit edilip kurgu haline dönüşmüştür. Diğer taraftan dil, görsel kültür ve iletişim teknolojileri alternatif bir kültür inşa ederek mizahı yeniden kurgulamakta ve anlam açısından özgün türler ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Akpınar, S. & Çakan Evcen, R. (2021). Sulhi Dölek Öykülerinde Kara Mizah. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1 (52), 256-270.
- Arık, M. B. (2012). Postmodern Bir Dünyada Değişen Mizah Anlayışı: Simsiyah Bir Tebessüm ve Absürdün Kaçınılmazlığı. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 0 (13). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22876/244470>
- Arnhold, J. (2009). Humor in der Werbung im interkulturellen Vergleich, Munich, Grin Verlag, . Erişim tarihi: 25.01.2023
- Baudrillard, J. (2018). Simülakrlar ve Simülasyon (12. b.). (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bayraktaroğlu, A. & Uğur, U. (2011). Postmodern Sinemada Filmlerarasılık Bağlamında Pastiş ve Parodi. Art-e Sanat Dergisi, 4 (7), 1-20.
- Best, S. & Kellner, D. (2016). Postmodern Teori. (3.b.). (M.Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bitmez, M.H. (2008). *Modern Çağda Kolaj, Asamblaj, Montaj Gibi Teknik ve Anlayışların Heykel Sanatına Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay
- Çıldır, Z. (2015). *Müzelerde Görsel Kültür Çalışmalarının Postmodern Sanat Eğitimi Bağlamında Yapılandırılmasına İlişkin Hazırlanan Eğitim Paketinin Eğitim Evlerinde Görevli Uzmanların Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Dosek, J. (2015). *Das wäre doch gelacht. Eine Untersuchung zum Zusammenhang von Humordispositionen und psychosozialen Merkmalen*. Magisterarbeit. Universität Wien, Wien.
- Eagleton, T. (2015). Postmodernizmin Yansımaları (3. b.). (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ellermann, R. (2012). Humor als Emotion, Munich, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/192795>. 26.01.2023
- Fırat, T. E. (2018). Postmodern Çağda Temsil Krizi ve Mizahın Dönüşümü: Siyasal Caps Kültürünün Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Fırat T. E. (2019). Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd'ün Zayıtong Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 426-438
- Franklyn, B.S. (2006). Towards a Theory of Postmodern Humour: South Park as Carnavalesque Postmodern Narrative Impulse (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Waikato, New Zealand: The University of Waikato, Screen and Media Studies.

- Güngör, T. K. (2016). Postmodernist İroni ve Fransız Postmodern Yazarların Yaftalarında İroninin Kullanımı. Ş. Sivrioğlu, M. Ayan, N. Keleş, & G. Yalçın içinde, *Batı Edebiyatında Mizah* (1. b., s. 487-498). İstanbul: Kriter.
- Gugger .A.U., Krebs, J.W., & Schwab, E. (2015). Humor in Coaching und Beratung. Kursleitung. Kontemplation und Beratung. 19. März 2015.28.01.2019
- Günenç, M. (2017), "Tom Stoppard'ın Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler ve Travestiler Oyunlarında Postmodern Söylem", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 231-242.
- Gürel, E., & Alem, J. (2010). Postmodern Bir Durum Komedi Üzerine İçerik Analizi: Simpsonlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 332-347.
- Hall, S. (1995), "*Yeni Zamanların Anlamı*", Yeni Zamanlar, Stuart Hall ve Martin Jacques (der.), Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 105-127.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu* (5. b.). (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis.
- Havas, D.J. (2013). Die Übersetzung von Humor und Komik bei der Darstellung von Randgruppen. Am Beispiel von Will & Grace. Masterarbeit. Universität Wien
- Herdram, I. (2012). Der Wert von Humor in unserer heutigen Gesellschaft, Munich, GRIN Verlag. <https://www.grin.com/document/211783>. Erişim tarihi: 19.01.2023
- Ihlenfeld, J. (2018). Medienbildung Studien zur audiovisuellen Kultur und Kommunikation. Aspekte der Postmoderne in den Filmen von Sion Sono. Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg Fakultät für Humanwissenschaften. file:///E:/Windows%20Klas%C3%B6rleri/Downloads/52-29-PB%20(1).pdf. Erişim tarihi: 15.03.2023
- Kahya, Y. (2018). Bir İletişim Aracı Olarak Mizah: Sosyal Medyada Spor Temalı Caps Kültürü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 1020-1030.
- Kahya, Y. ve Gülsoy, S. (2019). *Nasreddin Hoca Fıkralarının Mizahi Yeri, Toplumsal Önemi ve Basın Tarafından Kullanımı*. Mizah Kitabı. (Ed.) Kahya, Y. içinde s.93-114. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kahya, Y. (2021). Bedensel Dış Görünümün Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkisi. *International Social Sciences Studies Journal*, (eISSN:2587-1587) Vol:7, Issue:87; pp:3720-3731
- Karataş, Ş. & Binark, M. (2016). Yeni Medyada Yaratıcı Kültür: Troller ve Ürünleri Caps, TRT Akademi, Dijital Medya. 1 (2), 426-448.
- Kierkegaard, S. (1993). *İroni Kavramı* (1. b.). (S. Okur, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Koç, O. (2015). Komik Olanın Peşinde: Parodi. <https://tdk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 30.01.2023
- Lyotard, J. F. (2014). *Postmodern Durum* (2. b.). (İ. Birkan, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Mai, S. (2016). *Humor – Ressource für die Soziale Arbeit. Eine Bewältigungsstrategie und Sozialkompetenz für Sozial arbeitende in der Arbeit mit Menschen mit einer Beeinträchtigung*. <https://irf.fhnw.ch/handle/11654/23546>
- Maiwald, J. (2011). Humor ist, wenn man trotzdem lacht. Zur Bedeutung des Humors in der Sozialen Arbeit, Munich, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/188883>. Erişim tarihi: 25.01.2023
- Neumann, S. (2012). Postmoderne und Comics. Phänomene und Schlüsselbegriffe der Postmoderne im Medium des Comics. Magisterarbeit zur Erlangung. des Grades Magister Artium der Philosophischen Fakultät der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf. https://www.mythos-magazin.de/met_hoden_forschung/sn_comics.pdf Erişim tarihi: 20.01.2023
- Sarup, M. (2017). Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm (5. b.). (A. Güçlü, Çev.) Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Solmaz, E. (2020). Dijital İletişim Çağında Postmodern Gazetecilik. O. Bayrakçı içinde, *Kelebek Etkisi. Çalışma Yaşamında Değişim ve Dönüşüm* (1. b., s. 143-169). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Titze, M. (b.t.). Humor und Postmodernizm.
- Uğur, İ. (2007). Televizyon Reklamlarından Mizahın Kullanımı Yayınlanmış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı.

Turizm’de Krizler: Dünya ve Türkiye Turizmi Üzerine Etkileri

Yaşar Yiğit Kaçmaz¹

Özet

Günümüzde küreselleşmenin etkisi, teknolojik gelişmeler, artan rekabet gibi birçok nedene bağlı olarak endüstriler krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Yaşanan krizlerden etkilenen endüstrilerin en önemlilerinden bir tanesi de dünya ekonomisinde önemli paya sahip olan turizm endüstrisidir. Bununla birlikte, endüstride yaşanan yoğun rekabet, turizmde dış çevre etkileşiminin fazla oluşu ve arz-talep hassasiyeti krizlerin turizm endüstrisi üzerindeki etkisini arttırabilmektedir. Bu kapsamda turizmde yaşanan krizler incelendiğinde salgınlardan doğal afetlere, terör eylemlerinden döviz hareketliliklerine kadar birçok krizin turizmi etkilediği görülmektedir. Turizm endüstrisinin çevre etkileşimi göz önüne alındığında krizlerin endüstri ve paydaşları üzerinde ne derece etkili olduğu dikkat çekici bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın konusu krizlerin turizm üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında krizlerin turizm üzerindeki etkileri ele alınmış olup, turizmde yaşanan krizler sınıflandırılmaya çalışılarak örneklerle incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma hem Dünya turizmi, hem de Türkiye turizm endüstrisi özelinde ele alınmıştır. Çalışmanın turizm endüstrisinde olası krizler karşısında önleyici tedbirler alınması noktasında yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

1. Giriş

Günümüzde birçok endüstri küreselleşmenin etkisi, artan rekabet ve çeşitli çevresel değişimler nedeniyle krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu krizler tarihte yaşanan birçok olayla örneklendirilebilir. 1929 yılında başlayan Büyük Buhran (Calomiris, 1993), 1986 yılında gerçekleşen Çernobil nükleer patlaması (Konovalchuk, 2006), 2001 yılında yaşanan 11 Eylül Terör Saldırıları (Virgo, 2001) ve 2020 yılında hayatımıza giren

1 Dr, yykacmaz@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8775-7003>

COVID-19 Pandemisi (Ciotti, vd., 2020) gibi olaylar endüstrileri etkileyen krizler olarak örneklendirilebilir. Yaşanan krizler birçok endüstriyi ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Krizlerin etkileri farklı düzeylerde ve çeşitlerde olabilmektedir. Literatür incelendiğinde krizlerin etkilerine ilişkin birçok çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin Büyük Buhranın etkileri incelendiğinde buhranın başladığı 1929 yılında Amerika'da 24 bini aşkın finans ve banka kuruluşu faaliyet gösterirken, buhranın sona erdiği 1933 yılına gelindiğinde bu sayının 14 binlere düştüğü görülmektedir (Richardson, 2007: 588). Çernobil ile ilgili gerçekleştirilen bir çalışmada krizin etkilerinin uzun vadeli olduğu, patlama sonrası doğum oranının düştüğü ve bu durumun işgücünde azalmaya neden olarak Ukrayna ekonomisine ciddi zarar verdiği belirtilmektedir (Konovalchuk, 2006). Bir diğer örnek 11 Eylül terör saldırılarının etkileri üzerine verilebilir. 11 Eylül terör saldırılarının etkileri incelendiğinde etkinin sadece yapısal olmadığı başta Amerika'da yer alan havayolu şirketleri olmak üzere birçok endüstriyi yıkıcı şekilde etkilediği söylenebilir (Gittell, vd., 2006). Son olarak Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID-19 pandemisine ilişkin verileri incelendiğinde 770 milyonu aşkın insanın salgından etkilendiğini, 7 milyona yakın insanın ise yaşamını yitirdiği görülmektedir (WHO, 2023). Salgının etkisi düşünüldüğünde neredeyse bütün endüstrileri etkilediği söylenebilir. Kriz örnekleri gibi krizin etkilerinde de örnekler arttırılabilir.

Yaşanan krizler incelendiğinde tahmin edilebileceği gibi birçok endüstrinin krizlerden etkilendiği görülmektedir. Bahsi geçen krizlerden dünya ekonomisinde büyük bir paya sahip olan turizm endüstrisi de payını almaktadır. Yaşanan krizlerden etkilenen endüstrilerin en önemlilerinden bir tanesi de dünya ekonomisinde önemli paya sahip olan turizm endüstrisidir. Turizmde krizler, turistlerin ve turizm endüstrisinin her bir taraf veya tarafların tamamı olmak üzere potansiyel yıkıcı değişimlerle karşı karşıya kaldığı koşullar şeklinde açıklanmaktadır (Henderson, 2007: 13). Bu noktada, turizm endüstrisinin potansiyel yıkıcı değişimle karşı karşıya kalma durumu ve çevre etkileşimi göz önüne alındığında krizlerin endüstri ve paydaşları üzerinde ne derece etkili olduğu dikkat çekici bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın konusu krizlerin turizm üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında krizlerin turizm üzerindeki etkileri ele alınmış olup, turizmde yaşanan krizler sınıflandırılmaya çalışılarak örneklerle incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma hem Dünya turizmi, hem de Türkiye turizm endüstrisi özelinde ele alınmıştır.

2. Turizm'de Krizler

Turizm endüstrisi diğer birçok endüstri gibi krizlerden etkilenen bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte, endüstride yaşanan yoğun rekabet, turizmde dış çevre etkileşiminin fazla oluşu ve arz-talep hassasiyeti krizlerin turizm endüstrisi üzerindeki etkisini arttırabilmektedir. Bu kapsamda turizmde yaşanan krizler incelendiğinde salgınlardan doğal afetlere, terör eylemlerinden döviz hareketliliklerine kadar birçok krizin turizmi etkilediği görülmektedir (Glaesser, 2003:5). Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılabilirliği gibi turizm endüstrisinde yaşanan krizler çeşitlilik ve etki düzeyinde farklılık göstermektedir. Bu krizler turizm endüstrisinde kurumları eklemekle kalmayıp, turistleri ve turist davranışlarını da etkileyebilmektedir. Özellikle turizm endüstrisinde yaşanan bu krizler güvenlik riski oluşturmakta, bu durum turistlerin kolaylıkla destinasyon tercihlerini değiştirmelerine veya seyahatlerini iptal etmelerine neden olabilmektedir (Göçen vd., 2011: 494). Turizmde yaşanan krizlerin turizm endüstrisi ve turistler üzerindeki etkisi krizin şiddet, coğrafi yayılım ve etkisine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir (Pizzam, 1999: 34). Bu noktada, turizm endüstrisinin krizler karşısında krizlerden korunma ve turist kaybı yaşamamak adına doğru strateji ve yönetim belirleyebilmeleri için turizm endüstrisinde yaşanan krizlerin ve etkilerinin doğru şekilde bilinmesi gerekmektedir. Turizmde krizlerin doğru şekilde anlaşılabilmesi için ilk olarak turizmde yaşanan krizlerin ortak özellikleri incelenmelidir. Turizmde yaşanan krizlerin ortak özellikleri aşağıdaki şekilde sıranabilir (Özku, 2001: 47'den akt. Göçen vd., 2011: 499):

- Birincil veya ikincil nedenlerden dolayı ortaya çıkmış olabilirler,
- Doğrudan ekonomik nedenlerle ortaya çıkmasalar da doğurduğu sonuçlar ekonomik değer taşımaktadır,
- Belli sürede biriken nedenlere bağlı olarak gelişim gösterirler,
- Zamanla tekrarlayabilme özelliğine sahiptirler,
- Yapının tamamında ve sistemi oluşturan yapısal işleyişi etkilerler,
- Dışsal veya içsel nedenlerle ortaya çıkabilirler,
- Kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olmak üzere üç ana süreci içerirler,
- Çözüm yolları kısa, orta veya uzun vadeli olabilmektedir.

Turizmde yaşanan krizlerin ortak özellikleri olsa da literatür incelendiğinde turizmde yaşanan krizler ve etkileri üzerine uzlaşılmış bir sınıflandırmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle turizmde krizlerin ve etkilerinin doğru şekilde anlaşılabilmesi için turizmde krizlerin ve etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Krizler ve Karakteristik Özellikleri

Kriz Çeşitleri	Karakteristik Özellikler
Doğal / Fiziki Afetler	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Organizasyonların veya destinasyonların doğa olayları sonucunda zarar görmesini içermektedir. ➤ İklim değişikliği veya insan yapımı süreçler sonucu yaşanan orman yangınları, çevre kirlilikleri benzeri olaylar da bu kapsamda yer almaktadır.
Politik Krizler	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Turizm endüstrisi veya turistler yaşanan uluslararası savaşlar, iç karışıklıklar gibi bazı olaylardan dolayı yoldan etkilenebilmektedir.
Ekonomik Krizler	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Uluslararası veya ulusal durgunluklar, bölgesel ekonomik krizler ve para ile ilgili yaşanabilecek krizleri içermektedir.
Kötü Niyet	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bazı aktör veya rakiplerin organizasyonu veya destinasyonu değiştirmek amacıyla aşırı taktikler kullanmasını ifade etmektedir. Gasp, terör eylemleri ve casusluk faaliyetleri gibi olaylar örnek olarak gösterilebilir.
Zorluklar	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Organizasyonların veya destinasyonların faaliyetlerden hoşnut olmayan paydaşlarla karşı karşıya kalma durumunu ifade etmektedir. Boykotlar veya protestolar bu kapsamda yer almaktadır.
Büyük Hasarlar	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Çevresel zararlara neden olan büyük çaplı kazaları ifade etmektedir. Tanker kazaları veya nükleer patlamalar gibi olaylar örnek olarak gösterilebilir.
Örgütsel Suçlar	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Organizasyonun gerçekleştirdiği faaliyetler nedeniyle zarar görmesi veya itibarsızlaşması durumudur.
İşyeri Zorbalıkları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bir çalışan veya üst yönetici tarafından bir diğer çalışan veya çalışan grubuna şiddet uygulanmasını ifade etmektedir. Taciz veya fiziki şiddet olayları bu kapsamda yer almaktadır.
Dedikodular	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Organizasyon tarafından bir hizmet veya ürün hakkında yanlış bilgilendirme yapılması olayıdır.

Kaynak: Ritchie, 2009: 28-29

Turizm’de yaşanan krizler ve etkileri incelendiğinde krizler ve etkilerinin farklı çalışmalarda farklı şekillerde sınıflandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ritchie (2009) gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında kriz çeşitlerini turizm alanında incelemiş ve turizmde ilişkili olabilecek karakteristik özelliklerini açıklamıştır. Tablo 1’de yer alan bilgiler incelendiğinde turizmde krizlerin doğal / fiziki afetler, politik krizler, ekonomik krizler, kötü niyet, zorluklar, büyük hasarlar, örgütsel suçlar, işyeri zorbalıkları ve dedikodular olmak üzere dokuz başlıkta incelendiği görülmektedir. Turizmde krizlerin ele alındığı bir diğer çalışma ise Henderson’a (2007) aittir. Henderson (2007) çalışmasında

Tablo 2’de görüleceği üzere turizmde krizleri ekonomik, politik, sosyo-kültürel, çevresel, teknolojik ve ticari olmak üzere altı başlıkta incelemiştir. Ayrıca yazar sınıflandırdığı kriz türlerini dışsal ve içsel olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmiştir. Bir diğer çalışmada ise Köşker (2017: 218) turizmde yaşanan krizleri dört ana başlıkta toplamıştır. Bu başlıklar; doğal krizler, iç çatışma, savaş ve terör, ekonomik ve siyasi krizler ve salgın hastalıklar şeklindedir.

Tablo 2: Turizm’de Krizler ve Neden Olduğu Dışsal ve İçsel Tehditler

Tür	Dışsal	İçsel
Ekonomik	Durgunluk	Maliyet Artışı
	Döviz Dalgalanmaları	Gelir Düşüşü
	Vergilendirmeler	Karsızlık
Politik	Hükümet Politikaları	-
	Uluslararası İlişkiler	
	İstikrarsızlık	
	Terör	
Sosyo-Kültürel	Huzursuzluk	Personel Sorunları
	Artan Suç Oranı	Kültürel Çatışmalar
Çevresel	Doğal Olaylar	Aşırı Gelişme Çevresel Bozulmalar
	Doğal Afetler	
	Kirlilik	
	Sağlıkla İlgili Sorunlar	
Teknolojik	Bilgisayar Sistem Çökmeleri	Ulaşım Kazaları
	Mekanik Arızalar	
	Tasarım Hataları	
	Yangınlar	
Ticari	Ticari Düzenlemeler	Rekabet
	Devlet Müdahaleleri	İş Anlaşmazlıkları
		Yanlış Yönetim Kararları İnsan Hataları

Kaynak: Henderson, 2007:5

Turizmde yaşanan krizler ve etkileri incelendiğinde literatürde turizmde yaşanan krizler ve etkileri üzerine uzlaşmış bir sınıflandırmanın olmadığı görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında turizmde yaşanan krizler ve etkileri diğer çalışmalardan bağımsız olarak incelenmeye ve örneklendirilmeye çalışılmıştır. Gerçekleştirilen incelemede turizmde krizler ve etkileri Dünya ve Türkiye turizmde yaşanan olaylarla örneklendirilmeye çalışılmıştır.

2.1. Çevresel Krizler

Turizm ve çevre ilişkisi göz önünde bulundurduğunda, çevrede yaşanabilecek değişimlerin turizm endüstrisini doğrudan etkileyebileceği görülmektedir. Gerek turizm işletmelerinin bulunduğu çevrede, gerekse turistlerin ziyaret ettikleri destinasyonlarda yaşanabilecek çevresel krizlerin yıkıcı etkilere neden olabilir. Turizmde yaşanan çevresel krizler incelendiğinde krizlerin afetler, çevre kirlilikleri ve çevresel bozulmalar ile taşıma kapasitesi aşımı şeklinde sıralanabilir (Henderson, 2007; Ritchie, 2009; Köşker, 2017).

Turizmde yaşanan çevresel krizler incelendiğinde nitelik olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Yaşanan çevresel krizler incelendiğinde turizm endüstrisini en derinden, yıkıcı şekilde etkileyen kriz türünün afetler olduğu söylenebilir. Bahsi geçen afetlere ilişkin krizler incelendiğinde afet türü ne olursa olsun, etkilerinin genellikle benzer şekilde olduğu görülmektedir. 1999 yılında Tayvan'da yaşanan deprem sonrasında on binlerce insan depremden etkilenirken, turizm endüstrisinin faydalandığı çok sayıda altyapının (yollar, havalimanları vb.) deprem sonrası ciddi hasar aldığı görülmektedir. Bu durum turizm verilerine de yansımış olup, deprem sonrası bir önceki yıla göre ülkeye gelen ziyaretçi sayısında %15'lik düşüş, 230 önemli doğa noktasında ziyaretçi sayısında ise %27'lik bir düşüş yaşandığı belirtilmektedir. Uluslararası turistlere yönelik otel doluluk oranları incelendiğinde ise %60'a yakın bir düşüşün yaşandığı görülmektedir (Huang & Min, 2002: 145). Yeni Zelanda'da 2010 yılında yaşanan depremle ilgili gerçekleştirilen bir çalışmada ülkenin en büyük ikinci şehri olan Christchurch'de otel ve hostellerin üçte ikisinin yıkıldığı belirtilmektedir (Orchiston, vd., 2014: 32). Bir diğer örnekte, Amerika Birleşik Devletleri'nin New Orleans eyaletinde gerçekleşen Gustav Kasırgasında ise otellerin %88'inin faaliyetlerini kasırgadan dört gün önce durdurduğu, %13'ünün elektrik sistemlerini, %17'sinin telefon sistemlerini ve %42'sinin faaliyetlerini sürdürecektir yeterli sayıda işgörenlerini kayb ettikleri belirlenmiştir (Lamanna, vd., 2012). Aynı eyalette yaşanan Katrina Kasırgasında 1409 turizm işletmesi faaliyetlerini durdurmuş olup, 33 bine yakın çalışanın bu afetten etkilendiği, ekonominin günlük ortalama 15 milyon dolar zarara uğradığı ölçümlenmiştir (Pearlman & Melnik, 2008: 59). Bir diğer afet türü olan küresel ısınma ile gerçekleştirilen bir çalışmada ise Avrupa'da kayak turizmi yapan ülkelerde hava sıcaklıklarının iki derece yükselmesiyle birlikte 1971-2000 yılları arasında 7.3 milyon olan turist kayıp riskinin, günümüzde 10 milyona yükseldiği ifade edilmektedir (Damm, vd., 2017). Son olarak Türkiye'de 2023 yılı başında yaşanan Kahramanmaraş merkezli deprem ile ilgili ise henüz akademik çalışmalar gerçekleştirilmemiş olsa da turizm ile ilgili verilerin gazete haberlerine yansdığı görülmektedir. Yaşanan depremin ardından depremin etkilendiği illerde faaliyet gösteren

242 konaklama işletmesinin hasar aldığı, hasarın yaklaşık 2,2 milyar Türk Lirası olduğu belirlenmiştir (Dünya Gazetesi, 2023).

Turizmde yaşanan çevresel krizler incelendiğinde krizlerin afetlerle sınırlı olmadığı görülmektedir. Turizm endüstrisini etkileyen bir diğer kriz türü çevre kirlilikleri ve çevresel bozulmalardır. Örnekler incelendiğinde, Malezya'da gerçekleştirilen bir çalışmada 1990-2014 yıllarında ülkeye gelen turistlerin neden olduğu karbondioksit salınımı ve enerji tüketiminin çevre kirliliğinde etkili olduğu belirlenmiştir (Azam vd., 2018). Asya Kaplanları olarak bilinen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore'de gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise turizmde yaşanacak %1'lik gelişmenin karbon emisyonunu yaklaşık %0,3 düzeyinde arttıracığı belirtilmektedir (Ahmad & Ma, 2022). Benzer sonuçlar Katırcıoğlu (2014) tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen bir çalışmada da yer almaktadır. Araştırma sonuçları turizmde yaşanan gelişmelerin artan şekilde enerji tüketimini ve karbon emisyonunu arttırdığını göstermektedir.

Turizmde yaşanan çevresel krizlerden bir diğer taşıma kapasite aşımı olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, taşıma kapasitesi ile ilgili literatür incelendiğinde taşıma kapasitesinin sadece çevre ile ilişkili olmadığı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik etkileri de olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde Puket Adalarında gerçekleştirilen bir çalışmada Puket Adalarını oluşturan şehirlerde fiziki taşıma kapasitesi aşımaları yaşandığı ve bu durumun maliyetlere yansyarak hayat pahalılığına neden olduğu belirtilmektedir (Sinlapasate, vd., 2020). Türkiye'de Bozcaada'da gerçekleştirilen bir çalışmada ise 2011 yılı Ramazan ayında aşırı turist gelmesi nedeniyle kapasite aşımı yaşandığı, bu durumun alt ve üstyapı olanakları ile sunulan hizmette aksamalara neden olduğu ve ciddi sorunlar yaşandığı belirlenmiştir (Doğan, 2013).

2.2. Sosyo-Kültürel Krizler

Turizm endüstrisi ve turistler buldukları destinasyonun toplumu ve kültürü üzerinde değişimlere neden olabilmektedir (Henderson, 2007: 72). Bu değişimler bir süre sonra destinasyonda sosyo-kültürel anlamda taşıma kapasitesinin taşmasına neden olabilmektedir. Bu taşma iki yönlü gerçekleşebilir. Konu yerel halk düzeyinde incelendiğinde destinasyonda yaşanan turist artışının bir süre sonra yerel halkın yaşamını ve kültürünü etkilemekte olup, bu durum yerel halk üzerinde hoşnutsuzluğa neden olabilmektedir (Martin & Uysal, 1990: 329; Watson & Kopachevsky, 1996: 175). Diğer yandan konu turistler düzeyinde incelendiğinde destinasyonda yaşanacak yerel halk ile ilgili sorunların, aşırı kalabalık ve turizm çalışanlarının

olumsuz davranışları gibi olayların turistlerde hoşnutsuzluk yarabileceği öngörülmektedir (Martin & Uysal, 1990: 329; Saveriades, 2000: 149). Bu bağlamda turizmde yaşanabilecek sosyo-kültürel krizlerin turizm endüstrisi üzerinde etkili olabileceği söylenebilir. Turizmde yaşanabilecek sosyo-kültürel krizler artan suç oranı, huzursuzluk ve kültürel çatışmalar şeklinde sıralanabilir (Henderson, 2007; Ritchie, 2009).

Turizmde yaşanan sosyo-kültürel krizler incelendiğinde yaşanan sorunların genellikle bireysel yaşandığı, akabinde ise sorunun diğer kişiler tarafından öğrenilmesi sonucunda turizm paydaşları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Turizmde yaşanan sosyo-kültürel krizler ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde karşımıza çeşitli örnekler çıkmaktadır. Örneğin, Aruba'da 2005 yılında Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı Natalee Holloway isimli turistin kaybolmasının ardından olayın medyaya yansımaları nedeniyle 2006 yılında Amerika'dan Aruba'ya gelen turist sayısında %58'lik düşüş yaşandığı görülmektedir (Brown, 2015). Gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise Macaristan'da 2000'ler itibarı ile turizm faaliyetleri nedeniyle sosyo-kültürel değişimlerin yaşandığı ve bu durumun suç oranını arttırdığı belirtilirken, 1990'larda bin kişi başına suç oranı 34'ken, 2000'lerde bu sayının 45'lere çıktığı belirtilmektedir (Michalko, 2004).

Turizmde yaşanan sosyo-kültürel krizler artan suç oranları ile sınırlı değildir. Turizm nedeniyle farklı kültür ve inançlardan insanların farklı kültür ve inançlara sahip yerel halkın bulunduğu yerlere gitmeye başlaması ve kamusal anlamda bu bölgelere turist çekmek amacıyla yatırımlar yapılmaya başlaması yerel halk üzerinde huzursuzluğa ve kültürel çatışmalara neden olabilmektedir. Bu durumun en somut örneği, İsrail'in Nasıra şehrinin Hristiyanlar için kutsal sayılması nedeniyle turist talebini arttırmak amacıyla bölgede kamu projeleri başlatılması ve bu durumun Müslüman yerel halk tarafından tepkiyle karşılanarak, olaylara neden olması şeklindedir (Cohen-Hattab & Shoval, 2007). Bali'de gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise yerel halkın turistlerin yüksek sesli konuşmalarından, sarhoşluklarından ve yerel halka saygı göstermemelerinden rahatsız oldukları ve bu durumun huzursuzluk yarattığı belirtilmektedir (Iverson, 2010).

2.3. Sağlık Krizleri

Turizm insan odaklı oluşu bir eylem oluşu turistlerin ve turizm paydaşlarının karşılaştıkları sağlık risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu noktada turistler tarafından algılanan risk turistlerin destinasyon tercihlerini ve seyahat davranışlarını etkileyebilmektedir (Reichel vd., 2007: 227). Bununla birlikte, turistlerin taşıyıcı olmaları yerel halk sağlığını risk altına alan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda,

turizm endüstrisinde yaşanabilecek sağlık ile ilgili krizlerin gerek turistler gerekse yerel halk üzerinde etkili olabileceği öngörülmektedir. Turizm’de yaşanabilecek sağlık ile ilgili krizler bulaşıcı hastalıklar ve turist yaralanmaları şeklinde sıralanabilir.

Turizmde yaşanan sağlık ile ilgili krizler ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde karşımıza çeşitli örnekler çıkmaktadır. Bulaşıcı hastalıklarla ilgili örnekler incelendiğinde Birleşik Krallıkta 2001 yılında yaşanan ayak ve ağız hastalıkları salgını nedeniyle %25 dolayların seyahat iptali gerçekleştiği ve bu durumun 2.7 ila 3.2 milyar pound arası kayba neden olduğu belirlenmiştir (Thompson vd., 2002). Bir diğer örnekte ise Japonya’da 2003 yılında başlayan SARS salgını nedeniyle 1 ay içerisinde turist sayısında %55’e yakın düşüş yaşandığı görülmektedir (Cooper, 2005: 124). Turizm endüstrisinde yaşanan bulaşıcı hastalıklarla ilgili krizlerin en önemlisi ise 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisidir. Pandeminin etkileri incelendiğinde pandeminin başlaması ile destinasyonların tamamının koruyucu önemler aldığı, %27’sinin ise sınırlarını uluslararası turistlere tamamen kapattığı görülmektedir. Pandemi turist hareketliliği bakımından incelendiğinde 2019 yılında 1.5 milyar insan seyahat ederken, pandeminin başladığı 2020 yılında bu sayının 380 milyona düştüğü belirtilmektedir. Bu durum turizm gelirlerinde 1.3 trilyon dolarlık düşüşe neden olmuştur (UNWTO, 2023_b).

Turizmde yaşanan sağlık ile ilgili krizler sadece bulaşıcı hastalıklar ile sınırlı değildir. Turistlerin geçirdiği herhangi bir kaza sonucunda yaralanması da ayrı bir kriz türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kazalar her ne kadar bireysel olsalar da, günümüz teknolojisi ve kitle iletişim araçlarının neden olduğu hızlı bilgi akışı nedeniyle herhangi bir turizm faaliyeti yada destinasyonu hakkında olumsuz algıya neden olabilmektedir. Örneğin Mısır’da 2023 yılında gerçekleşen köpekbalığı saldırısında bir Rus vatandaşı yaşamını yitirirken, Rus Konsolosluğunun vatandaşlarını denize girme konusunda uyardığı basına yansımıştır (CnnTürk, 2023). Bir başka örnekte ise Rusya İstanbul’da bıçaklı saldırı sonucunda bir Rus vatandaşının yaşamını yitirmesi nedeniyle İstanbul’da gidilmemesi gereken semtlerin listesini yayınlarken (Turizm Güncel, 2023), yine Rusya’da yayın yapan bir turizm haber sitesinden Türkiye’ye gidecek Rus vatandaşlarına ölümcül etkiye sahip zakkum bitkisinden uzak durulması yönünde uyarılar yapıldı (Haber Vakti, 2023).

2.4. Politik Krizler

Turizm endüstrisinde gerçekleşen turist hareketliliği göz önünde bulundurulduğunda turistler gittikleri veya gitmeyi planladıkları destinasyonlarda güven içerisinde olmaları turistlerin destinasyon tercih ve turist davranışlarını etkileyen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu nedenle turizm faaliyetlerinin gerçekleştirildiği destinasyonlarda yaşanan politik krizler turistlerin tercih ve davranışlarını etkilemektedir. Bununla birlikte, turistlerin mensubu oldukları ülke ile gidecekleri ülke arasında yaşanabilecek krizlerin de tercih ve davranışlarda etkili olabileceği görülmektedir. Bu bağlamda, turizmde yaşanan politik krizlerin incelenmesi gerekmektedir. Turizmde yaşanabilecek politik krizler ulusal veya bölgesel bazda terör olayları ve iç karışıklıklar şeklindeyken, uluslararası bazda ülkeler arası yaşanan politik krizler şeklinde olabilmektedir (Henderson, 2007; Ritchie, 2009; Köşker, 2017).

Turistlerin destinasyon tercihler ve turist davranışları incelendiğinde güvenlik konusunun önem arz ettiği bilinmektedir. Bu bakımdan turistlerin tercih edecekleri destinasyonlarda yaşanabilecek bir terör olayının veya iç karışıklığın doğrudan turistlerin davranışlarını etkilediği görülmektedir. Turizmde yaşanan bu krizlere ilişkin birçok örnek mevcuttur. Yaşanan olaylar doğrudan turistlere yönelik olabileceği gibi, destinasyonda gerçekleşen bir krizin turistler tarafından güvenlik zafiyeti olarak algılanabilmesi de mümkündür. Örneğin 1980'li yıllarda yaşanan terör olaylarındaki artış ve akabinde gerçekleşen Körfez Savaşlarının turist hareketliliğinde önemli düşümlere neden olduğu, turistlerin genellikle seyahatlerini güvenli bölgelere gerçekleştirdikleri veya seyahat etmekten vazgeçtikleri görülmektedir (Sönmez vd., 1999: 13). 1992-1995 yıllarında Mısır'da gerçekleşen terör saldırıları incelendiğinde ise turist sayısında %22'lik, turizm gelirinde ise %43'e varan düşüş yaşandığı belirlenmiştir (Sönmez, 1998: 422). Benzer bir örnekte ise, Mısır Luxor'da düzenlenen bir saldırıda 58, Ürdün'de otellere düzenlenen bir saldırıda 60, Kenya'da benzer şekilde bir otele düzenlenen saldırıda 88 kişi yaşamını yitirirken, Bali'de bir gece kulübüne düzenlenen bir saldırıda ise 200'e yakın turistin yaşamını yitirmiştir (Radic, vd., 2018: 238). Bir destinasyonda yaşanabilecek iç karışıklıkların turizm endüstrisi üzerindeki etkileri incelendiğinde ise terör olaylarında olduğu gibi konu ile ilgili çeşitli örneklerin olduğu görülmektedir. 2011 yılında yaşanan Arap Baharı ve akabinde Mısır'da Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in devrilmesi ile sonuçlanan olayların Mısır'da turizm endüstrisini ciddi şekilde etkilediği 2010 yılına göre turist girişlerinde üçte bir oranında düşüş yaşandığı görülmüştür (Tomazos, 2017). Benzer şekilde Arap Baharının etkisi ile 2011 yılında Suriye'de başlayan iç karışıklıklar öncesinde Suriye'ye yıllık ortalama 7 milyon turist gelirken, iç karışıklık ve savaşın başlaması ile bu sayının sıfırlandığı belirtilmektedir (Hanon & Wang, 2020).

Turizmde yaşanan politik krizler bir destinasyonda yada bölgede yaşanan olaylarla sınırlı değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi turistlerin mensubu olduğu ülkeler ile seyahatlerini yapacakları ülkeler arasında yaşanabilecek

politik krizlerde turistlerin destinasyon tercihlerini ve turist davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu krizin en somut örneği olarak Türkiye-Rusya arasında 2015 yılında yaşanan uçak krizi gösterilebilir. Yaşanan olay sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye seyahat yasağı ve yasağın kalkmasına karşın seyahat acentalarına uyguladığı yaptırımlar sonucunda sadece Antalya'da 2016 Kasım ayında bir yıl önceye göre Rus turist girişinde %84'lük düşüş yaşandığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır (Hürriyet Gazetesi, 2016). Turizm endüstrisini etkileyen uluslararası bazda ülkeler arası yaşanan politik krizler sadece iki ülke arasında yaşanan krizler nedeniyle olmayabilmektedir. İki ülke arasında yaşanan politik sorunlardan üçüncü ülkeler etkilenebilmektedir. Bu durum bazı üçüncü ülkeler için dezavantaj oluştururken, bazı üçüncü ülkeler için ise avantaj oluşturabilmektedir. Bu durumun örnekleri incelendiğinde 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı gösterilebilir. Savaşın başlamasının ardından Avrupa ülkelerinin Rusya'ya ambargo uygulaması nedeniyle Rusya ile Avrupa ülkeleri arasında uçuş gerçekleştiren havayolu şirketlerinin ciddi şekilde etkilendiği, buna karşın ambargo uygulamayan Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinde ise uçuş kapasitelerini arttırdığı görülmektedir (Turizm Gazetesi, 2023).

2.5. Ekonomik ve Ticari Krizler

Turizmin potansiyel ekonomik katkısı genel olarak kabul edilmektedir (Yang & Chen, 2009: 37). Bu durum turizmin Dünya ekonomisine katkısı ile ilişkilidir. Turizm endüstrisinin Dünya ekonomisine katkısı incelendiğinde 2022 yılında gayri safi yurtiçi hasılanın %7.6'sını oluşturduğu (WWTC, 2023), turizm gelirinin ise 1 trilyon Amerikan Dolarına ulaştığı görülmektedir (UNWTO, 2023). Bir diğer veriye göre ise 2022 yılında turizm endüstrisi 22 milyon insana yeni istihdam olanağı sağlarken (WWTC, 2023), Dünya genelinde 2022 yılında 295 milyon insana istihdam olanağı sağladığı belirlenmiştir (Statista, 2023).

Turizm endüstrisinin Dünya ekonomisine yaptığı katkı yadsınamayacak düzeyde olması ile birlikte endüstriyi krizlerden etkilenebilir hale getirmektedir. Dünya genelinde ekonomik ve ticari anlamda yaşanabilecek kriz turizm endüstrisini doğrudan etkileyebilmektedir. Yaşanabilecek krizler makro düzeyde uluslararası veya ulusal durgunluklar, bölgesel ekonomik krizler, döviz dalgalanmaları, vergilendirmeler, devlet müdahaleleri ve ticari düzenlemeler şeklinde olabilirken, mikro düzeyde maliyet artışı, gelir düşüşü ve buna bağlı olarak yaşanabilecek karsızlık durumu, rekabet veya iş anlaşmazlıkları nedeniyle yaşanabilecek sorunlar ve yanlış ticari yönetim kararları şeklinde sıralanabilir (Henderson, 2007; Ritchie, 2009; Köşker, 2017).

Turizm'de yaşanan ekonomik ve ticari krizler incelendiğinde krizlerin en başlarda ulusal veya bölgesel düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin, İsviçre'de para değerinin yüksek oluşu 1990'larda turistlerin ülkeye gelişini olumsuz yönden etkilerken, diğer yandan İsviçre vatandaşlarının diğer ülkelere seyahatini arttırarak konaklama işletmelerinin doluluklarında azalmalar yaşanmasına neden olmuştur (Marvel & Johnson, 1997: 280). Bir diğer örnekte ise Brezilya'da 2002 yılında yaşanan döviz krizi nedeniyle başta ekonomik ve politik krizlerin yaşandığı Arjantin gibi Latin Amerika Ülkelerinden gelen ziyaretçi sayısında ciddi düşüşler yaşanmıştır (Henderson, 2007: 20).

Turizm'de küresel düzeyde yaşanan ekonomik ve ticari krizler incelendiğinde karşımıza endüstrinin ilk kez ciddi bir krizle karşılaştığı 2008-2009 ekonomik krizi çıkmaktadır. Bahsi geçen kriz nedeniyle 2009 yılında turist girişlerinde %4'lük, uluslararası turizm gelirinde ise %6'lık düşüş yaşanmıştır. Yaşanan bu kriz turizm endüstrisinden ciddi gelir elde eden Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Veriler incelendiğinde 2009 yılında turist girişinde %2'lik artışa karşın, turizm gelirinde %3,2'lik düşüş yaşandığı görülmüştür (UNWTO, 2013).

2.6. Kurumsal Krizler

Turizmde yaşanan krizler her zaman dış etkenlere bağlı olarak çıkmamakta, turizm işletmelerinin iç dinamiklerine bağlı olarak da gelişebilmektedir. Turizm işletmelerinin içerisinde yaşanan bu krizler işletmelerin sürdürülebilirliğini etkileyebilen boyutlarda olabilmektedir. Bu bağlamda, turizm endüstrisinde yaşanabilecek kurumsal krizlerin gerek turizm işletmeleri gerekse çalışanlar üzerinde etkili olabileceği öngörülmektedir. Turizm'de yaşanabilecek kurumsal krizler finansal krizler ve çalışan sorunları şeklinde sıralanabilir.

Turizm endüstrisi ekonomide ve ticari gelişmeler nedeniyle krizler yaşarken, diğer yandan kurum içi finansal kararlar nedeniyle de kriz yaşayabilmektedir. Kurum içi finansal kararlar yanlış maliyetlendirme ve yanlış fiyat politikaları şeklinde olurken, konu ile ilgili örnekler incelendiğinde Dünya'da ve Türkiye'de çok sayıda tesisin benzer nedenlerle iflasını açıkladığı ve önümüzdeki süreçte bu sayının artabileceği görülmektedir (Hürriyet Gazetesi, 2018; Bloomberg Law, 2023, Cumhuriyet Gazetesi, 2023).

Turizm endüstrisinde yaşanan sorunlar finansal krizlerle sınırlı olmayıp çalışan kaynaklı da olabilmektedir. Turizm işletmelerinde yaşanan çalışan kaynaklı krizler farklı türlerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, 2018 yılında Antalya'da iflasını açıklayan bir otelin önünde çalışanlar tarafından eylem gerçekleştirildiği görülmektedir (Hürriyet Gazetesi, 2018). Bir diğer

örnekte ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Los Angeles eyaletinde otel çalışanları şehirde artan konut fiyatları nedeniyle greve gitmiş ve şehirde bulunan otellerin faaliyetlerinde sıkıntılar yaşanmıştır (LaIst, 2023). Turizm endüstrisinde yaşanan çalışan kaynaklı krizler bunlarla sınırlı olmayıp esas krizlerin iş kazaları nedeniyle yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de turizm endüstrisinde yaşanan kazalar incelendiğinde 2011 yılında 1.816 çalışan iş kazası yaşarken bu sayının 2020 yılına geldiğinde 24.929'a çıktığı, 2011-2020 yılları arasında sektörde gerçekleşen iş kazası ortalamasının ise 19.154 olduğu belirlenmiştir (Tekbalkan ve Uygur, 2022: 9).

2.7. Teknolojik Krizler

Günümüzde gelişen teknolojinin insanlığın bütün faaliyetlerine etki ettiği bir gerçektir. Gelişen teknoloji turizm endüstrisi tarafından da kullanılmakta, bu durum turizm endüstrisinde teknolojik krizlere karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bağlamda, turizm endüstrisinde yaşanabilecek teknolojik krizlerin gerek turistler gerekse turizm işletmeleri üzerinde etkili olabileceği öngörülmektedir. Turizm'de yaşanabilecek teknolojik krizler bilişim suçları ve tasarımı etkileyen krizler şeklinde sıralanabilir.

Turizm endüstrisinde teknolojinin kullanmaya başlaması ile birlikte bilişim sistemleri kullanımı artmıştır. Günümüzde misafirlerin verilerinin depolanmasından, finansal işlemlerin gerçekleştirilmesine kadar birçok işlem bilgisayarlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu durum her ne kadar işletme için kolaylık sağlasa da, yaşanabilecek krizleri de beraberinde getirmektedir. Turizmde yaşanan bilişim suçları ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde karşımıza çeşitli örnekler çıkmaktadır. Örneğin 2017 yılında Avusturya'da bir otelin bilgisayar sistemlerine girmeyi başaran kişiler oteldeki bütün odaların elektronik kapılarını kilitleyerek misafirleri rehlin almışlar ve talep ettikleri fidyenin ödenmesinin ardından kapıları açmışlardır (The New York Times, 2017). Bir diğer örnekte ise Marriott Oteller Grubuna ait bilgisayar sistemine siber saldırı düzenleyen kişilerce 500 milyon misafirin kişisel bilgilerini çalmışlardır. Turizm endüstrisinde infial uyandıran bu olay sonrasında birçok ülke otel grubuna yaptırımlar uygularken, Türkiye'de bu duruma sessiz kalmayarak otel grubuna para cezası uygulamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2019).

Turizmde yaşanan teknolojik krizler sadece bileşim suçları ile sınırlı değildir. Başta konaklama işletmeleri olmak üzere turizm işletmelerinde tasarımı etkileyen krizlerin de yaşandığı bilinmektedir. Yukarıda daha önce anlatılan Türkiye'de 2023 yılı başında yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremin oteller üzerindeki yıkıcı etkisi bu krizlere örnek olarak

gösterilebilir. Bir diğer örnekte ise, Ürgüp'te bir otelde inşa edilen asansörün fotoğraflarının sosyal medyada paylaşılmaya başlaması ve doğaya uygun olmadığının belirtilmesi üzerine tesisin yeni asansör projesi çizdirerek krizi aşmaya çalıştığı görülmektedir (Turizm Ajansı, 2019). Yukarıda yer alan örnekler tasarımı etkileyen krizler genellikle turizm işletmelerini etkilerken yaşanan bazı krizlerin turistleri de etkilemektedir. Antalya'da bir otelde çıkan yangında 2 turistin yaşamını yitirip, 12 kişinin yaralanması örnek olarak gösterilebilir (Cumhuriyet Gazetesi, 2023_b).

3.Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı krizlerin turizm üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında krizlerin turizm üzerindeki etkileri ele alınmış olup, turizmde yaşanan krizler sınıflandırılmaya çalışılarak örneklerle incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma hem Dünya turizmi, hem de Türkiye turizm endüstrisi özelinde ele alınmıştır. Gerçekleştirilen çalışmada yer alan bulgular incelendiğinde turizmde yaşanan krizlerin sınıflandırılmasına ilişkin üzerinde uzlaşılmış bir sınıflandırmanın olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında turizmde krizler sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada daha önceki çalışmalar da dikkate alınarak turizm krizleri çevresel krizler, sosyo-kültürel krizler, sağlık krizleri, politik krizler, ekonomik ve ticari krizler, kurumsal krizler ve teknolojik krizler olmak üzere yedi başlıkta incelenmiştir.

Turizmde yaşanan krizler incelendiğinde kriz hangi başlıkta yer alırsa alsın turizmin bütün paydaşları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, krizlerin yaşanma sıklığı ve etki alanı dikkate alındığında göz ardı edilemeyecek önemde bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, turizm endüstrisinde yer alan paydaşların yaşanan krizleri bilmesi ve ders çıkarması ile yaşanabilecek krizler karşısında gerekli önemleri alarak faaliyetlerini şekillendirmelerinin turizm işletmelerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz ettiği söylenebilir. Bu bakımdan gerçekleştirilen çalışmanın turizm endüstrisinde olası krizler karşısında önleyici tedbirler alınması noktasında yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, N. & Ma, X. (2022). How Does Tourism Development Affect Environmental Pollution?. *Tourism Economics*, 28(6): 1453-1479. Doi: 10.1177/13548166211000480
- Azam, M., Alam, M., & Hafeez, M. H. (2018). Effect of Tourism on Environmental Pollution: Further Evidence from Malaysia, Singapore and Thailand. *Journal of Cleaner Production*, 190: 330-338. Doi: 10.1016/j.jclepro.2018.04.168
- Bloomberg Law. (2023). *Hotels' Distress Lays Groundwork for More Bankruptcies in 2023*. Erişim: <https://news.bloomberglaw.com/bankruptcy-law/hotels-distress-lays-groundwork-for-more-bankruptcies-in-2023> (20.08.2023).
- Brown, C. B. (2015). Tourism, Crime and Risk Perception: An Examination of Broadcast Media's Framing of Negative Aruban Sentiment in the Natalee Holloway Case and Its Impact on Tourism Demand. *Tourism Management Perspectives*, 16: 266-277. Doi: 10.1016/j.tmp.2014.12.001
- Calomiris, C. W. (1993). Financial Factors in the Great Depression. *Journal of Economic Perspectives*, 7(2): 61-85. Doi: 10.1257/jep.7.2.61
- Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W., Wang, C. & Bernardini, S. (2020). The COVID-19 Pandemic. *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 57(6): 365-388. Doi: 10.1080/10408363.2020.1783198
- CnnTürk. (2023). *Mısır'da Dehşet Anları! Köpekbaliği Saldırısına Uğrayan Rus Turist Hayatını Kaybetti*. Erişim: <https://www.cnnurk.com/dunya/misirda-dehset-anlari-kopek-baligi-saldirisina-ugrayan-rus-turist-hayatini-kaybetti> (20.08.2023).
- Cohen-Hattab, K. & Shoval, N. (2007). Tourism Development and Cultural Conflict: The Case of "Nazareth 2000". *Social & Cultural Geography*, 8(5): 701-717. Doi: 10.1080/14649360701633220
- Cooper, M. (2005). Japanese Tourism and the SARS Epidemic of 2003. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 19(2-3), 117-131. Doi: 10.1300/J073v19n02_10
- Cumhuriyet Gazetesi. (2023). *Yassıada'da İflas Bayrağı Çekildi: 'Devrediyoruz?'*. Erişim: <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/yassiadada-iflas-bayragi-cekildi-devrediyoruz-1923689> (20.08.2023).
- Cumhuriyet Gazetesi. (2023). *Antalya'da Otel Yangını: 2 Turist Öldü, 12 Kişi Yaralandı*. Erişim: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/antalyada-otel-yangini-2-turist-oldu-12-kisi-yaralandi-2101534> (20.08.2023).
- Cumhuriyet Gazetesi. (2019). *Marriott International'a Türkiye Cezası*. Erişim: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/marriott-internationala-turkiye-cezasi-1469478> (20.08.2023).

- Damm, A., Greuell, W., Landgren, O. & Pretenthaler, F. (2017). Impacts of +2° C Global Warming on Winter Tourism Demand in Europe. *Climate Services*, 7: 31-46. Doi: 10.1016/j.cliser.2016.07.003
- Doğan, M. (2013). Bir Kriz Faktörü Olarak Taşıma Kapasitesi Aşımı ve Bozcaada Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1): 85-108.
- Dünya Gazetesi. (2023). *Deprem'in Turizm Tesislerine Zararı 2,2 Milyar TL*. Erişim: <https://www.dunya.com/sectorler/depremin-turizm-tesislerine-zarari-22-milyar-tl-haberi-690652> (20.08.2023).
- Gittell, J. H., Cameron, K., Lim, S. & Rivas, V. (2006). Relationships, Layoffs, and Organizational Resilience. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 42(3), 300-329. Doi: 10.1177/0021886306286466
- Glaesser, D. (2003). *Crisis Management in the Tourism Industry*. The United Kingdom: Butterworth-Heinemann
- Gökçen, S., Yirik, Ş. ve Yılmaz, Y. (2011). Türkiye'de Krizler ve Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2): 493-509.
- Haber Vakti. (2023). *Rus Turistlere Türkiye'deki O Çiçek Hakkında Uyarı*. Erişim: <https://www.habervakti.com/rus-turistlere-turkiyedeki-o-cicek-hakkinda-uyari> (20.08.2023).
- Hanon, W. & Wang, E. (2020). Comparing the Impact of Political Instability and Terrorism on Inbound Tourism Demand in Syria before and after the Political Crisis in 2011. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(6): 641-651. Doi: 10.1080/10941665.2020.1752750
- Henderson, J. C. (2007). *Tourism Crises, Causes, Consequences & Management*. United States of America: Butterworth-Heinemann.
- Huang, J. & Min, J. C. H. (2002). Earthquake Devastation and Recovery in Tourism: The Taiwan Case. *Tourism Management*, 23(2): 145-154. Doi: 10.1016/S0261-5177(01)00051-6
- Hürriyet Gazetesi. (2018). *İflas Eden Dev Otelin Önünde Eylem*. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iflas-eden-dev-otelin-onunde-eylem-40852299> (20.08.2023).
- Hürriyet Gazetesi. (2016). *Uçak Krizinin Yıl Dönümünde Rus Turist Kaybı Yüzde 84*. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/antalya/ucak-krizinin-yildonumunde-rus-turist-kaybi-yuz-40285807> (20.08.2023).
- Iverson, T. J. (2010). Cultural Conflict: Tourists Versus Tourists in Bali, Indonesia. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality*, 4(4): . 299-310. Doi: 10.1108/17506181011081488
- Katircioğlu, S. T. (2014). International Tourism, Energy Consumption, and Environmental Pollution: The Case of Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36: 180-187. Doi: 10.1016/j.rser.2014.04.058

- Konovalchuk, V. (2006). *A Computable General Equilibrium Analysis of the Economic Effects of the Chernobyl Nuclear Disaster*. (Unpublished Master Thesis). The Pennsylvania State University, United States of America.
- Köşker, H. (2017). Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri Üzerine Bir Araştırma: 2016 Yılı Türkiye Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 62: 216-230.
- LaIst. (2023). *LA's Rent Crisis Pushes Workers to The Picket Line*. Erişim: <https://laist.com/news/housing-homelessness/los-angeles-hotel-workers-writers-strike-wga-unite-here-housing-costs> (20.08.2023).
- Lamanna, Z., Williams, K. H. & Childers, C. (2012). An Assessment of Resilience: Disaster Management and Recovery for Greater New Orleans' Hotels. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 11(3), 210-224. Doi: 10.1080/15332845.2012.668653
- Martin, B. S. ve Uysal, M. (1990). An Examination Of The Relationship Between Carrying Capacity And The Tourism Lifecycle: Management And Policy Implications. *Journal Of Environmental Management*, 31: 327-333. Doi: 10.1016/S0301-4797(05)80061-1
- Marvel, W. M. & Johnson, C. B. (1997). A Crisis of Currency or Creativity? Problems and Prospects for the Swiss Hotel Industry. *International Journal of Hospitality Management*, 16(3): 279-288. Doi: 10.1016/S0278-4319(97)00011-X
- Michalko, G. (2004). Tourism Eclipsed by Crime: The Vulnerability of Foreign Tourists in Hungary. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(2-3): 159-172. Doi: 10.1300/J073v15n02_09
- Orchiston, C., Seville, E. & Vargo, J. (2014). Regional and Sub-sector Impacts of the Canterbury Earthquake Sequence for Tourism Businesses. *Australian Journal of Emergency Management*, 29(4): 32-37.
- Pearlman, D. & Melnik, O. (2008). Hurricane Katrina's Effect on the Perception of New Orleans Leisure Tourists. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25(1), 58-67. Doi: 10.1080/10548400802164905
- Pizzam, A. (1999). A Comprehensive Approach to Classifying Acts of Crime and Violence at Tourism Destinations. *Journal of Travel Research*, 38(1): 5-12. Doi: 10.1177/004728759903800103
- Radic, M. N., Dragicevic, D. & Sotosek, M. B. (2018). The Tourism-led Terrorism Hypothesis-evidence from Italy, Spain, UK, Germany and Turkey. *Journal of International Studies*, 11(2), 236-249. Doi: 10.14254/2071-8330.2018/11-2/16
- Reichel, A., Fuchs, G. & Uriely, N. (2007). Perceived Risk and the Non-institutionalized Tourist Role: The Case of Israeli Student Ex-backpackers. *Journal of Travel Research*, 46(2): 217-226. Doi: 10.1177/0047287507299580
- Ricardson, G. (2007). Categories and Causes of Bank Distress During the Great Depression, 1929-1933: The Illiquidity versus Insolvency Debate Re-

- visited. *Explorations in Economic History*, 44, 588-607. Doi: 10.1016/j.ech.2007.01.001
- Ritchie, B. W. (2009). *Crisis and Disaster Management for Tourism*. The United Kingdom: Channel View Publications.
- Saveriades, A. (2000). Establishing The Social Tourism Carrying Capacity For The Tourist Resorts Of The East Coast Of The Republic Of Cyprus. *Tourism Management*, 21: 147-156. Doi: 10.1016/S0261-5177(99)00044-8
- Sinlapasate, N., Buathhong, W., Prayongrant, T., Sangkhanan, N., Chutchakul, K. & Soonsawad, C. (2020). Tourism Carrying Capacity Toward Sustainable Tourism Development: A Case Study of Phuket World Class Destination. *ABAC Journal*, 40(3): 140-159.
- Sönmez, S. F. (1998). Tourism, Terrorism, and Political Instability. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 416-456. Doi: 10.1016/S0160-7383(97)00093-5
- Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y. & Tarlow, P. (1999). Tourism in Crisis: Managing the Effects of Terrorism. *Journal of Travel Research*, 38, 13-18. Doi: 10.1177/004728759903800104
- Statista. (2023). *Number of Travel and Tourism Jobs Worldwide from 2019 to 2022, with a Forecast for 2023*. Erişim: <https://www.statista.com/statistics/1268465/number-of-travel-and-tourism-jobs-worldwide/#:~:text=Global%20employment%20in%20the%20travel,totaling%20295%20million%20in%202022.> (20.08.2023).
- Tekbalkan, M. ve Uygur, A. (2022). Turizm Sektörüne ait 2011-2020 Yılları Arası İstihdam ve İş Kazası Verilerinin Analizi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 9(3): 1-17.
- The New York Times. (2017). *Hackers Use New Tactic at Austrian Hotel: Locking the Doors*. Erişim: <https://www.nytimes.com/2017/01/30/world/europe/hotel-austria-bitcoin-ransom.html> (20.08.2023).
- Thompson, D., Muriel, P., Russell, D., Osborne, P., Bromley, A., Rowland, M., Creigh-Tyte, S. & Brown, C. (2002). Economic Costs of the Foot and Mouth Disease Outbreak in the United Kingdom in 2001. *Revue Scientifique et Technique-Office International des Epizooties*, 21(3), 675-687.
- Tomazos, K. (2017). Egypt's Tourism Industry and the Arab Spring. In *Tourism and Political Change*. Eds. Butler, R. & Suntikul, W. The United Kingdom: Woodeton.
- Turizm Ajansı. (2019). *Ürgüp'te Tartışılan Asansör Değişecek*. Erişim: <https://www.turizmajansi.com/haber/urgup-te-tartisilan-asansor-degisecek-h31429> (20.08.2023).
- Turizm Gazetesi. (2023). *Rusya-Ukrayna Savaşının 1. Yılında Turizm: Avrupa Kaybetti Türkiye Kazandı*. Erişim: <https://www.turizm gazetesi.com/haber/rusya-ukrayna-savasinin-1-yilinda-turizm-avrupa-kaybetti-turkiye-kazandi/84411> (20.08.2023).

- Turizm Güncel. (2023). *Rus Turistlere Uyarı: İstanbul'da Bu Bölgelerden Uzak Durun!*. Erişim: <https://www.turizmguncel.com/haber/rus-turistlere-uyari-istanbulda-bu-bolgelerden-uzak-durun> (20.08.2023).
- UNWTO. (2013). *Economic Crisis, International Tourism Decline and Its Impact on the Poor*. Spain: World Tourism Organization.
- UNWTO. (2023). *Tourism on Track for Full Recovery as New Data Shows Strong Start to 2023*. Erişim: <https://www.unwto.org/news/tourism-on-track-for-full-recovery-as-new-data-shows-strong-start-to-2023> (20.08.2023).
- UNWTO. (2023_b). *COVID-19 and Tourism*. Erişim: <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020> (20.08.2023).
- Virgo, J. M. (2001). Economic Impact of the Terrorist Attack of September 11, 2001. *Atlantic Economic Journal*, 29: 353-357. Doi: 10.1007/s41542-023-00157-9
- Watson, G. L. Ve Kopachevsky, J. P. (1996). Tourism Carrying Capacity: A Critical Look At The Discursive Dimension. *Tourism And Hospitality Research*, 2: 169-179. Doi: 10.1002/pth.6070020205
- WHO., (2023). *WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard*. Erişim: <https://covid19.who.int/> (20.08.2023).
- WTTC. (2023). *Economic Impact Research*. Erişim: <https://wttc.org/research/economic-impact> (20.08.2023).
- Yang, H. & Chen, K. (2009). A General Equilibrium Analysis of the Economic Impact of a Tourism Crisis: A Case Study of the SARS Epidemic in Taiwan. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 1(1): 37-60.

Türkiye'nin Güvenlik Kültürü, Ordu ve Askeri Darbeler

Zehra Doğan¹

Özet

Türkiye'de devlet her zaman kutsal bir kurum olarak algılanmıştır ve bireyin üstünde konumlanmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin güvenlik kültürü de çok uzun yıllar geleneksel güvenlik anlayışını yansıtır şekilde devlet merkezlidir. Bu anlayışa göre, devlet iç ve dış tehditlere karşı korunduğunda toplum ve birey de korunmuş olacaktır. Özellikle Türkiye'nin güvenlik kültürü içerisinde iç güvenlik söz konusu olduğunda öne çıkan ilk husus siyasal alanda çözüm bulunabilecek birtakım sorunların güvenlik söylemi ile güvenlik alanına taşınmasıdır. Bu sebeple Türkiye'de iç tehdit söylemi çok uzun yıllar toplum ve siyasetin bir tehdit olarak algılanıp güvenleştirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Toplumun ve siyasetin güvenleştirilmesinin somut yansımaları da 1950'den beri neredeyse her elli yılda bir tekrarlanan askeri darbelerdir. Bu savlar doğrultusunda kaleme alınan bu çalışmanın ilk başlığında, Türkiye'nin güvenlik kültürünün tarihsel boyutu ve genel özellikleri ele alınmıştır. İkinci başlıkta, Türkiye'nin güvenlik kültürü içerisinde ordunun rolü ve yeri analiz edilmiştir. Son başlıkta ise 2000'li yılların başından bu yana gerçekleşen Türkiye'nin güvenlik kültüründeki dönüşüm kısaca incelenmiştir. Gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla betimsel analiz metodunu kullanan bu çalışmanın nihayetinde, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1990'lı yıllara kadar geçen sürede özellikle iç güvenliğin ilgili aktörlerin algı ve tutumları çerçevesinde dar bir güvenlik anlayışı ile şekillendiği; ancak Türkiye'nin hem iç hem dış güvenlik anlayışının 2000'li yılların başında uluslararası sistemdeki mevcut güvenlik yaklaşımının dönüşümüne paralel bir evrim geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

---

1 Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: zhr_dgn@hotmail.com

1. GİRİŞ

“Güvenlik nedir?” “Bir mesele; nasıl, niçin ve ne şekilde güvenlik sorununa dönüşür?” gibi sorular hayatın birçok alanında sıklıkla cevabı aranan sorular olarak karşımıza çıksa da bu sorulara net bir cevap verebilmek hem bireyler hem de devletler açısından oldukça zordur. Zira güvenlik objektif ve subjektif algılara dayanan çok boyutlu bir kavramdır. Güvenlik çalışmaları içerisinde geleneksel güvenlik çalışmaları ile eleştirel güvenlik çalışmaları bu sorulara farklı yanıtlar vermiştir.²

Kamuyla alakalı herhangi bir sorun politize edilerek siyasal alanın konusu olabilirken aynı zamanda ilgili aktörlerin seçimi ile güvenlik alanının konusu da olabilir. Buradaki kilit husus elitlerin sorunu bir güvenlik tehdidi olarak belirli bir güvenlik diliyle sunmasıdır. Bu bakış ışığında kaleme alınan bu çalışmanın temel savı da Türkiye'nin güvenlik politikalarının Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar güvenleştiren aktörler tarafından daha çok söylem yoluyla inşa edilerek güvenleştirdiğidir.³ Çalışmaya göre, Türkiye'nin güvenlik kültürü siyasal kültüründen kaynaklanan algı ve tutumlar çerçevesinde şekillenmiştir.

Her ne kadar küresel dünyada bir devletin güvenliğini iç ya da dış olarak ayırmak zorlaşsa da bir devletin unsurlarının güvenliğinin dışarıdan kaynaklanan tehdit ve saldırılara karşı sağlanması dış güvenlik, kendi egemenlik alanı içerisinden kaynaklı tehdit ve saldırılara karşı sağlanması ise iç güvenlik olarak tanımlanabilir (Acaray, 2021, s.10). Bununla birlikte uzun yıllar boyunca bir devletin dış ve iç güvenlik anlayışı ile birlikte ortaya koyduğu politikalar bir güvenlik kültürü oluşmasına yol açar. Bu bağlamda, konuya özellikle iç güvenlik açısından bakıldığında; Türkiye'de devlet bireyin karşısında daha üstün bir konumdadır. Geçmişten günümüze Türkiye'de devlet kutsal bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel güvenlik anlayışını yansıtır şekilde devlet korunduğunda toplum ve bireyin de korunmuş olacağı düşüncesi çok uzun yıllar Türkiye'nin güvenlik kültürüne hâkim olmuştur. Özellikle Türkiye'nin güvenlik kültürü içerisinde iç güvenlik söz konusu olduğunda göze çarpan ilk husus, siyasal alanda çözüm bulunabilecek birtakım sorunların güvenlik söylemi ile güvenlik alanına taşınmasıdır ve bu yaklaşımın bir yansıması olarak iç tehdit söylemi çok uzun yıllar toplum ve siyasetin güvenleştirmesi üzerine inşa edilmiştir.

2 Güvenlik kavramının kavramsal, tarihsel ve kuramsal gelişimi hakkında ayrıntılı bir okuma için bkz. (Doğan,2022a).

3 Burada kullanılan “güvenleştirme” kavramı Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği bir yaklaşımdır. Güvenliğe inşacı bir bakış açısı sunan bu yaklaşım için bkz. (Waever,1995, ss.46-88; Buzan vd,1998; Waever,2003).

Toplumun ve siyasetin güvenikleştirilmesinin somut yansımaları da ilki 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen ve 2000'li yıllara kadar neredeyse her on yılda bir tekrarlanan askeri darbelerdir. Türkiye, siyasal açıdan liberal ve demokratik değerleri benimseyen bir ülke olma iddiası taşısa da bürokratik ve askeri seçkinler Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1990'ların sonlarına kadar önemli birer güvenikleştirici aktör olmuştur. Bürokratik seçkinlerin ve ordunun kolaylıkla toplumu ve siyaseti bir tehdit olarak görüp güvenikleştirebilmesi Türkiye'nin siyaset ve güvenlik kültürü ile alakalıdır. Ne var ki bir ülkenin güvenlik kültürü durağan değil değişkendir ve herhangi bir ülkenin ulusal güvenlik politikası analiz edilirken o ülkenin geçmişinden kopuk bir değerlendirme bugünün güvenlik anlayışının tam olarak değerlendirilmesini zorlaştıracaktır. Türkiye'nin güvenlik kültürü de süreç içerisinde dönüşüme uğramıştır. Devlet merkezli güvenlik anlayışı ve bu anlayış içerisinde ordunun sivil-asker ilişkilerindeki ayrıcalıklı konumu 2000'li yıllarda ivme kazanan Avrupa Birliği süreci ve 2002 yılındaki iktidar değişimiyle birlikte birey ve toplum lehine dönüşüme uğramıştır. Bu sebeple Türkiye'nin iç ve dış güvenliğine dair bir inceleme yapılırken tıpkı iç ve dış politikasında olduğu gibi tarihsel ve kültürel bağlam mutlaka vurgulanmalıdır.

Bu savlar doğrultusunda kaleme alınan bu çalışmanın ilk başlığında Türkiye'nin güvenlik kültürünün tarihsel boyutu ve genel özellikleri ele alınmıştır. İkinci başlıkta Türkiye'nin güvenlik kültürü içerisinde ordunun rolü ve yeri analiz edilmiştir. Son başlıkta ise 2000'li yılların başından bu yana gerçekleşen Türkiye'nin güvenlik kültüründeki dönüşüm kısaca incelenmiştir.

2. Türkiye'nin Güvenlik Kültürünün Tarihsel Boyutu ve Genel Özellikleri

Türkiye'nin güvenlik kültürünün tarihsel boyutuna bakıldığında Osmanlı faktörü öne çıkmaktadır. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti, yeni laik-bir ulus devlet olarak sistemdeki yerini alsada tehdit algısı ve bu doğrultuda güvenlik kültürü toprakları üzerine kurulduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan etkilenmiştir. Türkiye; siyasal kültürü, devlet geleneği ve güvenlikle alakalı hususlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan olumlu/olumsuz çok sayıda mirası devralmıştır. Örneğin köklü bir devlet yönetim geleneği, sağlam bir diplomasi bu mirasın olumlu yanları olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı'dan devralınan coğrafya ise bu mirasın hem olumlu hem de olumsuz yanlarından biridir. Anadolu topraklarından oluşan bu coğrafya daha önce Osmanlı'nın toprakları olan komşu ülkelerle ve diğer büyük güçlerle ilişkilerde bir güvensizlik sendromu şeklinde kendini göstermektedir. Buna karşın aynı coğrafya ve jeopolitik konum Türkiye'ye kapasitesinin üzerinde bir güç sağlamaktadır.

Güvenlik kültürü ile alakalı olarak Osmanlı faktörü göz önüne alındığında Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik kültürünün tutarlı ve realist bir yaklaşım sergilediği görülecektir. Karaosmanoğlu'na (2000, s.200) göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik anlayışı birkaç yüzyıl boyunca yayılmacı, saldırgan bir karakteri yansıtırken bu anlayış imparatorluğun son iki yüz yılında savunmacı bir karaktere bürünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu için kuruluşundan itibaren temel amaç; toprak, nüfus ve zenginlik elde ederek gücünü en üst düzeye çıkarmaktır. Bu amaçların gerçekleşmesi ise saldırgan bir yaklaşımı gerekli kılmıştır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik kültüründe bu anlayış uzun yüzyıllar boyunca hâkim olmuştur. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması, bu güvenlik anlayışı için bir kırılmadır (Karaosmanoğlu, 2000, s.201). Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı güçler arasındaki askeri denge, Osmanlılar aleyhine değiştikçe Osmanlı güvenlik kültürü savunmacı bir karakter kazanmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı, Büyük Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki rekabetten istifade ederek "güç dengesi" diplomasisini etkin bir şekilde kullanmıştır ve İmparatorluğun ömrü bir iki yüz yıl daha uzamıştır. Buna rağmen 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın önemli topraklara sahip olduğu Balkanlar, milliyetçiliğin yayılması sürecinden ciddi şekilde etkilenmiştir ve Balkanlar'da çok sayıda ulus devletin ortaya çıkması Osmanlı İmparatorluğu'nun buradaki önemli topraklarını kaybetmesine, buralarda yaşayan değişik halkların büyük oranda yer değiştirmelerine neden olmuştur.⁴ Milliyetçilik sürecinin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen Türk-Yunan ilişkileridir ve bu süreçte iki ulus arasında güvensizlik artarak günümüze kadar devam etmiştir. Benzer şekilde İmparatorluğun son dönemlerinde Ermenilerin ve Arapların etnik ayrılıkçı talepleri söz konusu olmuştur. Bu ayrılıkçı ve yayılmacı hareketler Osmanlı'nın güvenlik kültürüne yansırken bir endişe şeklinde Türk güvenlik kültürünü etkilemeye devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ağırlıklı Türk kimliğine sahip nispeten homojen bir ulus devletin ortaya çıkması sonrası Arap dünyasıyla geleneksel bağlar kopartılmaya çalışılmıştır. Türkiye, Ortadoğu siyasetinden uzak durmaya çabalamıştır.⁵ Bu süreçte Büyük Güçler arasındaki rekabet Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlanmış ve imparatorluk toprakları bu güçler arasında pazarlık konusu olmuştur. Savaş sonunda Osmanlı'ya dayatılan Sevr Antlaşması, Osmanlı'nın son dönemlerine sirayet eden toprak kaybı ve terk edilme korkusunu bir sendroma dönüştürmüştür. Türkiye'nin güvenlik anlayışını bugün dahi derinden etkileyen bu sendrom,

4 Osmanlı'da milliyetçiliğin gelişimi ve etkileri hakkında bir değerlendirme için bkz. (Karpat,2014, ss.35-50).

5 Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve sonraki dönemlerde Ortadoğu'ya dönük politikalarını anlamaya dair bir okuma için bkz. (Sander, 2006, ss.219-240)

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e intikal ederek Türk güvenlik kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir. Buna karşın Türkiye'de karar alıcılar Lozan Antlaşması sonrası oluşan statükonun korunması ve bu antlaşmayla kurulan dengelerin bozulmaması için ciddi gayret sarf etmiştir. Türkiye'nin dış ve ulusal güvenlik politikasında Atatürk'ün formüle ettiği "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi temel bir politika prensibi olmuştur.

Türkiye'nin güvenlik kültürüne etki eden bir diğer unsur kökleri 18. yüzyıla uzanan Batılılaşma sürecidir (Karaosmanoğlu, 2000, s.204). Bugün dahi Türk dış ve güvenlik politikasını derinden etkileyen Avrupa devlet sistemiyle bütünleşme çabasının kökenleri Osmanlı modernleşme sürecine kadar gitmektedir. Bu modernleşme çabası Batı'yı örnek alarak silahlı kuvvetleri ve idareyi modernize edip devleti yeniden canlandırmak şeklinde belirlemiştir. Bu sebeple Batılılaşma sürecinde özellikle ordu etkili bir aktör olarak kendini göstermiştir. Bu rolün de etkisiyle ordu Türkiye'de dış politika ve güvenlik politikalarının yapımında önemli bir rol oynamıştır.

Bu noktada Türkiye'nin Batılılaşma süreci ile alakalı altı çizilecek önemli bir husus da bu sürecin Türkiye'nin iç ve dış politikasında ve buna paralel güvenlik politikalarında karmaşık bir kimlik sorununa yol açmasıdır (Karaosmanoğlu, 2000, s.204). Fakat Türkiye gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde gerekse de Cumhuriyet tarihi boyunca iç ve dış politikada Batı odaklı, liberal ve enternasyonalist bir tutum takınmaktan vazgeçmemiştir. Türkiye'nin NATO'da yer alışı, Avrupa Konseyi'ne dâhil oluşu ve Avrupa Birliği serüveninde olduğu gibi Batılı kurum ve kuruluşlar içerisinde olma çabası bu tutumun pratikteki yansımalarıdır. Ayrıca burada önemle vurgulanması gereken bir nokta var ki o da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları kuruluş aşamasında Batı işgaline karşı savaşmış olsa bile kurucu liderlerin Batı'nın sosyo-ekonomik sistemi içerisinde kalarak Batılı yönetim ilkelerine dayanan bir devlet kurmayı istemesidir (Karaosmanoğlu, 2000, s.205). Bu hedef Batı işgali tehlikesi ortadan kalkar kalkmaz gerçekleşmiştir ve Türkiye Cumhuriyeti Batı tipi bir ulus devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Ne var ki Türk halkını Batılı bir toplum olarak yeniden var etme çabası içerisinde olan kurucu liderler Batı'ya olan bu bağlılıklarına rağmen, Batı'ya belirli bir güvensizlik beslemiştir ve Batılı güçlerin Türkiye'yi parçalama hedefi şeklinde algılanan bu güvensizlik sonraki Türk seçkinleri tarafından da paylaşılmıştır.

Türkiye'nin güvenlik kültürü için belirleyici eksenlerden biri de daha öncede belirtildiği gibi coğrafyadır (Aydın ve Ereker, 2014, ss.132-134). Türkiye; Avrupa, Ortadoğu ve Kafkasya ile komşudur. Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan deniz yollarını kontrol etmektedir. Çanakkale ve İstanbul gibi önemli

boğazlara sahiptir. Bu açıdan jeostratejik olarak dünya siyasetinde kapasitesinin çok ötesinde bir yerdedir. Bu yer Türkiye'yi bir yandan güçlü kılarken bir yandan da sert güvenlik sorunları noktasında sürekli teyakkuzda tutmaktadır.

Türkiye'nin güvenlik kültürü içerisinde iç güvenlik ile ilgili yaklaşımı da yine Osmanlı'dan mirastır. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaset kültürü Türkiye'nin iç güvenlikle ilgili tehdit tanımını derinden etkilemiştir. Mardin'e göre; "...*muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, iktidarı mutlak görme eğilimi, grup içi üyelere aşırı bağlılık, grup dışındakilere karşı olumsuz tavır alma*" (aktaran Heper,2015, s.19) gibi özellikler Türk siyasal kültürünün genel özellikleridir. Modern Türk siyaset tarihinde muhalefet hareketlerinin neredeyse tamamı bölücülük endişesi ile vatana ihanetle suçlanmışlardır. (Mardin, 1991, s.182) Mardin, bu durumu Osmanlı'daki ilk muhalefet partisi Fedakâran-ı Millet Fırkasının başına gelenlerle örneklemektedir. Fedakâran-ı Millet Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkasının giriştiği bir komployla devlete ihanetle suçlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Terakki Perver Fırka ve Serbest Fırkanın kaderi de bu ilk muhalefet partisinin kaderine benzerdir. Bu iki parti de milletin geleceğini tehlikeye sokmak gerekçeleriyle kapatılmıştır. Mardin'e göre (1991, s.182) Türk siyasal kültürüne etki eden muhalefete karşı hoşgörüsüzlük muhaliflerin iktidarın otoritesini genel iradenin bir tezahürü olduğunu onaylamamalarından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'da yönetici elit; bürokrasi, ordu ve din adamlarından oluşmuştur ve bu yönetici elit merkezi temsil etmektedir. Bunun dışında kalan kitlelerin oluşturduğu çevre ise birbirinden kopuktur. Bu kopuk merkezîyetçi siyasal yapı Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal kültürüne oradan da güvenlik kültürüne sinmiştir. Güçlü devlet-zayıf çevre geleneği Türkiye'nin siyasal kültürünün bariz bir özelliğidir.⁶ Heper (2015, s.32), bu durumu izah ederken siyasal gücü elinde tutanlar ile bu güçten uzak kalanlar arasındaki rekabetin siyasal çatışmaların genel bir nedeni olarak merkez-çevre düşmanlığı şeklinde ortaya çıktığını savunmaktadır. Zira Osmanlı'daki bürokratik merkez, çevrenin niyetlerine daima şüphe ile yaklaşmıştır. Benzer şekilde çevre de merkezin otoritesini fırsat buldukça sorgulama eğiliminde olmuştur ve bu durum kendini devlet-toplum çatışması şeklinde göstermiştir. Bu devlet-toplum çatışması Cumhuriyet dönemine de sinmiştir. Bu çatışma Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1990'lı yılların sonuna kadar geçen dönemde bariz bir şekilde kendini göstermiştir ve Türkiye'deki iç güvenlik anlayışının şekillenmesinde büyük payı vardır. Türkiye'de bürokratik seçkinlerin hoşgörüsüzlüğü karşısında toplumun takındığı tavır çok defa bir güvenlik meselesi olarak görülmüştür ve toplumun güvenleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Türkiye'nin

6 Türkiye'de merkez-çevre ilişkisi hakkında ayrıntılı okuma için bkz. (Mardin,2004, ss.35-79)

çatışmacı siyasal kültürü ile de bağlantılı olan bu durum siyasetin de güvenleleştirilmesine yol açmıştır. Siyasette muhalefete duyulan güvensizlik kendini siyasetin güvenleleştirilmesi şeklinde göstermiştir. Bu genel özellikler doğrultusunda Türkiye'nin iç tehdit algısında hoşgörüsüzlük önemli bir özellik olarak ortaya çıkmış ve askeri darbeler zemin hazırlamıştır. Siyasetin güvenleleştirilmesinin bariz sonuçlarından biri olan askeri darbelerin ilki 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşmiştir ve bu darbeler sıklıkla tekrarlanmıştır.

Merkez-çevre çatışmasından doğan güvenleştirmeler sadece siyasetin güvenleleştirilmesiyle sınırlı kalmamıştır ve çevreye karşı merkezin Kemalizm ışığında giriştiği toplum mühendisliği toplumun güvenleleştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Avşar'a (Avşar, 2022) göre, 28 Şubat süreci de toplumun bir tehdit olarak algılanıp kimlikler üzerinden güvenleleştirilmesinin önemli bir örneğidir. 28 Şubat post-modern darbesi toplumun İslami kimliği ağır basan bir kesiminin Cumhuriyet rejiminin laik kimliği açısından tehdit olarak tanımlanıp güvenleleştirilmesine açık bir örnektir. 28 Şubat sürecinde bu kesimin kamusal alanda görünümünü kısıtlar tedbirler hayata geçirilmiştir. Toplumun kendisinin güvenleleştirilmesi Aydın ve Ereker (2014, s.127) tarafından da toplumun bizzatı *“tarihsel olarak kendine has bir güvenlik anlayışı içerisinde inşa edildiği”* biçiminde ifade edilmiştir.

Türkiye'nin güvenlik politikalarının kurumsal yapısına bakıldığında ise bu yapı 1982 Anayasası'nın 117. ve 118. maddelerinin ve bunlara ilişkin 2001, 2003, 2011 değişiklikleri ile 1983'de çıkarılarak 2003'de değiştirilen 2945 sayılı MGK Kanunu'nca belirlendiği görülmektedir. Buna göre; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bu husustaki temel aktörlerdir. MGK, 1961 anayasası ile hayata geçirilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı (MSB), Dışişleri Bakanlığı, Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) ikincil aktörler olarak konumlanmaktadır. Cumhurbaşkanı; TBMM adına TSK başkomutanlığını temsil etmek ve kullanılmasına karar vermek, Genelkurmay Başkanını atamak, MGK'yı toplantıya çağırarak ve başkanlık etmek gibi ulusal güvenlikle alakalı önemli yetkilere sahiptir. Ulusal güvenlik yürütmenin genel siyaseti ve sorumluluğu içerisinde. Yürütme, ulusal güvenliğin sağlanması ve ulusal güvenlik politikasının tespit ve uygulanmasıyla ilgili kararların alınmasından sorumludur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana ordu da Türkiye'nin güvenlik kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Ordu hem siyasetin hem de toplumun bir tehdit olarak görülüp güvenleleştirilmesinde etkili bir bürokratik aktör olarak öne çıkmıştır.

Çalışmanın bu noktasında Türkiye'nin güvenlik kültüründe ayrıcalıklı bir yer edinen orduya dair kısa bir değerlendirme faydalı olacaktır.

3. Türkiye'nin Güvenlik Kültüründe Ordunun Yeri

Türkiye'nin güvenlik kültüründe Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ayrı bir yeri vardır. Ordunun konumu sıklıkla eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiriler özellikle Avrupa Birliği üyelik sürecinde güvenlik sektörünün sivilleşmesi hususunda gündeme gelmiştir. 2000 sonrasında iç dinamikler ve uluslararası kamuoyundan gelen demokratikleşme ve sivilleşme baskılarıyla ordunun güvenlik politikalarında diğer güvenlik bürokrasisi aktörlerine karşın baskın rolü kırılmaya çalışılmıştır. Yine de ordu halen etkin bir güvenlik aktörü olarak Türkiye'nin güvenlik kültüründe yerini korumaktadır.

Modern devletlerde ordunun siyasetteki rolüne dair geniş bir literatür olmasına karşın sivil-asker ilişkileri noktasında karşılıklı kontrolün nasıl sağlanacağı ve etki modellerinin ne şekilde sınıflandırılacağına dair Eric Nordlinger ile Moris Janowitz'in önemli tespitleri bulunmaktadır. Bu iki ismin değerlendirmeleri ışığında “geleneksel aristokratik model”, “liberal demokratik model” ve “totaliter nüfuz edici model” öne çıkan sivil-askeri kontrol modelleridir (Hale, 2014, ss.358-359). Buna göre kitle siyasetinin geliştiği ve askerliğin profesyonelliğinin arttığı günümüz modern dünyasında geçerliliği olmayan geleneksel aristokratik modelde aynı aristokratik sınıflar sivil ve askeri güçleri elinde tutar ve bu durum iki elit arasındaki çatışmayı önler. Liberal demokratik modelde ise sivil iktidar, savunma ve güvenlik ile alakalı meselelerde ordunun çıkarlarını ve politika önerilerini titiz bir biçimde dikkate alır. Bunun karşılığında ordu sivil iktidardan tamamen ayrılmıştır ve ona tabi olmuştur. Profesyonelleşen ve depolitize olan ordu sivil yönetimin otoritesini politika uyuşmazlıklarına rağmen kabullenmiştir. Bu model daha çok Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da görülmektedir. İktidarın namlunun ucunda olduğu anlayışının öne çıktığı totaliter nüfuz edici modele ise Sovyetler Birliği, Çin gibi komünist rejimlerde rastlanmaktadır ve buralarda askerler iktidar partisinin ideolojisini benimsemiştir. Parti orduyu kontrol etmektedir. William Hale (2014, ss.360-361), bu üç tipolojinin de Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini açıklamakta yetersiz kaldığını öne sürmektedir ve Eric Nordlinger, Christopher Clapham ile George Philip'in amaçları ya da meşruiyet arayışları, yönetimde kalma süreleri, toplumsal yapıya sinmeleri ve kontrol etme dereceleri bağlamında geliştirdiği üç askeri rejim tipini öne çıkarmaktadır. Bu tipolojilerden ilki “riyaset rejimleri” ya da “veto rejimleri”dir (Hale, 2014, s.360). Bu rejimlerde ordu iktidarı devralmaz; ancak hükümet kararlarına dair veto yetkisi kullanır. Siviller devleti idare etmeye devam etse de kararların çoğu ordunun kısıtlamasında ve yönlendirmesindedir. Bu haliyle “riyaset rejimleri” statükonun korunmasından yana olan muhafazakâr rejimlerdir. Belirli bir zaman aralığında iktidarı eline alan “muhafız rejimler” ise bu iktidarı süresiz elde tutma niyetinde değildir. Sivil siyasetçileri yetersiz ve

beceriksiz gören bu ordular sorun olarak gördükleri durumu düzelttikten sonra iktidarı sivillere bırakmaya niyetlidirler. “Muhafız rejimler” de statükonun korunması noktasında istekli olsalar da sorun olarak gördükleri olumsuz uygulamaları değiştirmek için harekete geçebilirler ve bu açıdan muhafazakârlık hususunda daha ılımlıdır (Hale, 2014, s.261). “Hükmedici rejimler” ise diğer iki rejim tipinden çok daha katı bir denetim uygular ve yönetimde doğrudan ve çok daha uzun kalmayı hedefler. Liderleri çok daha hırslı ve radikaldir. Kendilerini devrimci ve modernleştirici gören liderler son derece baskıcı bir rejim yaratır (Hale, 2014, s.261). Bu noktada Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980’de gerçekleşen darbeler sonrasında ortaya çıkan rejim tipleri ılımlı ya da muhafız rejim kategorilerine uygun gözükmemektedir ve üç dönemde de ordu hükmedici bir rejim kurmaya yönelmemiştir (Hale,2014, s.368).

Türkiye’de sivil iktidar ile ordu arasındaki ilişki ele alınırken Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında bir karşılaştırma yapılabilir; ancak devletler arasında var olan çok sayıda farklılık sivil-asker ilişkilerinin demokratik değerler doğrultusunda gelişimine dair kapsamlı bir yaklaşımı zorlaştırmaktadır (Heper, 2011, ss.279-280). Örneğin askerlerin siyasi seçkin gibi davrandığı Latin Amerika’da demokrasinin konsolidasyonu için siyasetin ordunun etkisinden uzaklaştırılması gerekmiştir. Buna karşın askerlerin Komünist Parti’nin denetimine girdiği Doğu Avrupa’da demokrasiye geçiş sürecinde ordunun parti tarafından maruz bırakıldığı komünist ideolojiden arındırılarak depolitize edilmesi önem kazanmıştır. Türkiye’nin bu husustaki tecrübesi ise Latin Amerika ya da Doğu Avrupa örneklerinden farklıdır ve dönemselsel olarak ayrılmaktadır (Heper, 2011, s.280).

Bu noktada Türkiye’nin siyaset ve güvenlik kültüründe ordunun ayrıcalıklı konumunun kökeni Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulduğu 13. yüzyılın sonuna kadar uzanmaktadır. İmparatorluğun ilk yüzyılından itibaren devlet ordunun da dâhil olduğu bir oligarşi ile yönetilmiştir ve ordu mensupları devletin yönetiminde önemli roller üstlenmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise İmparatorluğun geleceği açısından ordunun modernleştirilmesi bir elzem olarak görülmüştür. Böylece modernleşme orduda başlarken aynı zamanda ordu Türk aydını ile birlikte modernleşmenin öncüsü olmuştur. Türk aydınları için modernleşme Batılılaşma ile eş tutulmuştur. 19. yüzyılın başından beri laiklik/sekülerizm rasyonalitenin kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet’in geleceği rasyonel demokraside ve laiklik/sekülerizm ideolojisinde görülmüştür (Heper, 2011, s.280). Bu düşünceye sahip ordu laik-demokratik devleti korumak adına siyasete doğrudan müdahale etmekten çekinmemiştir. Ordunun laiklik konusundaki aşırı hassasiyeti 1960’tan itibaren tekrarlanan askeri darbelerin de önemli bir gereğesidir.

Bu noktada ironik olan ordunun siyasete müdahale ederken her seferinde demokrasiyi koruma gerekçesini sunmasıdır. Ne var ki ordunun demokrasi anlayışı “rasyonel demokrasi”⁷ modelidir. Bu demokrasi anlayışına göre, her hususta en iyi politikayı seçecek olan seçkin kimselerdir. Bu seçkin kimselerin yer aldığı en önemli bürokratik kurumlardan biri de ordudur.

Ordunun siyasete askeri darbeler yoluyla müdahalesi Atatürk'ten sonra belirginleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün asker kökenli olmaları 1923-1950'li yıllarda ordunun siyasete müdahalesinin önüne geçmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra toplumun farklı kesimlerinin farklı ideolojik söylem ve kimlik talepleriyle birlikte kamusal hayatta ve siyasette görünür olmasıyla beraber ordu rejimin koruyuculuğunu kimi zaman diğer bürokratik seçkinlerden de destek alarak daha açık bir şekilde üstlenmiştir. Bu sebeple Atatürk ve İsmet İnönü'nün geçmişlerinde asker kökenli olmaları ilk otuz yılda ordunun siyasete doğrudan müdahale etmemesinde önemli bir faktördür. Ülkenin yönetiminde en tepede yer alan bu iki ismin askeri geçmişleri bir güven yaratmıştır ve bu süreçte ordu sivil otoriteden resmi olarak ayrılmıştır (Tachau ve Heper,1983, ss.19-20). Jön Türklerle alakalı geçmiş tecrübeleri Atatürk'ün askerlerin siyasetle ilgilenmesine soğuk bakmasına yol açmıştır. Atatürk askerinin siyasetle ilgilenmesinin onların askeri performanslarını düşüreceğine inanmıştır (Hale, 2014, s.115). Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinden sonra ise ordu siyasete darbeler yoluyla müdahil olmuştur. Ordunun gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 askeri darbesi bu müdahillğin ilk örneğidir ve 27 Mayıs'la birlikte askeri vesayet kurumsallaşmıştır (Doğan, 2022b, s.1521). 2

7 Mayıs'la beraber ordu, uluslararası sistemde var olan herhangi bir demokratik rejimin aksine Türkiye'de, güvenleştirci aktör olarak iç ve dış güvenliğin tanımlanmasında seçilmiş hükümetleri geri plana iterek birincil role kavuşmuştur. Ordunun bu rolü üstlenmesini kolaylaştıran en önemli husus 1961 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'dur. Bu kanunun 35.maddesi “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak*” şeklindeydi. Yine ordunun siviller karşısında hem güç kazanması hem de sivillerin karar verme sürecinde yetkisini artırması noktasında önemli bir gelişme de ilk kez 1961 Anayasası'yla oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nin kurulmasıdır.⁸ Bu tarihten itibaren “beka, ülkesel bütünlük ve

7 “Rasyonel demokrasi” anlayışı ile ilgili ayrıntılı okuma için Giovanni Sartori'nin Türkçe'ye “*Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*” başlığıyla çevrilen çalışmasına bkz. (Sartori,2014).

8 Türkiye'de MGK'nın tarihsel gelişimi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde aldığı yeni boyut hakkında ayrıntılı bir okuma için bkz. (Acaray, 2020)

rejimin korunması” gibi hususlar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. MGK Kanunu⁹ milli güvenliği; *“Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve abdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması”* şeklinde tanımlamıştır. Aynı Kanun’da güvenlik politikası; *“milli güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşılması amacı ile “MGK’nın belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaset”* olarak açıklanmıştır. MGK, milli güvenlikle ilgili meselelerde askerinin görüşlerini dile getireceği bir platformdan olarak ortaya çıkmıştır; ancak 1973 anayasa değişikliği ile hükümete tavsiyede bulunan bir oluşum haline gelmiştir. Bu kurulun yapısı çok uzun yıllar sivil demokratik bir sistemde askeri gücün sivil otoriteye bağlı olması noktasında ciddi sorunlar çıkarmıştır.

Ordunun siyasetle ilişkisini etkileyen diğer önemli bir etken de Türkiye’nin 1952’de Kuzey Atlantik İş birliği Örgütü (NATO)’ne üye olmasıdır. Ahmad’a göre (2006, s.154), Türkiye’nin NATO’ya katılımı subaylar arasındaki ayrımı siyasal ve teknolojik açıdan derinleştirmiştir. NATO üyeliği sonrasında orduya daha fazla kaynak tahsis edilmiştir ve böylece ordunun karakteri değişim göstermeye başlamıştır. Türk ordusu yeni teknoloji ve savaş yöntemleri ile tanışmıştır. Genç subaylar NATO ülkelerinde eğitim alarak NATO’nun aşladığı komünizm karşıtlığı ile yoğunlaşmıştır. Bu durum subayların daha fazla politize olmasına yol açmıştır (Ahmad, 2006, s.154).

Türkiye’de ordu kendisini siyasal ihtilafların üzerinde algılamaktadır ve bu algı çok uzun yıllar toplum tarafından da paylaşılmıştır. Türkiye’de halk orduyu bir “peygamber ocağı” olarak görmekte ve kutsal bir kurum olarak görmektedir. Bu durum darbelerin meşrulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren ordunun yaptığı darbeler 15 Temmuz 2016 terörist darbe girişimi hariç toplumsal ve siyasal bir direncin eylemsel olarak gösterilmemiş olması ordunun halk nazarındaki itibarıyla da bağlantılıdır. Bununla birlikte Türkiye’nin 2000’li yılların başından bu yana güçlü bir sivil iktidara sahip olması ve sivil-asker ilişkileri noktasında yaşadığı dönüşüm ordunun eskiye nazaran sivil iktidardan rol çalarak özellikle iç tehdidi tanımlama noktasındaki etkinliğini azaltmış ve Türkiye’nin güvenlik kültürünü dönüştürmesine yol açmıştır. Çalışmanın son başlığında Türkiye’nin güvenlik kültüründe yaşanan bu dönüşüme kısaca yer verilecektir.

9 Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu için bkz., 2945/09.11.1983 madde 2 /a için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>, erişim tarihi:29.01.2023

4. Türkiye'nin Güvenlik Kültürü'ndeki Dönüşüm

1990'lı yıllar Soğuk Savaş'ın sona erdiği yıllardır. Bu dönemde uluslararası sistemdeki iki kutuplu yapı sona ermiştir ve sistemde önemli kırılmalar yaşanmıştır. Aynı zamanda küreselleşme süreci hızlanmıştır ve güvenlik kavramı da bir dönüşüm geçirmiştir. Daha önceleri salt askeri bakışla ele alınan geleneksel anlayıştan uzaklaşmıştır. Güvenlik kavramsal olarak bir derinleşme ve genişleme sürecine girmiştir. Yeni güvenlik anlayışında güvenliğin öznesi bireyden sisteme uzanacak şekilde derinleşmiştir. Güvenliğin konuları da değişmiş, genişlemiştir. Çevresel konular, ekonomi, göç, terör, demokrasi, insan hakları gibi hususlar güvenliğin ilgi alanına dâhil olmuştur. Benzer şekilde bu dönemde kültürel kimlik temelli talepler ve bu taleplerin yarattığı çatışmalar yaygınlaşmıştır ve Türkiye'de uluslararası sistemin bu deneyiminin dışında kalamamıştır. Bu dönüşüm kaçınılmaz olarak Türkiye'nin askerin egemen olduğu savunmacı reel politiğe dayalı ulusal güvenlik algısını etkilemiştir. 2000'li yılların başında içeride yaşanan iktidar değişimi ve Türkiye'nin AB üyelik sürecinde yerine getirmesi gereken Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin etkisi de geleneksel güvenlik anlayışının dışına çıkılmasını kolaylaştırmıştır.

Bilgin'e (2003, s.192) göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle 1980'li yılların sonlarından itibaren çıkmaza giren Türkiye-AB ilişkileri daha zorlayıcı bir hal almıştır. Süreç içerisinde her iki tarafın fikir ve siyaset farklılıkları daha da belirginleşmiştir. Bu dönemde bazı AB'li politikacıların Türkiye'nin Avrupa güvenliği için bir "risk" oluşturduğu yönündeki demeçleri Türk yetkililerde rahatsızlık yaratmıştır. Benzer şekilde Türk dış politikasının geleneksel Batıcı yönüne rağmen AB'nin Türkiye'den ilişkilerin geliştirilmesi karşılığında talep ettiği anayasal değişiklikler ve reformlar ulusal güvenlik açısından tehdit edici bulunmuştur. Bilgin (2003, s.193-195) her iki tarafın birbirinin güvenlik endişelerini anlamasını gittikçe zorlaştıran ve ikili ilişkileri ciddi bir çıkmaza sokan bu durumu güvenlik kültürleri arasındaki uçuruma bağlamaktadır. Zira Avrupa güvenlik kültürü devlet merkezli asker-odaklı geleneksel güvenlik anlayışından uzaklaşmıştır. Bunun yerine sorunların güvenlik dili kullanılmadan çözümlendiği bir anlayışa evrilmeye başlamıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin güvenlik kültürü geleneksel anlayışa daha yakındır. Ne var ki 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB'nin Türkiye'ye adaylık statüsü vermesiyle cumhuriyet tarihi boyunca tehditlere devlet merkezli ulusal güvenlik çerçevesinden bakan anlayış bir dönüşüm sürecine girmiştir (Bilgin, 2005, ss.175-201). Bu tarihlerden sonra Türkiye'deki hâkim ulusal güvenlik anlayışı tartışmaya açılmıştır.

Güvenlik ve siyaset üzerindeki askeri vesayetin kırılmasında Türkiye'nin AB üyelik sürecinin yanı sıra aynı dönemde Türkiye'de Ak Parti'nin tek başına iktidar olması ve güçlü halk desteği ile iktidarını sürdürmesi etkili bir diğer faktördür. Bu iki faktörün etkisiyle 2000'li yıllarda siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel alanda çok sayıda yasal ve anayasal reform gerçekleştirilmiştir. Bu sayede güvenlik kültürüne hâkim olan çoğunlukla siyasi olarak çözülebilecek meselelerin güvenlik alanına taşınarak güvenikleştirilmesi ve askeri bir bakışla ele alınması anlayışından uzaklaşmaya başlanmıştır (Doğan, 2019, s.108). Geçmişte askeri bir sorun olarak ele alınan ve olağandışı yöntemlerle çözümlenmeye çalışılan sosyal, siyasal, toplumsal ve kültürel meseleler güvenlik alanının dışına taşınarak bir şekilde güvenlik-dışlaştırılmaya (desecuritization)¹⁰ çalışılmıştır. Özellikle askerin güvenlik politikalarında bir aktör olarak varlığını dengeleyerek sivil bürokrasinin güvenlikteki rolünü artıran reformların hayata geçirilmesi için gayret sarfedilmiştir.

Türkiye'nin güvenlik kültürünün dönüşümünde AB'nin 16-17 Aralık 2004 tarihli Zirve'de Türkiye ile müzakerelerin başlatılması kararını açıklaması önemli bir dönüm noktasıdır. Bu karardan sonra AB müktesebatına dair başlıkları içeren tarama süreci başlamış ve akabinde çeşitli fasıllarda müzakereler açılmıştır (Erhan ve Akdemir, 2016, ss.9-14). AB ile müzakere süreci doğrultusunda Kopenhag Kriterleri kapsamında siyasi kriterler başlığı altında sivil-asker ilişkileri, insan hakları, yasal mevzuatta yapılan değişikliklerle Adalet, Özgürlük ve Güvenlik ile Ortak Dışışleri, Güvenlik ve Savunma Politikaları başlıklarının yanı sıra ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, kültürel haklar gibi iç ve dış tehdit algısına ilişkin meseleler reform konusu olmuştur. Bu konular içerisinde öne çıkan sivil-asker ilişkileridir. Bu konuda AB ülkelerinde var olan bazı ortak değerler ve pozisyonların Türkiye tarafından da karşılanması beklenmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin en temel güvenikleştirici aktörü ordunun güvenikleştirme süreçlerindeki etkinliği sivil-asker ilişkilerinin dengelenmesi yoluyla azaltılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleşen ilk girişim MGK'nın yapısının değiştirilerek sivil güvenlik bürokrasisinin güçlendirilmesidir.

2001 Anayasa değişikliği ile MGK'nın beş olan sivil üye sayısı üç Başbakan yardımcısı ve Adalet Bakanı'nın MGK'ya üye olarak kabul edilmesiyle dokuza yükseltilmiştir¹¹. MGK'ya sivil Genel Sekreter'in atanmasının yanı sıra Genel

10 Güvenikleştirilen sorunların güvenlik dili kullanılmadan ve güvenlik alanın dışına çıkarılarak çözümlenmeye çalışılması anlamına gelen daha demokratik bir yaklaşımı ifade eden "desecuritization" kavramı için bkz. Waever, 1995, ss.46-88).

11 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>, erişim tarihi: 10.12.2022.

Sekreter'in yürütme ve denetlemeye dair geniş yetkileri sınırlandırılmış ve MGK'ya sivil kurum ve kuruluşlar üzerinde sınırsız erişim yetkisi veren mevcut hükümler yürürlükten kaldırılmıştır. Yüksek Askeri Şura (YAŞ)'nın aldığı bazı kararlara karşı yargı yolu açılmıştır. YAŞ toplantılarında Başbakan'ın toplantı masasının başında Genel Kurmay Başkanı ile yan yana oturduğu oturma düzeni Başbakan'ın toplantı masasının başında tek başına oturması ve bu şekilde toplantıyı yönetmesiyle değişmiştir. 1612 sayılı Yüksek Askeri Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun'da 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrasında ilan edilen OHAL kapsamında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile de önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden en dikkat çekenini Başbakan Yardımcıları, Adalet, Dışişleri ve İçişleri bakanlarının da YAŞ'a üye olmasıdır.¹²

YÖK, RTÜK ve DGM'lerdeki askeri üyelerin üyelikleri askeri yargının görev alanını tanımlayan düzenlemeler kapsamında sona erdirilmiştir. Askeri ve savunma harcamalarının şeffaflığını artıran tedbirler alınmıştır. TSK'nın Sayıştay'ın hukuki denetimine tabi olması yönündeki yasal düzenlemeler sivil-asker ilişkilerinin dengelenmesi noktasında gerçekleştirilen girişimlerden bazılarıdır. 28 Şubat sürecinin eseri olan darbelere ortam hazırladığı öne sürülen EMASYA Protokolü kaldırılmıştır. Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve askeri mahkemeler ise 16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa değişikliği referandumunun kabul edilmesi ile kapatılmıştır. 2006 yılında 3056 sayılı "Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" kapsamında Başbakanlık teşkilatı altında Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile 2010 yılında 5952 sayılı Yasa ile Başbakanlık'a bağlı terörle mücadelede etkinlik gösterecek Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM) gibi kurumların oluşturulmasıyla sivil otoritenin başta terör olmak üzere ulusal güvenlik konularında etkinliği artırılmıştır.¹³

TSK'nın görev alanı yeniden tanımlanmıştır. Bu doğrultuda TSK İç Hizmet Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle Kanun'un 35. maddesinde yer alan "*Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır*" ifadesi, "*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini*

12 1612 sayılı Kanun için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1612.pdf>.

13 Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimler sonrası ülkede Başkanlık Sistemi'nin devreye girmesiyle yeni döneme uyum düzenlemeleri nedeniyle 703 sayılı KHK ile kapatılmıştır.

sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır” şeklinde yeniden tanımlanmıştır.¹⁴

İfade ve düşünce özgürlüğü kapsamında Türk Ceza Kanunu (TCK), Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Siyasi Partiler Kanunu, RTÜK Kanunu gibi kanunlarda değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Buralardaki özgürlüğü kısıtlayıcı soyut ifadeler yerine daha somut ifadeler kullanılmıştır. Söz konusu kanunların ilgili maddelerinde yüksek veya ağır ceza verilmesinin önü yasal olarak kapatılırken bazı durumlarda cezai müeyyideler ve yasaklar tamamen kaldırılmıştır. İşkence ile mücadele konusunda “işkenceye sıfır tolerans” politikasıyla birçok düzenleme hayata geçirilmiştir.¹⁵

Önceki yıllarda darbeler aracılığıyla güvenleştirme politikalarından en çok etkilenen siyasal partilerin kapatılmasına dönük kanun değişiklikleri yapılmıştır.¹⁶ Siyasi Partiler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle siyasal partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır. Siyasi partilere üye olma şartları esnekleştirilmiştir. Yurt içi ve yurt dışında teşkilatlanmaları kolaylaştırılmıştır. Dernek kurma hakkında yapılan yasal ve anayasal düzenlemelerle dernek kurma ve derneklere üye olma kolaylaştırılmıştır. Dernek kurma anayasal güvence altına alınırken bunların kapatılma sebepleri sınırlandırılmış ve kurulmasında ya da faaliyetlerinde dini, etnik ve dil temelli sınırlamalar kaldırılmıştır.¹⁷

Yerleşik güvenlik algısının demokratikleşme yönünde kırılması için hukuksal ve toplumsal alanda gerçekleştirilen diğer reformlarla da önemli adımlar atılmıştır. Çoğunlukla sert güvenlik tedbirleri kapsamında değerlendirilen ve çözümü daha çok askeri yollardan aranan “Kürt Meselesi” gibi Türkiye’de güvenleştirilen sorunların çözümü Kopenhag Siyasi Kriterleri’nin de desteği ile çözümlenmeye çalışılmıştır. İlk olarak OHAL Bölge Valliği ve DGM’ler lağvedilmiştir. 2003’te ölüm cezası kaldırılmış, Kürt kökenli vatandaşların çocuklarına Kürtçe isim vermeleri olanağı sağlanmış, terör nedeniyle maddi zarara uğrayanların zararları devletçe karşılanmaya başlanmış, köylerinden terör nedeniyle göç edenlerin geri dönüşleri teşvik edilmiştir. Kürtçe’ye dönük bu dilin kullanılması noktasında önemli adımlar atılmıştır. Kürtçe dil kursları açılmış,

14 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, erişim tarihi:10.12.2022.

15 “Avrupa Birliği Sürecinde Temel Haklar ve Yargı Fıslı” için bkz. https://www.ab.gov.tr/files/yargivetemelhaklar/yargi_ve_temel_haklar_kitap.pdf, erişim tarihi: 10.12.2022.

16 Siyasi Partiler Kanunu için bkz. 2820 Siyasi Partiler Kanunu için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, erişim tarihi:10.12.2022.

17 5253sayılıDerneklerKanunuiçinbkz.<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5253.pdf>, erişim tarihi:12.10.2022.

çeşitli devlet üniversitelerinde Kürt diliyle alakalı enstitüler kurulmuş, cezaevlerinde Türkçe dışında mahkûmların yakınlarıyla başka bir dilde konuşmalarına olanak tanınmış, Kürtçe yayın yapılmasına izin verilmiştir ki devlet televizyonunun kanallarının birinde Kürtçe yayına başlanmıştır. Devlet eliyle 24 saat Kürtçe yayın yapılmaya başlanması Türkiye'deki değişim ve dönüşümü göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Benzer şekilde seçim kampanyalarında Türkçe dışında başka bir dil kullanılmasını yasaklayan hükümlerin kaldırılmasıyla seçimlerde adayların Kürtçe propaganda yapmasının önündeki engeller kaldırılmıştır.

Öte yandan dış güvenlik noktasında da Türkiye önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu çerçevede Türkiye, son dönemde “girişimci ve insani dış politika” ile ifade edilen bir ilkeyi hayata geçirmiştir. Küreselleşme sürecinin belirsizliklerine, bölgede ve sistemde artan kırılganlıklara, eşitsizliklere atıfla hayata geçirilen bu ilke doğrultusunda Türkiye, başta yakın çevresi olmak üzere farklı bölgelerde barış ve istikrar noktasında katkı sağlayan bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye, terörizmle mücadele, kaçakçılık, insan ticareti, göç gibi konularda aktif bir politika izlemektedir. Çatışma ve arabuluculuk noktasında önemli roller üstlenmiştir. Köklü bir diplomasi geleneğine sahip Türkiye, son dönemde bölge ve uluslararası sistem açısından öne çıkan bir ülke konumundadır.

5. Sonuç

Nihayetinde güvenliğin ilgili aktörlerin algı ve tutumları çerçevesinde şekillenen bir durum olduğu göz önüne alındığında 20.yüzyılın başında bir ulus devlet olarak tarih sahnesinde yerini alan Türkiye'nin kuruluşunun yüzüncü yılı geride kalırken güvenlik politikaları noktasında 21.yüzyıl içerisinde uluslararası sistemdeki mevcut güvenlik anlayışının dönüşümüne paralel bir evrim geçirdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu açıdan Türkiye'nin dış güvenlik yaklaşımı devlet merkezli askeri tehdit odaklı bir güvenlik anlayışından süreç içerisinde toplumu, bireyi merkeze alan ve toplumu, bireyi yakından ilgilendiren insani, çevresel, ekonomik her türlü riski dikkate alan bir güvenlik anlayışına evrilmiştir.

Benzer şekilde güçlü devlet zayıf çevre geleneğinden beslenen Türkiye'nin iç güvenlik anlayışı da birey lehine dönüşüme uğramıştır. Siyaseten iktidarı mutlak görme eğilimi, hoşgörüsüzlük, grup içi üyelere aşırı bağlılık, grup dışındakilere karşı olumsuz tavır alma gibi ülkenin iç güvenlik anlayışını da etkileyen mevcut siyasal kültürüne dair birtakım özellikler halen bir şekilde etkisini sürdürse de kimlik temelli güvenlik anlayışı kırılmıştır. Etnik ya da dini kimlik referanslı güvenikleştirmeler net bir şekilde geride kalmıştır.

Güvenlik aktörleri noktasında ise sivil asker ilişkilerinin dengelenmesine dair girişimler ordunun siyasete müdahale geleneğini azaltmaktadır. Ne var ki bu hususta Türkiye'nin geldiği noktanın liberal demokratik bir rejim için yeterli olduğunu söylemek için henüz erkendir. Zira ülke halen güçlü bir sivil siyasal iktidar tarafından yönetilmektedir. Geçmişte ordunun gerçekleştirdiği darbelerin güçlü bir siyasal iktidarın yokluğunda ortaya çıktığı göz önüne alındığında zayıf bir sivil yönetim karşısında ordunun nasıl bir tavır takınacağı henüz belirsizdir.

Kaynakça

- Acaray, Deniz. (Temmuz 2021). Türkiye’de İç Güvenlik ve Kamusal Özgürlükler Arasındaki İlişkinin AYM Kararlarına Yansımaları, *Yaşar Hukuk Dergisi*, C.3,
- Acaray, Deniz. (2020). Anayasal Bir Kuruluş Olarak MGK Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde MGK’nın Yeri ve Alternatif Yeni Bir Kurum: Güvenlik Ve Dış Politikalar Kurulu, *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, 69 (3), ss. 1293-1326.
- Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avşar, Z. (2022). Postmodern Darbe: 28 Şubat ve Türkiye’ye Maliyeti, (ed) Kırpık vd., *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Türkiye’de Darbeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.525-538.
- Aydın, M. ve Ereker, F. (Güz 2014) “Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:11, Sayı:43, ss.127-156.
- Bilgin, P. (2003). Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü, (Der.) Cem Karadeli, *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Birinci Baskı, Ankara, Ayracç Yayinevi, ss.192-221.
- Bilgin, P.(2005). Turkey’s Changing Security Discourse: The Challenge of Globalisation, *European Journal of Political Research*, 44, ss.175-201.
- Buzan, B. Waever, O. ve Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Londra: Lynne Rienner Publishers.
- Doğan, Z. (2019). Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Doğan, Z. (2022a). Kavramsal, Tarihsel ve Kuramsal Bağlamda Güvenlik, (ed. Özkaya Ö.), *Farklı Açılımlarla Hukuk Devleti ve Güvenlik*, Ankara, Adalet Yayınevi, ss.25-62.
- Doğan, Z. (2022b). Siyasetin Güvenlikleştirilmesine Bir Örnek: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19)3, ss.1513-1522.
- Erhan Ç. ve Akdemir E.(2016). Türkiye-Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi (2005-2015), *Bilig*, Yaz, Sayı 78, ss.7-29.
- Hale, W. (2014). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Heper, M. (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, Birinci Baskı, İstanbul.
- Heper, M. (2015). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Beşinci Baskı, Ankara, Doğubatu Yayınları.
- Karaosmanoğlu, A.L. (2000). The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey , *Journal of International Affairs*, Cilt 54, Sayı 1, *Turkey: A Struggle between Nation and State*, ss.199-216.

- Karpat, K. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Beşinci Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Mardin, Ş.(2004). Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri, (der.) M.Türköne-T.Önder, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 12.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.35-79.
- Sander, Oral.(2006). *Türkiye'nin Dış Politikası*, Üçüncü Baskı, Ankara, İmge Yayınevi.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Sentez Yayınları.
- Tachau, F ve Heper, M. (1983). The State, Politics, and the Military in Turkey, *Comparative Politics* , Cilt16, Sayı 1, ss. 17-33.
- Waever, O. (1995). Securitization and Desecuritization, *On Security*, (ed.) Ronnie D. Lipschutz New York: Columbia University Press, ss. 46.86
- Waever, O. (2003). Securitisation: Taking stock of a research programme in Security Studies, Chicago: PIPES, Basılmamış Konferans Tebliği.

İnternet Kaynakları:

- “Avrupa Birliği Sürecinde Temel Haklar ve Yargı Faslı” için bkz. https://www.ab.gov.tr/files/yargivetemelhaklar/yargi_ve_temel_haklar_kitap.pdf, erişim tarihi:10.12.2022.
- Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu için bkz., 2945/09.11.1983 madde 2 /a için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>, erişim tarihi:29.01.2023.
- Siyasi Partiler Kanunu için bkz. 2820 Siyasi Partiler Kanunu için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, erişim tarihi: 10.12.2022.
- 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, erişim tarihi:10.12.2022.
- 1612 sayılı Kanun için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1612.pdf>, erişim tarihi:29.01.2023.

Koşullu Çevre İtinmesinde Yüksek Doz D-Cycloserine'nin NMDA Reseptörüne Etkisi

Sezen Kışlal¹

Özet

Koşullu çevre itinmesi (KÇİ) klasik koşullanmanın bir örneği olup, çevrenin hastalıkla ilişkilendirildiği durumlarda bağlamdaki uyarılara karşı oluşan isteksizlik olarak tanımlanmaktadır. İlişkisel öğrenme bağlamında düşünüldüğünde KÇİ öğrenmesi için, N-metil-D-aspartat (NMDA) reseptörünün aktivasyonu ile sinaptik bağlantıların güçlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Fakat KÇİ öğrenmesinde NMDA reseptörünün rolü ile ilgili yeterli çalışma bulunmamaktadır. D-cycloserine'nin (DCS), NMDA reseptör bölgelerinden biri olan glisine bağlanarak nörotransmisyonu arttıran bir NMDA kısmi agonisti olduğu bilinmesinin yanı sıra; yüksek veya sık dozlarının tersi etki yaratıp antagonist olarak işlev gördüğü çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmamızda DCS'nin hayvanlara sistemik olarak verilmesinin, KÇİ öğrenmesi üzerinde olan etkisi CD1 erkek fareler üzerinde araştırılmıştır. Bu amaçla, koşullanma başlangıcından 15 dakika önce hayvanlara 320 mg/kg dozunda DCS enjeksiyonu uygulanmıştır. Koşullama başladıktan 5 dakika sonra ise hastalık oluşturmak amacıyla deney grubundaki hayvanlara lityum klorür (LiCl) enjeksiyonu yapılmıştır. Kontrol grubuna ise sodyum klorür (NaCl) enjeksiyonu yapılmıştır. Koşullanmadan 2 gün sonra yapılan bellek testinde, hayvanların su tüketimi göz önüne alınarak KÇİ öğreniminin gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilmiştir. Sonuçlarda, 320 mg/kg dozunda DCS enjeksiyonu alan hayvanların KÇİ geliştirmediği görülmüştür. Bu sonuçlar, yüksek doz DCS'nin NMDA reseptör antagonisti gibi davrandığı deneyimizle desteklenmiştir.

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, sezenkislal@gmail.com, 0000-0001-5169-2404

Giriş

1. Klasik Koşullanma

Klasik koşullanma ilişkisel öğrenmenin iki çeşidinden biridir. En temel halinde iki farklı uyarın vardır. Bunlardan ilki koşulsuz uyarandır (Ksuz U) ve koşulsuz tepkiye (Ksuz T) sebep olur. Diğer bir uyarın ise normalde hayvan için hiçbir tepkiye neden olmayacak nötr uyarandır. Nötr uyarın ile Ksuz U ilişkisi güçlendikçe nötr uyarın koşullu uyarana (Klu U) evrilir ve koşullu tepkiyi (Klu T) meydana çıkartır (Clark, 2004).

Koşullu çevre itinimi (KÇİ) ise klasik koşullanmanın bazı temel mekaniklerini barındıran bir örnektir. Tarihsel olarak incelendiğinde, klasik koşullandırma prosedürü yoluyla elde edilen tepkilerin bağlama bağı olabileceğinden bahsedilen ilk çalışmalardan biri Garcia ve arkadaşları (1955) tarafından yürütülmüştür. Sıçanlar ile yapılan bu çalışmada amaç; sıçanların radyasyona maruz kaldıkları süre boyunca tükettikleri ayırt edici bir tada sahip olan sıvının, daha sonra radyasyonsuz bir ortamda sunulduğunda sıvı tüketimi davranışını ne yönde değiştirdiğini incelemektir. Bu doğrultuda, çalışmada üç farklı dozda radyasyona (0, 30, 57 χ) maruz kalan ve her doz için, bu maruz kalma sırasında musluk suyu veya sakarin çözeltisinden içmek üzere toplam altı farklı grup kullanılmıştır. Radyasyona maruz bırakıldıktan iki gün sonrasında sıçanlara aynı anda hem musluk suyu hem de sakarin çözeltisi verilmiştir ve sakarin tüketimleri ölçülmüştür. Radyasyona maruz bırakıldıkları süre boyunca musluk suyu verilen üç grubun radyasyon sonrası sakarin çözeltisi tüketimi neredeyse aynı olup yaklaşık %95'tir. Maruz bırakma esnasında sakarin çözeltisini alan grupta ise radyasyon sonrası sakarin çözeltisi alım miktarı, radyasyon dozu arttıkça azalmıştır (Garcia ve ark., 1955). Bunun nedeni ise sıçanlar radyasyona maruz kalma sırasında, radyasyondan kaynaklı rahatsızlıklar ile sakarin çözeltisi eşleştirilmiştir. Bu nedenle Ksuz T; gastrointestinal fonksiyonların ışınlama sırasında bozulmasından kaynaklı olarak sıçanların yaşadığını düşünülen mide-bağırsak rahatsızlıklarıdır (Garcia ve ark., 1955). Sonrasında sakarin çözeltisi Klu U olarak tanımlanırken, çözeltinin tüketiminden kaynaklı yaşanacak olası mide rahatsızlıkları Klu T olarak tanımlanır. Bu çalışmada sıçanların sakarin çözeltisi ile ilişkilendirdikleri mide rahatsızlıkları kaynaklı tattan kaçınma davranışları, koşullu itinme olarak adlandırılır. Çalışmanın sonunda bu kaçınma davranışının sadece tat alma ile sınırlı kalmayıp diğer uyarınlara karşı da bir kaçınma davranışının hayvanlar tarafından geliştirilebileceği belirtilir (Garcia ve ark., 1955).

Bu alanda yapılan çalışmalardan biri ise Boakes ve ark. (1997) tarafından yürütülür. Çalışmalarındaki amaç, bağlama bağı olarak sıçanların suya karşı

bir kaçınma davranışı sergileyip sergilemeyeceklerini incelemektir. Bunun için öncelikle birbirinden farklı özelliklere sahip, hedef olarak adlandırılan 1. bağlam ve nötr olarak adlandırılan 2. bağlam oluşturulmuştur. Test sıvısı olarak ekşi bir tada sahip olan hidroklorik asit çözeltisi kullanılmıştır. Bunun nedeni ise alışılmış bir tatken bile su ile karşılaştırıldığında hidroklorik asit çözeltisi nispeten hoş olmayan bir tada sahiptir (Boakes ve ark., 1997). Deneyin ilk iki günü sıçanların hidroklorik asit çözeltisi tadına aşinalık kazanması adına çözelti musluk suyuna karıştırılarak hayvanlara verilmiştir. Daha sonraki altı gün ise belli aralıklar ile ikinci bağlama yerleştirilmişlerdir. Dokuzuncu günde 20 dakika birinci bağlamda durduktan hemen sonra Lityum Klorür (LiCl) enjeksiyonu almışlardır ki bu hayvanda hastalık oluşturmaktadır. 10. ve 11. günlerde ise sıçanların ikinci bağlamda 20 dakikalık su erişimine izin verilmiştir. Bu döngü 3 kere daha tekrar edildikten sonra 20. ve 21. günlerde, sıçanlar her iki bağlamda da birinde su diğerinde ise hidroklorik asit çözeltisi bulunan iki şişe tercihi testine 20 dakika tabi tutulmuşlardır. Deneyin sonuçları sıçanların birinci bağlamda koşullanma sırasındayken su içme miktarlarının her döngüde azaldığını göstermiştir. Koşullanma sonrası iki günde ikinci bağlamdayken ise su içme miktarları her döngüde artmıştır. Son iki gün yapılan iki şişe testinde ise hayvanlar birinci bağlamdayken suya kıyasla ekşi tadı tercih ederken, ikinci bağlamda su tüketimleri daha fazla olmuştur. Bu deney sıçanlarda bağlama özgülü olarak suya karşı oluşan isteksizliği yansıtmakta olup, koşullu çevre itinininin sadece çevresel değişikliklere karşı olabileceğini göstermektedir (Boakes ve ark., 1997). Bu ve benzeri çalışmalardan yola çıkarak, klasik koşullanma modeli temeline dayanan KÇİ, çevrenin bir hastalıkla ilişkilendirildiğinde takdirde bağlamdaki uyaranlara karşı ortaya çıkan isteksizlik olarak tanımlanmaktadır (Ishii ve ark., 2006; Rodriguez ve ark., 2000). Koşullu çevre itinimi üzerine yapılan çalışmalar genellikle sıçanlar ve fareler gibi laboratuvar hayvanlarında modellenmiştir (Rodriguez ve ark., 2000; Kislal & Blizard, 2016). Hayvanlarda yapılan çalışmalarda hastalık oluşturmak yaygın olarak kullanılan ajanlardan biri lityum klorürdür (Puente ve ark., 1988; Boakes ve ark., 1997). LiCl'nin sistemik enjeksiyonu; hayvanlarda mide bulantısı ve halsizlik ile ilişkilendirilen hipofaji, mide boşalması ve karın üzerine yatma davranışlarına neden olan gastrointestinal rahatsızlıklar yaşatmaktadır. Ayrıca mide bulantısı ve halsizlik ile ilişkilendirilen hipofaji, mide boşalması ve karın üzerine yatma davranışlarına neden olur (Symonds ve ark., 1998; McCann ve ark., 1989; Meachum ve Bernstein, 1992).

2. N-metil-D-aspartik asit (NMDA) Reseptörlerinin Öğrenme Üzerindeki Etkisi

Daha önce de bahsedildiği gibi koşullanma ilişkisel öğrenmenin bir çeşididir. Uzun dönem kuvvetlendirme gibi sinaptik güçteki değişikliklerin ise öğrenme ve hafızanın temelini oluşturduğu düşünülmektedir (Bliss ve Collingridge, 1993). Bu tür bir öğrenme uzun dönem kuvvetlendirmeyi gerektirir. Sıçanlarla yapılan korku koşullandırması çalışmaları da uzun dönem kuvvetlendirmenin öğrenmeye aracılık ettiğine dair bulgular içermektedir (Maren,1999; Sigurdsson ve ark., 2007). Çoğu durumda uzun dönem kuvvetlendirmenin indüklenmesi uyarılması, N-metil-D-aspartik asit (NMDA) reseptörlerinin aktivasyonunu gerektirmektedir (Collingridge ve ark., 1991).

İyonotropik reseptörler, merkezi sinir sisteminin uyarılmayı tetikleyen ana nörotransmitteri olan glutamatın iki önemli reseptöründen biridir. Bu reseptörler kimyasal kapılı katyonik kanallardır ve aktive olduklarında uyarıcı postsinaptik potansiyeller üreterek nöronal depolarizasyona neden olmaktadır. Bu reseptörler, fizyolojik olmayan glutamat analoglarına duyarlılıklarına göre sınıflandırılmaktadır. Bunlardan biri N-metil-D-aspartat (NMDA) reseptörüdür (Michaelis, 1998). NMDA reseptörü, glutamaterjik nörotransmisyonun araçlarından biridir. Dinlenim membran potansiyelinde (-70 mV), NMDA reseptörü glutamatın varlığında bile inaktiftir. Bunun sebebi hücre dışı Mg^{++} iyonların reseptöre bağlanıp daha fazla iyon hareketini bloke etmesidir. NMDA reseptörü kanalının açılması için iki koşulun sağlanması gerekmektedir. Bunlardan ilki presinaptik salınım ile glutamatın NMDA reseptörüne bağlanmasıdır. İkincisi ise Mg^{++} blokajının kalkmasına sebep olacak yeterince güçlü postsinaptik membran depolarizasyonudur. Bu iki koşulun sağlanmasıyla NMDA reseptör kanalı açılmaktadır (Wu ve Zhuo, 2009). Böylece, kalsiyum (Ca^{++}) ve sodyum (Na^{+}) gibi pozitif yüklü iyonların postsinaptik nörona akışı gerçekleşmiş olmaktadır. Kalsiyum akışı postsinaptik hücrede protein kinaz ve protein fosfataz gibi molekül aktivasyonlarına yol açarak sinaptik proteinlerin sentezini etkilemektedir. Bu da sinaptik güçte uzun vadeli değişikliklere ve dolayısıyla nöroplastisitenin indüklenmesine yol açmaktadır (VanDongen, 2008).

NMDA reseptörünün insan beyinde çeşitli süreçlerde farklı görevleri vardır. Erken beyin gelişimi sürecinde NMDA reseptörünün rolü, sinapsların yapısını ve işlevini düzenleyen süreçlerde yer almaktır. Daha ileriki süreçlerde ise NMDA reseptörü sinaptik plastisiteyi, sinaptik gelişimi ve sinaptik bağlantıların işleyişini geliştirmekte rol oynadığı bilinmektedir. Bu sebeple

bu reseptörlerin öğrenme, hafıza oluşumu ve hafızanın güçlenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir (Gonda, 2012; Jiménez ve Tapia, 2004).

NMDA reseptörlerinin koşullanmada aracı bir rol oynaması bu reseptörlere yapılan farmakolojik manipülasyonunun deney hayvanlarında koşullanma edinimini ve bellek testlerini etkilediği görülmüştür. Örneğin, bu reseptör bölgesinin antagonistlerinin öğrenme üzerinde olumsuz etkileri varken (Kim ve ark., 1991), agonistlerinin öğrenme üzerinde pekiştirici etkisi vardır (Land ve Riccio, 1997).

Örneğin, Escobar ve ark. (1998) tarafından sıçanlarla yapılan çalışmada, bir NMDA reseptörü antagonisti olan 3-(2-carboxypiperazin-4-yl)propyl-1-phosphonic acid (CPP)'nin koşullu tat kaçınması öğrenimi sırasında tat korteksine enjekte edildiğinde tat kaçınması öğrenimi bloke ettiği gösterilmiştir (Escobar ve ark., 1998). Sıçanlarla yapılan bir başka çalışmada, bir NMDA reseptör antagonisti olan DL-2-amino-5-phosphonovaleric acid (APV) kullanılmıştır. Sıçanlar elektrik şoku alacakları kafese alındıklarında APV ya da izotonik sodyum klorür infüzyonu gerçekleştirilmiş, ardından 3 kere elektrik şokuna maruz bırakılmışlardır. Bir gün sonra gerçekleşen test gününde ise aynı işlem tekrarlanmış fakat bu sefer elektrik şoku uygulanmamıştır. Donma tepkisi korku koşullanmasının göstergesi olarak değerlendirilmiş olup APV uygulanan gruptaki sıçanlarda daha az gözlemlenmiştir (Kim ve ark., 1991). Ayrıca Rosenblum ve ark. (1997) tarafından sıçanlarla yapılan başka bir çalışmada ise NMDA reseptörünün tat öğrenimine de dahil olduğu, böylece koşullu tat kaçınmasında rol oynadığı belirtilmiştir. Bu çalışmada da NMDA reseptör antagonisti APV kullanılmıştır. Sıçanların bir kısmına 10 dakika sürecek olan sakarin çözeltisi erişimine izin verilmeden önce insular korteksi bölgesine APV mikroenjeksiyonu uygulanmıştır. Sakarin çözeltisi tüketiminden 50 dakika sonra ise sıçanlara LiCl enjeksiyonu uygulanmıştır. 3 gün sonra yapılan testte sıçanların hem suya hem de sakarin çözeltisine aynı anda erişimine izin verilmiştir. Çıkan sonuçlarda, APV mikroenjeksiyonuna maruz kalan sıçanların sakarin çözeltisi tüketimi daha fazla iken, APV mikroenjeksiyonu uygulanmayan sıçanların su tüketiminin daha fazla olduğu görülmüştür (Rosenblum ve ark., 1997).

3. Agonistlerin Özellikleri

Agonistlerin iki belirgin özelliği olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki reseptörle birleşme kapasitesi olarak tanımlanan reseptör afinitesiyken, diğeri reseptör aktivasyonuna neden olma yeteneğini simgeleyen içsel aktivitedir. Tam agonistler, hem reseptör afinitesine hem de maksimum içsel aktiviteye sahip olmaktadır. Bu nedenle sistemin yapabileceği maksimum

yanıtı ürettikleri bilinmektedir. Antagonistler ise reseptör afinitesine sahip olmakla birlikte içsel aktiviteye sahip olmadığından biyolojik bir yanıtı sebep olmamaktadırlar. Kısmi agonsitler, reseptör afinitesine ve antagonistlere göre daha fazla ama tam agonistlere göre ise daha az içsel aktivitesi olduğu bilinmektedir. Bunun sonucu olarak kısmi agonistler kullanıldıkları koşula bağlı olarak agonist veya antagonist etkiler üretebilmektedirler (Calvey ve Williams, 2009). Fakat, D-serin gibi rekabetçi NMDA agonistlerinin, eksitotoksisiteye yol açarak hücrel apoptozu başlatma olasılıkları olduğu bilinmektedir (Bardaweel ve ark., 2014). Kısmi NMDA reseptörü agonistlerinin ise rekabetçi agonistlerin aksine, eksitotoksisite olmaksızın hafıza güçlenmesine fayda sağladığı görülmüştür (Ressler ve ark., 2004). D-cycloserine (DCS), NMDA reseptör bölgelerinden biri olan glisine bağlanarak nörotransmisyonu arttırmaktadır (Ressler ve ark., 2004). D-cycloserine'nin diğer bir avantajı da sistemik enjeksiyondan sonra hızla merkezi sinir sistemine taşınmasıdır (Baran ve ark., 1995).

Bir çalışmada sakarin ve LiCl eşleşmesinin aralığının uzun ya da kısa olmasının DCS'nin etkinliğini nasıl etkilediği gözlemlenmiştir. Sıçanlarla yapılan bu çalışmada, sakarin ve LiCl eşleşmesi 10 dakikalık kısa bir aralıkla yapıldığında, 15 dakika önce yapılan DCS enjeksiyonunun koşullanmayı arttırıp sakarin tercih oranını azalttığı görülmüştür. Fakat bu eşleşme 45 dakikalık uzun bir aralıkla yapıldığında, koşullanmadan 15 dakika önce yapılan DCS enjeksiyonunun koşullanmayı arttırmadığı görülmüştür (Davenport ve Houpt, 2009). Nunnink ve ark. (2007) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise, sakarin alımı ile LiCl enjeksiyonu eşleştirmesinden 15 dakika önce sıçanlara sistemik D-cycloserine uygulanmıştır. Daha sonra yapılan 2 şişe tercih testinde, DCS uygulanan sıçanların sakarin bulunan şişeyi tercih etme oranlarının azaldığı gözlemlenmiştir (Nunnink ve ark., 2007).

Koşullanma deneyleri dışında başka davranış deneylerinde de DCS kullanılmıştır. Bozulmuş sosyallik belirtileri gösteren Balb/c farelerine davranış testinden 20 dakika önce 320 mg/kg olarak uygulanan DCS, bu farelerin lokomotor aktivitelerini arttırmıştır (Deutsch ve ark., 2011). Jecome ve ark. (2011) tarafından yapılan çalışmada ise davranış testinden 20 dakika önce Balb/c farelerinde uygulanan 320 mg/kg dozundaki DCS, çevrede uyaran olarak bulunan fareyi keşfetmek için harcanan zamanı arttıran bir etki yaratmıştır (Jecome ve ark., 2011).

DCS'nin NMDA reseptörlerinin etkinliğini artırarak doza bağımlı olarak, öğrenmeyi arttıran ve hafızayı güçlendiren etkilerini inceleyen bu çalışmalara rağmen, yüksek ve tekrarlanan dozların aynı etkiyi yaratmadığı gösterilmiştir

(Quartermain ve ark., 1994; Flood ve ark., 1992). Tüm bunlara dayanarak; mevcut çalışma, 320 mg/kg olarak uygulanan DCS'nin fareler üzerine sistemik enjeksiyonunun KÇİ öğrenmesi üzerine nasıl bir etkisi olduğunu bulmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Hayvanların Bakımı

Deneyde ağırlıkları 30-36 gram arası değişen 10-12 hafta aralığındaki CDI erkek fareler kullanıldı. Her biri 365 x 207 x 140 mm ölçülerine sahip şeffaf duvarlı kafeslere birer hayvan yerleşecek şekilde hayvanların bakımı sağlandı. 12 saatlik aydınlık/karanlık döngüsüne sahip olan koloni odasının sıcaklığı 24 °C +/-1'de sabit tutuldu. Tüm deney boyunca hayvanların fare yemi erişimi *ad libitum* olarak sağlanırken, su erişimi sadece aşağıda tarif edilen zamanlarda kısıtlandı. Deney, Technical Universal Verification Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurul'u tarafından onaylandı (Karar Sayısı: 0034/2023; Karar Tarihi: 30.06.2023).

Deney Grupları

Deneyde LiCl-DCS, LiCl-NaCl ve NaCl-NaCl olmak üzere toplam 3 grup bulunmaktadır (Tablo 1). Bu grupların ilki deney grubu olup, son ikisi de kontrol grubudur. Her grupta 12 hayvan olmak üzere toplam 36 hayvan kullanıldı. Gruplar oluşturulurken hayvanların ağırlıklarının ve yaşlarının ortalamalarının gruplar arasında eşit dağılmış olmasına dikkat edildi.

İlaçların Enjeksiyonu

LiCl-DCS grubuna koşullanmadan 15 dakika önce 320 mg/kg dozunda DCS enjeksiyonu yapılırken, koşullanmanın 5. dakikasında 6 mEq/kg dozunda LiCl enjeksiyonu yapıldı. Kontrol grubu olan LiCl-NaCl grubunda ise; koşullanmadan 15 dakika önce 0.9% oranında NaCl enjeksiyonu yapılırken, koşullanmanın 5. dakikasında LiCl enjeksiyonu gerçekleştirildi. Diğer bir kontrol grubu olan NaCl-NaCl grubunda, hem koşullanmanın 15 dakika öncesinde hem de koşullanmanın 5. dakikasında 0.9% oranında NaCl enjeksiyonu uygulandı.

Tablo 1. Deney ve kontrol grupları

Gruplar		Hayvan Sayısı	Koşullanma öncesi enjeksiyon	Koşullanma sırası enjeksiyon
Deney Grubu	LiCl-DCS	12	DCS	LiCl
Kontrol Grupları	LiCl-NaCl	12	NaCl	LiCl
	NaCl-NaCl	12	NaCl	NaCl

Deney prosedürü 6 asamadan oluşmakta olup, her bir asama detaylı bir şekilde aşağıda açıklanmıştır:

Alıştırma. Hayvanların ele alınmaya alışması amacıyla, 4 gün boyunca her biri günde 3 dakika olmak üzere ele alıştırdı. 4. gün elde tutma alıştırmaları tamamlandığında, koşullanma sırasında gerçekleştirilecek olan enjeksiyon uygulamalarından kaynaklı stresi ve yenilik etkisini azaltmak için her bir hayvana NaCl enjeksiyonu yapıldı. Bu süreç boyunca hem suya hem yeme ulaşımında bir kısıtlama uygulanmazken, 4. günün sonunda saat 17.30'da su şişeleri kafeslerinden alınarak su eğitime başlandı.

Su İçme Eğitimi. Alıştırma aşaması bittikten sonraki 2 gün boyunca hayvanların suya erişimi yalnızca sabah 10.00-10.30 ve akşam 17.00-17.30 olmak üzere günde iki defa ile kısıtlandı. Eğitim sırasında, kendi kafeslerinde her zaman kullanılan şeffaf plastik su şişeleri kullanıldı.

Ön Maruz Kalma. 2 günlük su içme eğitiminin ardından, koşullanma günü oluşabilecek olan neofobik tepkileri önlemek amacıyla, her bir hayvan 5 dakika koşullama çevresine maruz bırakıldı.

Koşullama Testi. Ön maruz kalma gününden bir gün sonra 12.30'da başlayan koşullama sürecinden 15 dakika önce, hayvanlara buldukları gruba göre NaCl (%0.9) ya da DCS (320 mg/kg) enjeksiyonları yapıldı. Koşullanma odasında asıl hedeflenen, hayvanların farklı bir çevrede bulduklarını simgeleyen uyarınları yerleştirerek çevresel ortamların değiştirilmesiydi. Bu amaçla ilk olarak koşullanma odasında alınmadan hemen önce, hayvanlar şeffaf duvarlı kafeslerinden alınıp siyah-beyaz mat şeritli kafeslere yerleştirildi. Bu kafeslerde normal kafeslerinden farklı olarak zeminde talaş değil kedi kumu kullanıldı. Koşullanma odasında kokusal uyarın olarak limon yağı, duyuusal uyarın olarak 75 dB beyaz gürültü ve görsel uyarın olarak da 60 watt değerinde kırmızı ışık eklendi. Ayrıca koşullanma odasında su şişesi olarak, yeşil cam ve çelik bilye uçlu şişeler kullanıldı. Hayvanlar koşullanma odasına alındıktan 5 dakika sonra gruplarına göre LiCl ya da NaCl enjeksiyonu

yapıldı. Enjeksiyondan 15 dakika sonra hayvanlar koşullanma odasından çıkarılıp kendi kafeslerine yerleştirildi. Hayvanların tekrar koloni odasına götürülmesiyle koşullama süreci tamamlandı. Koşullanma başlamadan önce tartılan şişeler koşullanma sonunda da tartılıp, 20 dakikalık koşullanma oturumunda hayvanların tükettikleri su miktarı belirlendi. Bu işlemlerin hepsi her hayvan için bireysel olarak gerçekleştirildi.

İyileşme. Koşullanmayı takip eden iki gün hayvanlar iyileşme sürecine alındı. Bu süreç boyunca su içme eğitimlerinde belirlendiği saate göre su erişimine izin verildi.

Bellek Testi. İyileşme sürecinin ardından 12.30'da başlayan bellek testinde, her bir hayvan ayrı zamanlarda olmak üzere 15 dakika boyunca koşullanma odasına alındı. Bellek testi esnasında hiçbir enjeksiyon işlemi uygulanmadı fakat çevresel uyarılar koşullanma aşamasındakiler ile aynıydı. Bellek testi koşullu çevre itenmesinin gücünü değerlendirmek amacıyla her bir farenin içtikleri su miktarı ölçüldü.

Veri Analizi

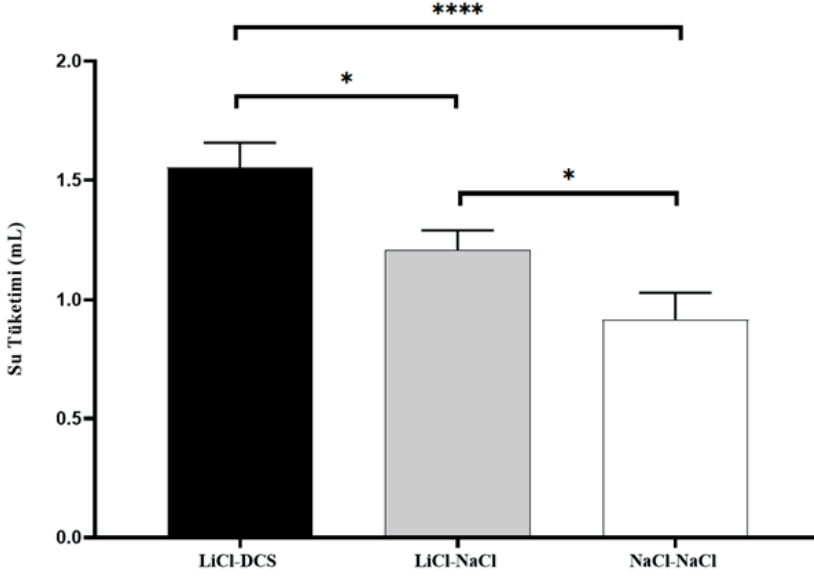
İstatistiksel analiz yapmak için Prism GraphPad (Sürüm 8) kullanıldı. Koşullandırma ve bellek testi sırasında hayvanların su alımı, tek yönlü ANOVA kullanılarak değerlendirildi. Post-hoc karşılaştırmalar için Fisher'in LSD testi kullanıldı. Farklılıkların anlamlı kabul edilmesi için güven düzeyi %95 olarak ayarlandı ($p < 0.05$).

Sonuç

Koşullanma Sonuçları

Koşullama sırasında grupların tükettikleri sıvı miktarları Şekil 1'de gösterilmektedir. Tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre grupların su tüketimi miktarları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir $F(2, 33) = 9.858, p = .0004$. Fisher's LSD analizi sonuçlarına göre, LiCl-DCS grubundaki ($M = 1.552, SD = 0.363$) farelerin su tüketiminin, hem LiCl-NaCl ($M = 1.208, SD = 0.289; p < .05$) hem de NaCl-NaCl ($M = 0.916, SD = 0.391; p < 0.0001$) grubundakilere göre anlamlı derecede daha fazla olduğunu görülmektedir. LiCl-NaCl grubundaki farelerin su tüketimleri ile NaCl-NaCl grubundakilerin tüketimleri arasında anlamlı derecede fark olduğunu da görülmektedir ($p < .05$).

Koşullanma Sırasındaki Ortalama Su Tüketimi

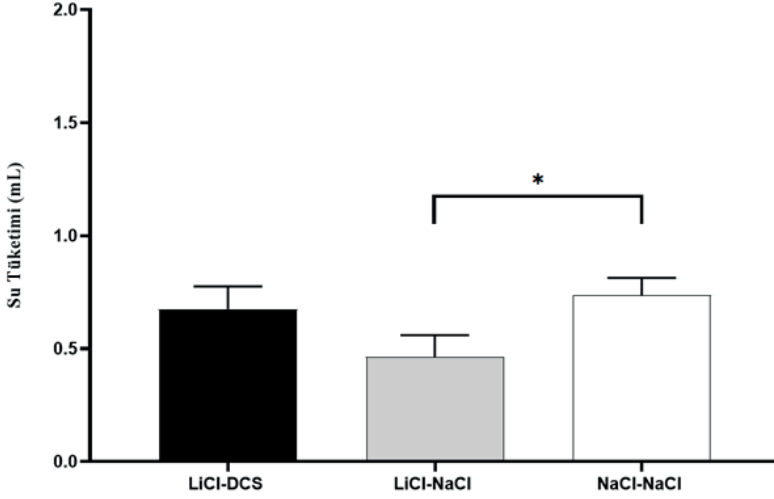

Şekil 1. 20 dakikalık koşullanma denemesi süresince grupların ortalama su tüketimi. Koşullanma sırasında DCS enjeksiyonu uygulanan fareler hem LiCl-NaCl hem de NaCl-NaCl enjeksiyonu alan farelere kıyasla daha fazla su tüketmişlerdir. Koşullanma sırasında LiCl enjeksiyonu uygulanan farelerin (LiCl-NaCl) ise sadece NaCl enjeksiyonu alan farelere göre su tüketimi daha fazladır. Değerler ortalama $\pm$ SH şeklinde verilmiştir. * $p < .05$, **** $p < .0001$.

Bellek Testi Sonuçları

Bellek testi sırasında grupların tükettikleri su miktarı Şekil 2'de gösterilmektedir. Tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre gruplar arasında su tüketimi açısından anlamlı bir fark bulunmadığı görülmektedir, $F(2, 33) = 2.44$, $p = .1027$. Fisher's LSD analizi sonuçlarına göre, LiCl-NaCl grubundaki farelerin su tüketimi ($M = 0.4633$, $SD = 0.3351$) NaCl-NaCl grubundaki hayvanların su tüketimi ($M = 0.7375$, $SD = 0.2638$; $p < .05$) ile kıyaslandığında anlamlı derecede daha az olup, koşullu çevre itinmesinin başarılı bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak, LiCl-NaCl ve LiCl-DCS ($p = .1132$) grupları arasında ve LiCl-DCS ve NaCl-NaCl ($p = .6341$) arasında anlamlı bir fark görülmemektedir.

Bellek Testi Ortalama Su Tüketimi

Şekil 2. Bellek testi süresince grupların ortalama su tüketimi. LiCl-NaCl grubu, diğer iki gruba kıyasla daha az su tüketmişlerdir. İstatiksel olarak anlamlı fark sadece NaCl-NaCl ve LiCl-NaCl grupları arasında görülmüştür. Değerler ortalama $\pm$ SH şeklinde verilmiştir. * $p < .05$.

Tartışma

Deneyimizin amacı, CD1 erkek farelerde 320 mg/kg dozunda DCS'nin bir NMDA reseptörü kısmi agonisti olarak KÇİ öğrenmesi üzerindeki etkisini incelemektir. Deneyimizde, iki kontrol grubu olan NaCl-NaCl ve LiCl-NaCl grupları kullanılmıştır. LiCl-NaCl grubu, hayvanlarda LiCl ile oluşturulan KÇİ öğrenmesinin varlığını test etmek amacıyla deneyimize dahil edilmiştir. KÇİ'nin gerçekleşip gerçekleşmediği, diğer kontrol grubu olan NaCl-NaCl grubu ile bellek testi sırasında su tüketimi arasındaki anlamlı farkın incelenmesiyle belirlenmiştir. Deneyimiz sırasında, NaCl-NaCl grubunun koşullama sürecinde yaklaşık olarak 1 ml su içerken, diğer grupların 1.2-1.5 ml arasında su tükettiği gözlemlenmiştir (Şekil 1). Bu değerler, daha önceki KÇİ deneylerinde elde edilen sonuçları ile uyumlu olup (Kışlal ve Blizard, 2016, 2018), NaCl-NaCl grubunun kısmen daha az su içmesinin, belirli hayvanların genel olarak daha az su içmeye eğilimli olmaları olarak açıklanabilir.

KÇİ'nin başarılı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği, koşullamadan üç gün sonra gerçekleştirilen bellek testi ile kanıtlanmıştır. LiCl-NaCl grubunda koşullu çevre itinmesinin gerçekleştiği ve bu grubun NaCl-NaCl grubuna göre daha az su içtiği istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar Kislal ve Blizard (2016, 2018) tarafından yapılan çalışmalarda da gösterildiği gibi; kafeslerde koşullama sırasında yapılan çevresel değişikliklerin hastalık durumu ile eşleştirilmesi sonucunda, KÇİ öğrenmesinin gerçekleştiği bu deneyimizde CDI erkek fareler ile tekrarlanmıştır.

Bellek testi sonuçlarına göre, LiCl-DCS grubu ile NaCl-NaCl grubu arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu sonuç bize, koşullu çevre itinmesinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Daha önce yapılan çalışmalar, DCS'nin yüksek dozlarda veya kronik uygulamalarda antagonist bir etki yaratabileceğini göstermiştir (Quartermain ve ark., 1994; Flood ve ark., 1992). Sonuçlarımız, DCS'nin bu deneyde olduğu gibi yüksek dozda uygulanmasının KÇİ öğrenmesini zayıflatabileceğini düşündürmektedir. Agonist olarak görev alması durumunda, öğrenme üzerinde pekiştirici etkisi olacağından LiCl-DCS ve NaCl-NaCl grupları arasında fark beklenmektedir ancak bu deneyimizde gözlemlenmemiştir.

Bu sonuçlar, DCS'nin KÇİ öğrenmesi üzerindeki etkisinin karmaşık olduğunu ve doza bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. İleride yapılacak çalışmalarda DCS'nin KÇİ öğrenmesi üzerindeki etkisini farklı dozaj seviyeleri kullanılarak değerlendirilmesi planlanmaktadır. Hangi dozlarda DCS'nin agonist veya antagonist etki gösterdiği araştırılabileceği gibi, yine DCS'nin en etkili olduğu zaman dilimleri üzerine daha fazla araştırma yapılması hedeflenmektedir.

Literatürdeki çalışmalara ve elde ettiğimiz sonuçlara göre, DCS'nin bellek üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak ve potansiyel klinik uygulamalarını geliştirmek için daha fazla araştırma yapılması gerektiğini görmekteyiz. Bu araştırmalar, DCS'nin öğrenme ve bellek üzerindeki rolünü daha iyi anlamamıza ve bu ilacın kullanımını optimize etmemize olanak sağlayacağını düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Baran, H., Gramer, M., ve Löscher, W. (1995). Alterations in plasma and brain amino acids after administration of the glycine/NMDA receptor partial agonist, D-cycloserine, to mice and rats. *European Journal of Pharmacology*, 273(1-2), 197-201.
- Bardaweel, S. K., Alzweiri, M., ve Ishaqat, A. A. (2014). D-Serine in neurobiology: CNS neurotransmission and neuromodulation. *Canadian Journal of Neurological Sciences*, 41(2), 164-176. <https://doi.org/10.1017/S031716710001653X>
- Bliss, T. V., ve Collingridge, G. L. (1993). A synaptic model of memory: long-term potentiation in the hippocampus. *Nature*, 361(6407), 31-39.
- Boakes, R. A., Westbrook, R. F., Elliott, M., ve Swinbourne, A. L. (1997). Context dependency of conditioned aversions to water and sweet tastes. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 23(1), 56. <https://doi.org/10.1037/0097-7403.23.1.56>
- Calvey, N., ve Williams, N. (2009). Principles and practice of pharmacology for anaesthetists. John Wiley & Sons.
- Clark, R. E. (2004). The classical origins of Pavlov's conditioning. *Integrative Physiological & Behavioral Science*, 39, 279-294.
- Davenport, R. A., ve Houpt, T. A. (2009). D-cycloserine enhances short-delay, but not long-delay, conditioned taste aversion learning in rats. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 91(4), 596-603.
- Deutsch, S. I., Burket, J. A., Jacome, L. F., Cannon, W. R., ve Herndon, A. L. (2011). D-Cycloserine improves the impaired sociability of the Balb/c mouse. *Brain Research Bulletin*, 84(1), 8-11.
- Flood, J. E., Morley, J. E., ve Lanthorn, T. H. (1992). Effect on memory processing by D-cycloserine, an agonist of the NMDA/glycine receptor. *European Journal Of Pharmacology*, 221(2-3), 249-254.
- Garcia, J., Kimeldorf, D. J., ve Koelling, R. A. (1955). Conditioned aversion to saccharin resulting from exposure to gamma radiation. *Science*, 122(3160), 157-158.
- Gonda, X. (2012). Basic pharmacology of NMDA receptors. *Current Pharmaceutical Design*, 18(12), 1558-1567. <https://doi.org/10.2174/138161212799958521>
- Ishii, K., Iguchi, Y., ve Sawa, K. (2006). Context dependency of conditioned aversions to familiar and novel fluids. *Learning and Motivation*, 37(2), 113-130.
- Jacome, L. F., Burket, J. A., Herndon, A. L., ve Deutsch, S. I. (2011). D-Cycloserine enhances social exploration in the Balb/c mouse. *Brain Research Bulletin*, 85(3-4), 141-144.

- Jiménez, B., ve Tapia, R. (2004). Biochemical modulation of NMDA receptors: role in conditioned taste aversion. *Neurochemical Research*, 29, 161-168.
- Kim, J. J., DeCola, J. P., Landeira-Fernandez, J., ve Fanselow, M. S. (1991). N-methyl-D-aspartate receptor antagonist APV blocks acquisition but not expression of fear conditioning. *Behavioral Neuroscience*, 105(1), 126. <https://doi.org/10.1037/0735-7044.105.1.126>
- Kislaç, S., ve Blizard, D. A. (2016). Conditioned context aversion learning in the laboratory mouse. *Learning and Behavior*, 44(4), 309–319. <https://doi.org/10.3758/s13420-016-0217-2>
- Kislaç, S., ve Blizard, D. A. (2018). Acquisition and retention of conditioned aversions to context and taste in laboratory mice. *Learning and Behavior*, 46(2), 198–212. <https://doi.org/10.3758/s13420-017-0303-0>
- Land, C. L., ve Riccio, D. C. (1997). D-cycloserine, a positive modulator of the NMDA receptor, enhances acquisition of a conditioned taste aversion. *Psychobiology*, 25(3), 210-216. <https://doi.org/10.3758/BF03331929>
- Maren, S. (1999). Long-term potentiation in the amygdala: a mechanism for emotional learning and memory. *Trends in neurosciences*, 22(12), 561-567. [https://doi.org/10.1016/S0166-2236\(99\)01465-4](https://doi.org/10.1016/S0166-2236(99)01465-4)
- McCann, M. J., Verbalis, J. G., ve Stricker, E. M. (1989). LiCl and CCK inhibit gastric emptying and feeding and stimulate OT secretion in rats. *The American Journal of Physiology*, 256(2 Pt 2), R463–R468. <https://doi.org/10.1152/ajpregu.1989.256.2.R463>
- Meachum, C. L., ve Bernstein, I. L. (1992). Behavioral conditioned responses to contextual and odor stimuli paired with LiCl administration. *Physiology & Behavior*, 52(5), 895–899. [https://doi.org/10.1016/0031-9384\(92\)90368-c](https://doi.org/10.1016/0031-9384(92)90368-c)
- Michaelis, E. K. (1998). Molecular biology of glutamate receptors in the central nervous system and their role in excitotoxicity, oxidative stress and aging. *Progress in Neurobiology*, 54(4), 369-415.
- Nunnink, M., Davenport, R. A., Ortega, B., ve Houpt, T. A. (2007). D-Cycloserine enhances conditioned taste aversion learning in rats. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 87(3), 321-330.
- Puente, G. P., Cannon, D. S., Best, M. R., ve Carrell, L. E. (1988). Occasion setting of fluid ingestion by contextual cues. *Learning and Motivation*, 19(3), 239-253. [https://doi.org/10.1016/0023-9690\(88\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0023-9690(88)90003-3)
- Quartermain, D., Mower, J., Rafferty, M. F., Herting, R. L., ve Lanthorn, T. H. (1994). Acute but not chronic activation of the NMDA-coupled glycine receptor with D-cycloserine facilitates learning and retention. *European Journal of Pharmacology*, 257(1-2), 7-12.
- Ressler, K. J., Rothbaum, B. O., Tannenbaum, L., Anderson, P., Graap, K., Zimand, E., ... ve Davis, M. (2004). Cognitive enhancers as adjuncts to

- psychotherapy: Use of D-cycloserine in phobic individuals to facilitate extinction of fear. *Archives of General Psychiatry*, 61(11), 1136-1144.
- Rodriguez, M., Lopez, M., Symonds, M., ve Hall, G. (2000). Lithium-induced context aversion in rats as a model of anticipatory nausea in humans. *Physiology & Behavior*, 71(5), 571-579. [https://doi.org/10.1016/S0031-9384\(00\)00376-0](https://doi.org/10.1016/S0031-9384(00)00376-0)
- Rosenblum, K., Berman, D. E., Hazvi, S., Lamprecht, R., ve Dudai, Y. (1997). NMDA receptor and the tyrosine phosphorylation of its 2B subunit in taste learning in the rat insular cortex. *Journal of Neuroscience*, 17(13), 5129-5135.
- Sigurdsson, T., Doyère, V., Cain, C. K., ve LeDoux, J. E. (2007). Long-term potentiation in the amygdala: a cellular mechanism of fear learning and memory. *Neuropharmacology*, 52(1), 215-227. <https://doi.org/10.1016/j.neuropharm.2006.06.022>
- Symonds, M., Hall, G., Lopez, M., Loy, I., Ramos, A., ve Rodriguez, M. (1998). Is fluid consumption necessary for the formation of context-illness associations? An evaluation using consumption and blocking tests. *Learning and Motivation*, 29(2), 168-183. <https://doi.org/10.1006/lmot.1997.0998>
- VanDongen, A. M. (Ed.). (2008). *Biology of the NMDA Receptor*. CRC Press.
- Wu, L. J., ve Zhuo, M. (2009). Targeting the NMDA receptor subunit NR2B for the treatment of neuropathic pain. *Neurotherapeutics*, 6(4), 693-702.

Sürdürülebilir Ulaşımında Karayolu Tünellerinin Yeri: Yeni Zigana (Trabzon) Tüneli

Mehmet Üzülmöz¹

Özet

Sürdürülebilirlik günümüzde bütün yaşam alanımıza girmiş bulunmaktadır. Dünya nüfusunun artması bu kavramın önemini daha da artırmıştır. İnsan yaşamının vazgeçilmez unsurlarından biri olan ulaşımın da sürdürülebilir şekilde yapılması gerekmektedir. Bunun için ülkeler belirli sürelerde Birleşmiş Milletler çatısı altında çeşitli toplantılar yapmaktadır. Yapılan bu toplantıların sonucunda ülkeler, gelecekte sera gazı üretimini azaltmaya yönelik taahhütlerde bulunmaktadırlar. Sera gazı üretiminde enerjinin payı %72 seviyelerinde ve ulaşım ise enerjiden kaynaklı sera gazı üretimine %15 oranında katkı sağlamaktadır. Ulaşımın payını daha da aşağı düşürebilmek için ulaşım araçları fosil yakıtlar yerine elektrikle çalışan araçlara dönüşebilmektedir. Ulaşım yollarında da teknolojinin gelişmesiyle daha uzun köprü ve tünellerin yapılması mesafeleri kısaltmakta ve böylece havaya daha az karbon salınımının olmasını sağlamaktadırlar. Bu çalışmada da Türkiye'nin en uzun karayolu tüneli olan Yeni Zigana Tüneli'nin ulaşımındaki sürdürülebilirliği incelenmiştir. Zigana Dağı'ndan geçen Yeni Zigana Tüneli ulaşımın sürdürülebilir şekilde olmasına katkı sağlamaktadır. Çünkü yeni yapılan tünel eskisine göre 600-700 metre daha alçaktan geçmektedir. Böylece hem ekonomik olarak mesafeyi kısaltmak hem de 1800 metre yükseleğe çıkmadan araçlardan çıkan karbon salınımını %15 oranla azaltmaktadır. Yeni Zigana Tüneli, yüksek rakımdan geçen karayolunda yaşanan kış mevsiminin getirdiği ağır iklim koşullarının etkisini azaltmasıyla ulaşım araçlarının kar ve buzlanmadan kaynaklı kazaların sayısını da azaltacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda kaza nedeniyle ortaya çıkan ulaşım aksaklıklarını da minimum düzeye indireceği şüphesizdir. Tünel, yağışın fazla olduğu mevsimlerde heyelanların etkisini azaltmış ve fiziksel çözünmeden kaynaklı taş düşmelerinden dolayı oluşan yol kapanmalarına karşı alternatif bir güzergâh olmuştur. Zigana Dağı'ndan geçen ulaşım araçlarının azalmasıyla birlikte yaban ve terk edilmiş/edilmemiş evcil hayvanların kaza risklerini minimuma düşüren tünel, maddi ve manevi kazaların oluşmasını engelleyecektir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, mehmetuzulmez@gumushane.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-9116-0090

1. Giriş

Sürdürülebilirlik, çağımızda bütün yaşam alanlarımızda etkili olmaya başlayan bir kavramdır. Bu kavramla ilgili düşünceler yeni olmamakla birlikte geçmiş milattan önceki yıllara dayanmaktadır. M.Ö. 300-400 yılları arasında yaşamış olan Aristoteles, ünlü eseri Politika'da *kendi kendine yeten ev ekonomilerini* yaratmaya çalışmıştır (Knoflacher ve Ocalır, 2011). Böylece sürdürülebilirlik kavramı dar kapsamlı da olsa tanımlanmıştır. Günümüzde sürdürülebilirlik kavramıyla ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Herkes tarafından bilinen ilk tanımlardan biri, Birleşmiş Milletlerin Brundtland raporunda ortaya konan *şimdiki neslin gereksinimlerini karşılarken gelecek neslin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeyen gelişme* şeklindeki tanımdır (United Nations, 1987). Bazı araştırmacılar bunu daha da geliştirerek tanıma çevresel değerler (Breheny, 1990), doğal kaynakların korunması (May vd., 2003), hakkaniyetli bir toplumun teşvik edilmesi (McKenzie, 2004) ve sağlıklı yaşanabilir toplulukların (Knoflacher ve Ocalır, 2011) meydana getirilmesi gibi eklemeler yapmışlardır. Bu eklemelerle birlikte sürdürülebilirlik kavramı çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır (Bakırcı, 2018).

Dünya nüfusunun artması nedeniyle sürdürülebilirlik konusu önemsenmeye başlanmıştır. Çünkü nüfusun artması, kaynakların daha çok tükenmesine ve sınırsız olan insan ihtiyaçlarının da sınırlı olan doğal kaynaklar üzerindeki tüketim baskısının kurulmasına sebep olmuştur (Arslan, 2014). Özellikle sanayi döneminin ortaya çıkardığı daha fazla üretmek ve tüketmenin sonucunda, dünyadaki doğal kaynakların sınırlı olduğu düşüncesinin önemi artırmıştır. Bu düşünceyle birlikte günümüzde üretim esnasında kullanılan doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde tüketilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ülkeler ve onların kurumları kalkınmalarında sürdürülebilirliği ön plana almaya çalışmaktadırlar (Garipağaoğlu, 2018; Alaeddinoğlu, 2018; Arslan, 2018). Böylece enerji üretiminde kullanılan fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, orman kesimi yapılan ülkelerde (Örneğin Finlandiya) her bir ağaç kesimine karşılık yerine on katı ağaç dikme şartının getirilmesi, çöplerin geri dönüşümle tekrardan üretime kazandırılması gibi faaliyetler gelişmeye başlamıştır.

Sürdürülebilirlik, insanlığın yaşadığı birçok alana girmiş bulunmaktadır. Bunlardan biri de günlük hayatta insanlığın yaşamı içinde sürekli olan ulaşımdır. Ulaşım, insanın varlığından beri olan bir faaliyettir. Günümüz dünyasında bu faaliyet insanlığın yaşamında olmazsa olmazlarından biri haline gelmiştir. Ancak dünya nüfusu arttıkça yaşam mekânları da genişlemekte ve böylece daha fazla ulaşım araçları ile birlikte

yollara gerek duyulmaktadır. Canlı hayatının geleceği düşünülürken ulaşımın daha sürdürülebilir şekilde yerine getirilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu sebeple günümüzde ulaşım araçları elektrikli modellere dönmekteyken, bisiklet gibi sadece insan enerjisine ihtiyaç duyulan araçların varlığı daha da artmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ulaşım araçlarını yanı sıra yollar da gelişmiştir. Günümüzün ulaşım yolları, geçmişe kıyasla daha modern daha uzun köprü ve tünellerden oluşmaktadır. Köprü ve tünellerin yapılması yolları kısaltırken araçlardan çıkan zehirli gazların miktarını azaltmaktadır. Böylece araçların çevreye verdiği zararlarda eskisine göre azalma olabilmektedir.

Dünyada ilk tünellerin yapımı milattan önceki yıllara gitse de ulaşım için yapılan ilk tünel, 1870'de metro ulaşımı için yer altında el işçiliği ile yapılan Londra'daki Tower Metrosu tüneldir (www.dpma.de). Söz konusu tarihten beri teknolojinin gelişmesiyle dünyada karayolu, demiryolu ve su altından geçen tünellerin sayısı artmıştır. Bu tünellere gün geçtikçe yenileri eklenmekte ve ülkeler en uzun tünel yapma yarışına girerek adlarını tarihe yazdırmaktadır. Günümüzde en uzun demiryolu ulaşım tüneline sahip olan ülke İsviçre (Gotthard Base Tunnel, 57,10 km), karayolu ulaşımı tüneline sahip olan ülke Norveç (Laerdal Tunnel, 24,51 km) ve su altındaki ulaşım tüneline sahip olan ülke ise Çin (Hanjiang-Weihe Tunnel, 81,60 km)'dir (Zhu vd., 2019). Ülkemize bakıldığında ise en uzun karayolu tüneli Trabzon-Gümüşhane arasındaki Yeni Zigana Tüneli (14,48 km), en uzun demiryolu tüneli Sivas'taki Deliktaş Tüneli (5,4 km) ve en uzun su altındaki tünel ise İstanbul'daki Avrasya Tüneli (14,6 km)'dir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2023).

Bu çalışma, Türkiye'nin ve Avrupa'nın en uzun karayolu tüneli olan Yeni Zigana Tüneli'nin ulaşımındaki sürdürülebilirliğini araştırmayı amaçlamaktadır. Söz konusu amaç için öncelikle çalışma konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Konum haritasının yapımında coğrafi bilgi sistemleri programlarından biri olan ArcGIS adlı programın 10.5 yazılımından yararlanılmıştır. Haritada bulunan il ve ilçe sınırları, yol, yerleşim, akarsu ve baraj gölü verileri için Harita Genel Müdürlüğü'nden ve Google'ın OpenStreetMap uygulamasından faydalanılmıştır. Yükselti değerlerini gösteren verinin temini için ise Aster Global Digital Elevation Model (GDEM)'den elde edilen 30 metre çözünürlüklü Digital Elevation Model (DEM)'e başvurulmuştur. Zigana Dağı'ndan geçen son on yıla ait araç bilgileri Karayolları Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Ulaşım yolu ve tüneline yerinde incelemek için araçla güzergâh takip edilerek zamansal olarak mesafede kısalma olup olmadığı ortaya koyulmuştur.

1.1. Yeni Zigana Tüneli'nin Konumu ve Çevresinin Coğrafi Özellikleri

Yeni Zigana Tüneli, Trabzon ile Gümüşhane il sınırları arasında bulunmakta ve Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Zigana Dağı'ndan geçmektedir. Tünel yapılmadan önce Zigana Dağı'ndaki ulaşım, 2032 metre yükseltideki Zigana Geçidi ile sağlanmaktaydı (Arınç, 2014). Kışın ulaşımına kapanan geçide alternatif olarak 1989 yılında 1820 metre yükseltide 1702 metre uzunlukta Eski Zigana Tüneli açılmıştır (Kadioğlu, 2006) (Foto 1). Ancak günümüzün şartları düşünüldüğünde bu tünel yetersiz kalmaya başlamış ve yeni bir tünel yapılması ihtiyacı doğmuştur. Böylece 2016 yılında Zigana Dağı'nda, deniz seviyesinden 1200 metre civarındaki yükselti de çift tüplü olarak tünelin yapımına başlanmıştır. 2023 yılının mayıs ayında ulaşımına açılan tünelin uzunluğu 14,481 metredir. Böylece Yeni Zigana Tüneli Türkiye'nin ve Avrupa'nın en uzun karayolu tüneli ünvanını almıştır (Foto 2). Yeni Zigana Tüneli, Trabzon'a yaklaşık 60 km, Gümüşhane'ye 44 km mesafede yer almaktadır (Şekil 1).

Foto 1: Eski Zigana Tüneli

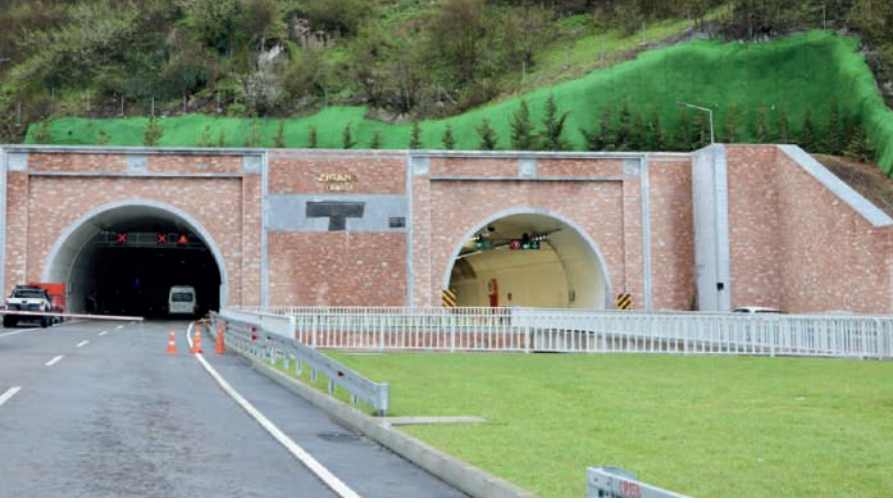
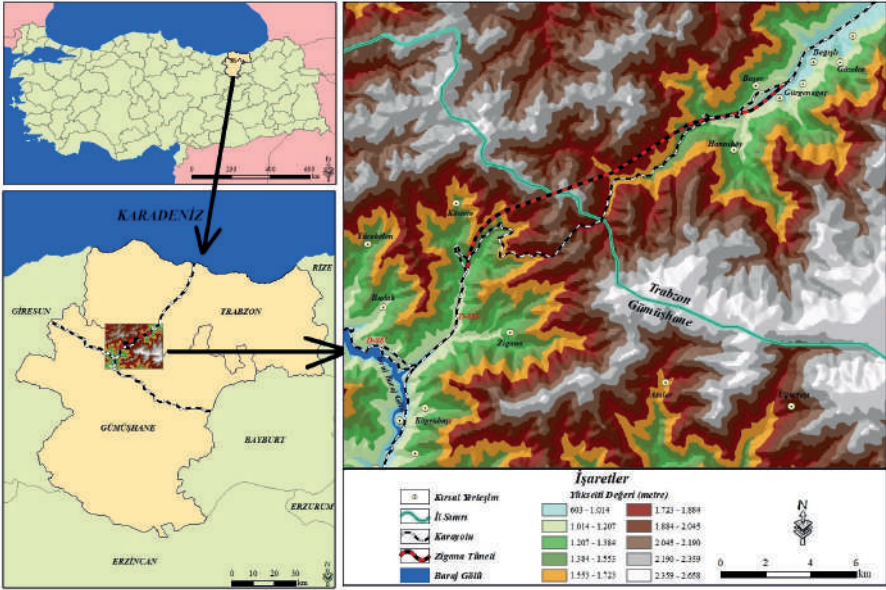

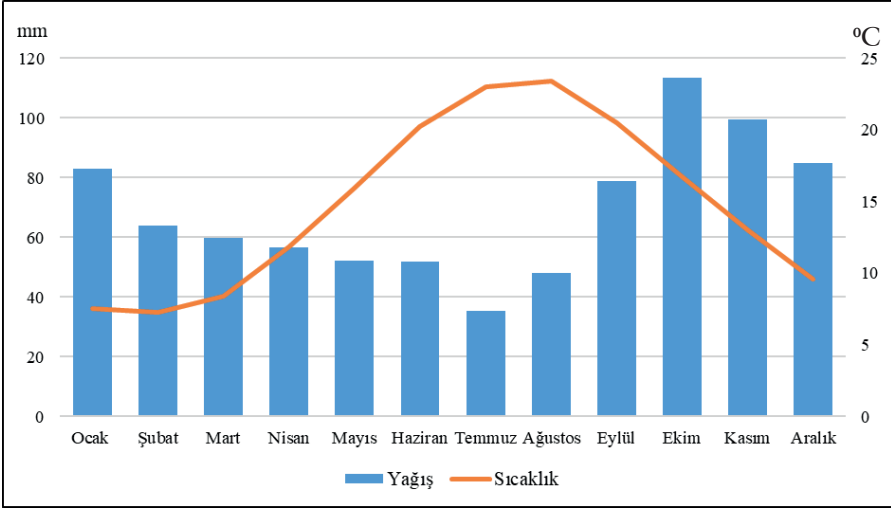
Foto 2: Yeni Zigana Tüneli

Şekil 1: Zigana Tüneli'nin Lokasyonu

Doğu Karadeniz Dağlarının içinde yer alan Zigana Dağı'nın yükseltisi 2000 metreyi aşmaktadır. Söz konusu yükseltiden itibaren yer yer tali akarsularla topoğrafya derin bir şekilde yarılmıştır. Bu alanlar plato görünümünde olup, yaylacılık faaliyetlerinin yapılabilmesi için uygun alanlardır. Yörenin iklim özellikleri kıydan iç kesimlere doğru değişebilmektedir. Genel olarak okyanusal iklim tipi hâkim olan alanda, kıyı bölgelerinde yaz aylarında

buharlaşıma artmaktadır (Kılıçaslan, 1994). Uzun yıllık verilere göre (1927-2022) bölgede ortalama sıcaklık 14.8°C olarak ölçülmüştür. En yüksek sıcaklık 26.6°C ile ağustos, en düşük sıcaklık ise 4.4°C ile şubat ayında görülmüştür. Genelde bölgenin yaklaşık 138 günü yağışlı geçmekte ve bölgeye ortalama yılda 828 mm yağış düşmektedir. Uzun yıllık ortalamaya göre en fazla yağış 113.6 mm ile ekim ayında, en az yağış ise 35.5 mm ile temmuz ayında düşmüştür (Şekil 2) (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2023). Bu bölgede yağışların en fazla düştüğü mevsimin sonbahar olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Uzun Yıllık Ortalamaya (1927-2022) Göre Trabzon İli Yağış ve Sıcaklık Grafiği

Zigana Geçidi, tarihi İpek Yolu'nun Doğu Anadolu ile Trabzon arasındaki uzantısı (Sargın ve Demir, 2018) içinde yer alarak İstanbul'a kadar ulaşımı sağlamış ve önemini arttırmıştır. Ancak Coğrafi Keşiflerin meydana gelmesiyle bu ulaşım güzergâhının önemi azalmıştır. 18. yüzyılın sonlarında savaşlar sebebiyle Osmanlı'nın durumu ağırlaşınca Rusya, İngiltere ve Fransa 1829 yılında Karadeniz limanlarını ele geçirerek ticaret yollarına hâkim olmuşlardır. Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının ardından İngilizler eski Trabzon-İran transit karayolunu canlandırmaya çalışmışlar ve bu amaçla 1830 yılında Trabzon'da konsolosluk açmışlardır (Tozlu, 1997). Bu güzergâh, karayolunu su yoluyla birleştirdiğinden ve alternatif yollara göre daha kısa olduğu düşünüldüğünden nakliye ücretlerini de düşürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'na kadar yoğun ticarete sahne olan Zigana Geçidi, bu savaştan sonra ortaya çıkan ekonomik ve politik değişiklikler sonucu

ticaretin azalmasıyla birlikte önemini yitirmiştir. 1975 yılına kadar bu durum böyle devam etmiş, söz konusu tarihte Trabzon ile İran arasında yapılan görüşmeler sonucunda ticaretin canlılığı artmaya başlamıştır. Eski SSCB'nin dağılımına kadar Trabzon-Erzurum güzergâhında yer alan Zigana Geçidi, Avrupa ülkeleriyle İran arasındaki ticaretin can damarlarından biri olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ticaret güzergâhları Karadeniz'in kuzeyindeki limanlar ile Basra Körfezindeki limanlara kaydırılmıştır (Bekdemir, vd. 2001). Ancak ortaya çıkan Bağımsız Devletler Toplulukları ticaretlerini Trabzon Limanı'ndan sağlamalarıyla (Koday, 1999) birlikte Zigana Geçidi ulusal ve uluslararası ulaşımda önemini korumaya devam etmiş ve halen de etmektedir. Günümüzde söz konusu geçidin önemi yapılan tünellerle birlikte daha da artmaya başlamıştır.

2. Sürdürülebilir Ulaşım Açısından Yeni Zigana Tüneli

Ulaşımın kesintisiz sağlanabilmesi için tünellerin önemi çok büyüktür. Tüneller şehir içinde ve dışında olsun özellikle hava olaylarının etkisini en aza indirebilmektedir. Dağların zirvelerinden geçen karayollarında ulaşımın kesintisiz sağlanabilmesinde tünellerin ayrı bir yeri vardır. Tünellerin olmadığı dönemlerde Zigana Geçidi, kış aylarında kar yağışı ve buzlanmalardan dolayı ulaşımın kapanmış ve bu güzergâhtaki ticaret Hopa güzergâhı üzerinden yapılmıştır (Koday, 1995). 1989 yılında Eski Zigana Tüneli'nin açılmasıyla birlikte karayolu ulaşımını kesintisiz sağlanmaya başlanmıştır.

Günümüzde Zigana Dağı'nda ulaşımın kesintisiz sağlanabilmesine rağmen kışın kar ve yağmur yağışlarının yoğunluğundan dolayı ulaşımın aksamlar meydana gelebilmektedir. Özellikle sıcaklığın eksi derecelere kadar indiği yörede, karayolunda oluşan buzlanmalar ulaşım araçlarının kaza yapmasına neden olabilmektedir (Foto 3). Ayrıca yağışların yoğun olduğu dönemlerde karayolu üzerinde heyelanlar meydana gelmekte ve zaman zaman da taş düşmeleri olabilmektedir. Bu heyelan ve taş düşmeleri kısa süre de olsa ulaşımın aksamasına sebep olmaktadır (Foto 4). Yeni Zigana Tüneli'nin açılmasıyla birlikte kışın bu ağır şartlarının etkisi ortadan kalkacağı düşünülmektedir.

*Foto 3: Zigana Dağı'nda Kar ve Buzlanmadan Kaynaklı Kazza
(Kaynak: www.gunebakis.com.tr)*

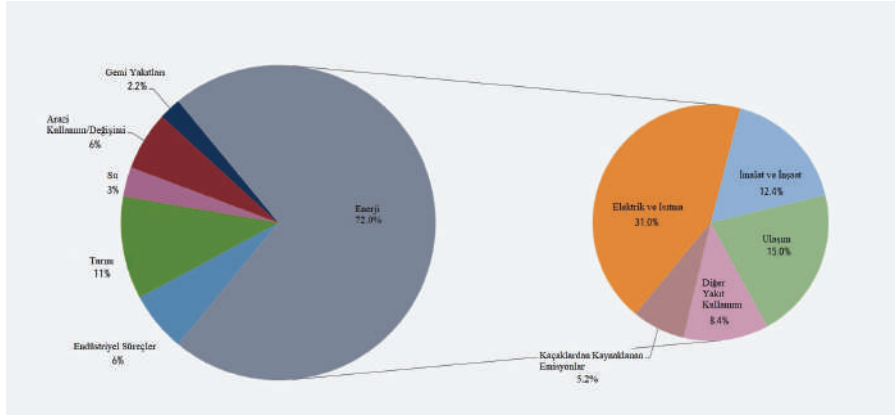
Foto 4: Zigana Dağı'nda Heyelan (Kaynak: www.gozlemgazetesi.com.tr)

Yaban hayatı durumuna bakıldığında karayollarında yaban hayvanlarının yanında terk edilmiş/edilmemiş evcil hayvanlar için yapılan ekoloji köprüleri ve altgeçitlerin büyük önemi bulunmaktadır. Çünkü ulaşım araçlarının söz konusu hayvanlara çarpma ihtimalinin yüksekliğinden dolayı maddi ve manevi kazalara neden olması kaçınılmazdır. Türkiye'de 2022 verilerine

göre hayvan-taşıt çatışmasına bağlı trafik kazalarında, otoyollarda meydana gelen 13 trafik kazasında 17 kişi yaralanmış, devlet yollarında oluşan 392 trafik kazasında 6 kişi ölmüş 678 kişi yaralanmış, il yollarında meydana gelen 134 trafik kazasında 3 kişi ölmüş 209 kişi yaralanmıştır (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2022). Söz konusu kazalar, hayvan geçişleri ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı kırsal yerleşim merkezlerindeki küçükbaş ve büyükbaş gibi sürü hayvanlarının geçişleri anında meydana gelen kazaları içermektedir. Zigana Dağı'ndaki karayolu üzerinde ekoloji köprüsü ve altgeçitlerin olmaması yaban hayvanları ve terk edilmiş/edilmemiş evcil hayvanlar için büyük tehlike arz etmektedir. Yeni Zigana Tüneli, Zigana Dağı'ndan geçen ulaşım araçlarını azaltarak yaban hayatı ve çevresindeki terk edilmiş/edilmemiş evcil hayvanları korumaya yönelik olması bakımından sürdürülebilir bir etki ortaya çıkarmıştır.

Zigana Dağı'ndan geçen karayolunun çevresinde birçok yerleşim yeri bulunmaktadır. Günümüzde ulaşım araçlarının artmasıyla birlikte söz konusu karayolu kalabalıklaşmaya başlamıştır. Böylece yerleşim yerlerinden geçen ulaşım araçlarının etkisiyle motor gürültüsü artmıştır. Özellikle yaz aylarında turistik faaliyetin arttığı bu bölgede gürültü durumu daha fazla olmaktadır. Bu sebeple çevrede yaşayan yerel halk ve yöreye gelen turistler fazla gürültüden rahatsız olabilmektedir. Yeni Zigana Tüneli'nin açılması, karayolundan geçen ulaşım araçlarıyla birlikte gürültü durumunu da azaltmış ve yerleşim yerlerini daha sakin hale getirmiştir.

Nüfusun artmasıyla birlikte sürekli artan ulaşım araçlarının doğaya saldığı karbon salınımları da artmaktadır. Böylece dünya her geçen gün daha fazla zehirlenerek kirlenmektedir. Birleşmiş Milletlerin 2015 yılında Paris'te düzenlediği toplantıda iklim değişikliği ile ilgili Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Bu anlaşmaya göre bütün ülkeler 2020 yılı sonrasında sera gazı emisyonlarını azaltma taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu çerçevede ülkeler, fosil enerji kaynaklarının tüketilmesini azaltmaya çalışmaktadırlar. Dünya genelinde enerji üretiminden kaynaklı sera gazı emisyonu %72 ve bunun içinde ulaşımın payı ise %15'tir (Şekil 3).

Şekil 3: Sektörlere Göre Sera Gazı Emisyonları (Kaynak: Center for Climate and Energy Solutions, 2023)

Karayolu tünelleri mesafeyi kısalttığından ulaşım araçlarının da ortaya çıkardığı ve sera gazının bileşenlerinden olan karbon salınımlarının azaltılmasını sağlamaktadır. Özellikle yüksek dağ kütlelerini aşarken ulaşım araçları daha fazla karbon salınımı ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri de Zigana Dağı'ndan geçen karayoludur. Söz konusu karayolunda ulaşım araçları 1800 metreye çıkarken araçlar daha fazla yakıt tüketmekte ve çevreye daha fazla karbon salmaktadır. Özellikle ağır vasıtaların (tır, kamyon, otobüs vb.) bu güzergâhtan ilerlemesi binek araçlara göre çok daha fazla yakıt tüketimine sebep olmaktadır. Son on yılda Zigana Dağı'ndan geçen günlük araç sayılarına bakıldığında 2012'de ortalama olarak günde 2805 araç geçmiştir. Yıldan yıla sürekli artan araç geçişleri 2017 yılında zirve noktasına ulaşmıştır. Takip eden yıllarda azalma eğilimi göstermişse de 2020 yılında Covid 19'un etkisiyle daha da düşüşe geçmiştir. Ancak son on yıl karşılaştırıldığında ortalama günlük araç geçişlerinde artışın olduğu görülerek 2022 yılında 3282 aracın geçtiği kaydedilmiştir. Bir araç ortalama 1 km'de 2.35 gram karbondioksit (CO₂) salmaktadır² (Yalılı Kılıç vd., 2021). Zigana Dağı'ndaki karayolundan geçen her bir araç (Yeni Zigana Tüneli'nin başlangıç ve bitiş mesafesi) 23 km mesafede 5 gram CO₂ yaymaktadır. Eğim derecesi arttığında bu sayı da artabilmekte ve ulaşım araçları daha fazla CO₂ salmaktadır. Yeni Zigana Tünelinin mesafesi yaklaşık 14,5 km olduğundan karbon salınımı 3.29 grama düşmektedir. Son on yılda Zigana Dağı'ndan geçen araçların karbon salınımlarına bakıldığında 2012 yılında günlük geçen

2 Ulaşım araçları türlerine göre ayrılmamış binek araçların ortalaması alınmıştır. Ağır vasıtalar binek araçlara göre daha fazla karbon salmaktadır. Eğim baz alınmadan araçların düz güzergâh üzerinde saldığı karbon miktarıdır.

ulaşım araçları ortalama 14.025 gram karbon salarken 2023 yılında bu sayı 16.410 grama çıkarak %15 oranında artış göstermiştir (Tablo 1). Yeni Zigana Tüneli ile birlikte güzergâh üzerindeki araçların çoğu yaklaşık 1000 metre yükseliye çıkmadığından yakıt tüketimi azalmakta ve araçların karbon salınımlarında düşüş yaşanmaktadır.

Tablo 1: Zigana Dağı'ndaki Karayolundan Geçen Araçların Yıllara Göre Günlük Ortalaması

Yıllar	Araç geçiş sayısı (günlük ortalama)	Karbon salınımları (gram) (23 km için)
2012	2805	14.025
2013	3063	15.315
2014	3176	15.880
2015	3225	16.125
2016	3509	17.545
2017	3977	19.885
2018	3893	19.465
2019	3805	19.025
2020	3431	17.155
2021	3581	17.905
2022	3282	16.410

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, 2023

3. Sonuç

Sürdürülebilir yaşamın öneminin arttığı günümüzde gelecek nesilleri korumak için çoğu ülke sera gazı üretimini azaltmaya başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler bu konuya daha fazla önem vererek elektrik üretiminden başlayıp çöplerin geri dönüşümüne kadar birçok faaliyette uygulamaktadır. Türkiye'de de sürdürülebilirlik konusu her geçen gün daha da önem kazanmakta ve ülkenin geleceği için devletin bütün kurumları çalışmalarını yapmaktadır. Yenilenebilir enerji üretimini arttırmanın yanında enerji tüketiminin de daha sürdürülebilir şekilde olmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Dünyada sera gazı üretimini azaltmak için ulaşımın sürdürülebilir şekilde olması büyük önem arz etmektedir. Çünkü havaya salınan sera gazının içinde ulaşımın etkisi kayda değer şekilde yüksektir. Sera gazının üretiminde ulaşımın etkisini azaltmak için fosil yakıt kullanan ulaşım araçları elektrikli araçlara dönüşmeye başlamıştır. Bunun yanında bireysel araç kullanımının

yerine toplu taşıma araçlarının kullanımı yaygınlaşmaktadır. Kısa mesafelerde ulaşım aracı olarak bisikletlerin kullanımı her geçen gün artmaktadır. Ancak söz konusu ulaşım araçlarının kullanımı henüz yeterli değildir. Ulaşım araçlarının yanında yolların da sürdürülebilir şekilde olması gerekmektedir. Bunun için şehir içinde trafiğin çok olduğu alanlarda, şehir dışında da dağ zirvelerine doğru eğimin arttığı, akarsu vadilerinin derin ve virajların fazla olduğu yerlerde köprü ve tünellerin yapımı yolları daha sürdürülebilir hale getirmektedir. Söz konusu alanlarda yolların kısalması ile ulaşım araçları havaya daha az karbon salmaktadır.

Zigana Dağı'ndan geçen Yeni Zigana Tüneli ulaşımın sürdürülebilir şekilde olmasına katkı sağlamaktadır. Çünkü yeni yapılan tünel eskisine göre 600-700 metre daha alçaktan geçmektedir. Böylece hem ekonomik olarak mesafeyi kısaltmakta hem de 1800 metre yükseltiye çıkmadan araçlardan çıkan karbon salınımını da %15 oranla azaltmaktadır. Bunun yanında tünel, yerleşim yerlerinden geçen araç sayısını azaltarak gürültüyü de azaltmaktadır. Böylece kırsal yerleşim alanlarının ve turistik mekânların daha sakin hale gelmesini sağlamaktadır.

Yeni Zigana Tüneli, yüksek rakımdan geçen karayolunda yaşanan kış mevsiminin getirdiği ağır iklim koşullarının etkisini azaltmasıyla ulaşım araçlarının kar ve buzlanmadan kaynaklı kazaların sayısını da azaltacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda kaza nedeniyle ortaya çıkan ulaşım aksaklıklarını da minimum düzeye indireceği şüphesizdir. Tünel, yağışın fazla olduğu mevsimlerde heyelanların etkisini azaltmış ve fiziksel çözülmeyen kaynaklı taş düşmelerinden dolayı oluşan yol kapanmalarına karşı alternatif bir güzergâh olmuştur. Zigana Dağı'ndan geçen ulaşım araçlarının azalmasıyla birlikte yaban ve terk edilmiş/edilmemiş evcil hayvanların kaza risklerini minimuma düşüren tünel, maddi ve manevi kazaların oluşmasını engelleyecektir.

Kaynakça

- Alaeddinoğlu, F. (2018). Dünya’da ve Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma politikalarının gelişimi. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye* (Eds. Ferhat Arslan, Arife Karadağ, Pervin Aksak), Gazi Kitabevi, 1-32.
- Arınç, K. (2014). Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 105.
- Arslan, F. (2014). Türkiye’de sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı arayışlarına bir örnek: yeşil binalar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 288-304.
- Arslan, F. (2018). Türkiye’de bir kalkınma aracı olarak kurumsal sürdürülebilirlik ve örnek uygulamalar. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye* (Eds. Ferhat Arslan, Arife Karadağ, Pervin Aksak), Gazi Kitabevi, 531-557.
- Bakırcı, M. (2018). Ulaşım coğrafyası açısından sürdürülebilirlik ve Türkiye’de mevcut durum. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye* (Eds. Ferhat Arslan, Arife Karadağ, Pervin Aksak), Gazi Kitabevi, 385-416.
- Bekdemir, Ü., Şahin, F. & Kadioğlu, Y. (2001). Trabzon limanından İran’a yapılan transit ticaretin gelişmesi, sorunları ve geleceği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(5), 35-58.
- Breheny, M (1990). Strategic planning and urban sustainability. Proceeding of the 1990 town and country planning association annual conference, London.
- Center for Climate and Energy Solutions, (2023). Global Emissions. <https://www.c2es.org/content/international-emissions/>
- Garipağaoğlu, N. (2018). Türkiye’de sürdürülebilir bölgesel kalkınmada havza planlama ve yönetiminin önemi. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye* (Eds. Ferhat Arslan, Arife Karadağ, Pervin Aksak), Gazi Kitabevi, 143-176.
- Kadioğlu, Y. (2006). Zigana (Kalkanlı) Geçidi’nin karayolu ulaşımındaki rolü ve önemi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 44, 45-60.
- Karayolları Genel Müdürlüğü (2022). Karayolları Genel Müdürlüğü Sorumluluğundaki Yol Ağında Meydana Gelen Trafik Kazalarına Ait Özet Bilgiler. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Trafik/TrafikKazalariOzeti.aspx>
- Karayolları Genel Müdürlüğü (2023). İstatistikler, trafik ve ulaşım bilgileri. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Istatistikler/TrafikveUlasim.aspx>
- Kılıçaslan, A. (1994). Trabzon-Değirmendere Havzasının beşeri ve iktisadi coğrafya özellikleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Knoflach, H. & Ocalır, E. V. (2011). Sürdürülebilir ulaşım kavramı üzerine tartışmalar. TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası 9. Ulaştırma Kongresi, 16-18 Mayıs, 51-58.
- Koday, S. (1999). Trabzon Limanı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 34, 467-488.
- Koday, Z. (1995). Hopa ilçesinin coğrafyası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- May, A. D., Karlstrom, A., Marler, N., (2003). Developing sustainable urban land use and transport strategies. A Decision Makers Guidebook, Institute for Transport Studies, University of Leeds.
- McKenzie, S. (2004). Social sustainability: towards some definitions. Hawkw Research Institute Working Paper Series No: 27, Hawke Research Institute, University of Sout Australia.
- Meteroloji Genel Müdürlüğü (2023). Trabzon iklim verileri. www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TRABZON
- Sargın, S. ve Demir, Ş. (2018). İnsan mekân ilişkisi ölçeğinde kent kimliği ve Gümüşhane örneği. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 221-239.
- Tozlu, S. (1997). Trabzon-Erzurum-Beyazıt yolu (1850-1900). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2023). Projeler. www.uab.gov.tr/projeler
- United Nations (1987). Our common future. Report of the World Commission on Environment and Development.
- Yalılı Kılıç, M., Dönmez, T. & Adalı, S. (2021). Karayolu ulaşımında yakıt tüketimine bağlı karbon ayak izi değişimi: Çanakkale örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(3), 943-955.
- Zhu, H., Yan, J., & Liang, W. (2019). Challenges and development prospects of ultra-long and ultra-deep mountain tunnels. *Engineering*, 5, 384-392.
- www.dpma.de/english/our_office/publications/milestones/inventionsthatmade-history/theworldsfirstunderground/index.html

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-IX

Research on Social Sciences-IX

Editörler:

Doç. Dr. Hasibe Yazıt • Dr. Neşe Köktürk

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-719-1

9 789754 477191